

॥८॥ गगनो मेरी ॥ स्वस्ति श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर
स्वामि ॥ श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर ॥
नतो रवेद ॥ श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर ॥
॥ किमुकरुं धानक हरिरे ॥ गुवाहं जाले पंडले पवयो जीतडीरे ॥
॥ श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर ॥ श्रीगुरुगिरिं ॥
॥ श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर ॥ श्रीगुरुगिरिं ॥
॥ श्रीगुरुगिरिं ॥ मोरुमुगुणी मंधर ॥ श्रीगुरुगिरिं ॥

जयवंतसूरिणी

६९ काव्यकृतिणी

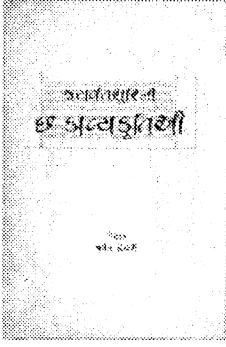
संपादक
जयंत कोठारी

જયવંતસૂરિની ઇ કાવ્યકૃતિઓ

સંપાદક :
જયંત કોઠારી

ગુર્જર ગ્રંથિરત્ન કાર્યાલય

કિંમત : રૂ. 80

પહેલી આવૃત્તિ : એપ્રિલ 2010

JAYAVANTSURI-NI CHH KAVYAKRUTIO

by Jayant Kothari

Published by Gurjar Grantha Ratna Karyalaya,
Opp. Ratanpolnaka, Gandhi Road, Anmedabad 380 001, India

© રોહિત કોઠારી

પૃષ્ઠસંખ્યા : 4+116

ISBN : 978-81-8480-343-3

■ પ્રકાશક : અમરભાઈ ઠાકોરભાઈ શાહ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ,
અમદાવાદ-380 001. ફોન : 079-22144663. e-mail : goorjar@yahoo.com ■
ટાઈપસેટિંગ : શારદા મુદ્રણાલય 201, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-
380 006. ફોન : 26564279 ■ મુદ્રક : ભગવતી ઓફસેટ 16/સી, બંસીધર એસ્ટેટ, બારડોલપુરા,
અમદાવાદ-380 004

નીવેદન

આ પુસ્તકમાં મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહીત્યના એક રસજ્ઞ અને પોતાને પંડીત તરીકે ઓળખાવતા સજ્જ મુની જયવંતસુરીની છ કાવ્યકૃતીઓને શ્રી જયંત કોઠારીએ સુજ્ઞ ભાવકો માટે વીશદ છણાવટ કરી સરળ-સુલભ કરી આપેલ છે.

શ્રી જયંત કોઠારી માત્ર સુક્ષ્મદર્શી વીવેચક જ નહીં, પ્રાચીન-અર્વાચીન ગુજરાતી સાહીત્યના ખંતીલા સંશોધક પણ રહ્યા છે. એમનું આ સંપાદન પણ જૈન સાહીત્ય અને ગુજરાતી સાહીત્યને એક મુલ્યવાન ભેટ થઈ પડશે તેવી આશા છે.

પુસ્તકમાં સમાવીષ્ટ લેખો ‘ફાર્બસ ત્રૈમાસીક’ તેમજ ‘અનુસંધાન’માં પ્રગટ થયેલા છે તે માટે તેના તંત્રીનો અહીં આભાર માનીએ છીએ. આ પુસ્તકના મુદ્રણના વીવીધ તબક્કે સહાયભુત થનાર પ્રા. કાન્તીભાઈ બી. શાહનો તેમજ પ્રકાશન માટે ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયના શ્રી મનુભાઈ શાહે તત્પરતા બતાવી તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

૧ એપ્રીલ ૨૦૧૦
૨૪, સત્યકામ સોસાયટી,
સુ. મં. માર્ગ, આંબાવાડી,
અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

– જયંત કોઠારી પરીવાર

અ નુક્રમ

૧. સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ ૧
૨. સ્થૂલભદ્ર કોશા પ્રેમવિલાસ ફાગ ૩૪
૩. સીમંધરસ્વામીલેખ ૪૫
૪. સીમંધર જિન ચંદ્રાઉલા સ્તવન ૬૫
૫. નેમિનાથ-રાજિમતી બારમાસ પ્રબંધ ૮૨
૬. બાર ભાવના સજ્જાય ૧૦૪

સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ

કવિપરિચય

જયવંતસૂરિ (અપરનામ ગુણસૌભાગ્યસૂરિ) જૈન સાધુકવિ છે. એ વડતપગચ્છની રત્નાકરશાખાના ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય હતા. એમની બે રાસકૃતિઓ 'શૃંગારમંજરી' અને 'ઋષિદત્તા રાસ' અનુક્રમે ૧૫૫૮ અને ૧૫૮૭નાં રચનાવર્ષો બતાવે છે અને ૧૫૮૬માં એમણે 'કાવ્યપ્રકાશ'ની ટીકાની હસ્તપ્રત લખાવીને જ્ઞાનભંડારમાં મુકાવ્યાની માહિતી મળે છે. એટલે કવિનો સમય સોળમી સદીનો ગણાય.

જયવંતસૂરિને નામે બે રાસકૃતિઓ ઉપરાંત સ્તવન, લેખ(પત્ર), સંવાદ, ફાગ, બારમાસા વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ અને ૮૦ જેટલાં ગીતો મળે છે. અનેકવિધ ભાવછટાઓ અને અભિવ્યક્તિતરાહોથી ઓપતી એમની કાવ્યસૃષ્ટિ એમની વિદગ્ધતા અને ઉચ્ચ કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે છે. (વિશેષ માટે જુઓ કવિલોકમાં, જયંત કોઠારી, ૧૯૯૪, 'પંડિત, રસજ્ઞ અને સર્જક કવિ જયવંતસૂરિ' એ લેખ.)

કૃતિપરિચય

'સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ' બે ખંડમાં વહેંચાયેલી અને દુહા-ચોપાઈની કુલ ૧૪૭ કડીની રચના છે. ચોપાઈ-ભાગ 'ચાલિ' તરીકે ઓળખાવાયો છે. કૃતિમાં પ્રથમ ખંડને અંતે ગુણસૌભાગ્ય અને બીજા ખંડને અંતે જયવંતસૂરિ કર્તાનામ છે, જ્યારે પુષ્પિકા ગુણસૌભાગ્યસૂરિ નામ આપે છે.

કૃતિમાં નહીં પણ પુષ્પિકામાં એને 'ચંદ્રાયણિ' એવું નામ આપવામાં આવેલું છે. ચંદ્રાયણો કે ચંદ્રાયણી કુંડળિયા પ્રકારના છંદ-બંધનું નામ છે. એનો એકમ બે છંદો (દુહા કે આર્યા અને કામિનીમોહન એટલે કે મદનાવતાર)ની બે કડીઓનો બનેલો હોય છે અને પહેલી કડીના અંતિમ શબ્દો બીજી કડીના આરંભે પુનરાવૃત્ત થાય છે. (જુઓ બૃહત્પિંગળ, રામનારાયણ પાઠક, ૧૯૯૨, પૃ. ૩૨૪-૨૫) એ સ્પષ્ટ છે કે અહીં આ છંદોબંધ નથી. તો પછી 'ચંદ્રાયણિ' એવું નામ કેમ અપાયેલું હશે એવો પ્રશ્ન થાય. પહેલા ખંડમાં ઐત્યુક્યથી આરંભીને સંયોગ સુધીની શૃંગારની

ચડતી કળા વર્ણવાઈ છે અને બીજા ખંડમાં ઘૂંટાતી જતી વિરહદશાનું આલેખન થયું છે, જાણે ચંદ્રના ભ્રમણના શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષ - એવી કોઈ સમજથી 'ચંદ્રાયણિ' નામ અપાયું હશે ? કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિનું ભાષાસ્વરૂપ ખાસ નોંધપાત્ર છે. ભાષા હિંદી-વ્રજ છે એમ જ કહેવું જોઈએ. 'વ'ને સ્થાને 'બ' (વિલંબ - બિલંબ) અને 'ડ'ને સ્થાને 'ર' (પીડ - પીર) પ્રચુરપણે જોવા મળે છે. 'કહિણા' જેવા કોઈક પ્રયોગોમાં રાજસ્થાની છાંટ જોઈ શકાય અને 'વસ્યા' જેવાં ઘણાં ક્રિયારૂપો, 'મુઝ' 'તુઝ' જેવાં સાર્વનામિક રૂપો તથા 'થી' જેવાં પ્રત્યયો વગેરેમાં ગુજરાતીની છાયા પડેલી જોઈ શકાય છે. પણ આપણને વિસ્મિત કરે એવું ભાષાતત્ત્વ તો છે અનેક ફારસી શબ્દોનો થયેલો પ્રયોગ. જંચીખાના (વેશ્યાવાડો), નિહાલી (પથારી), ફજલ (માફી), કલફ/કુલક (તારુ), ગવાની (પોતાનાં યૌવન અને રૂપને કારણે જેને આભૂષણની આવશ્યકતા નથી તેવી સ્ત્રી), આલમ (અવસ્થા), બાલિષ્ટ (ઓશીકાં), દાયમ (કાયમ), ખુસમ (પતિ) - આવા શબ્દો કવિની હિંદી ભાષાની જ નહીં, ફારસી ભાષાની પણ જાણકારી બતાવે. કવિ ફારસી કે ગુજરી - જૂની ઉર્દૂના ભાષાસાહિત્યના રસિયા હોય એવો સંભવ છે. કવિની સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કાવ્યપરંપરાની ઊંડી અભિજ્ઞતા પણ કૃતિના શબ્દભંડોળમાં તેમ એની અલંકારરચનાઓ અને વર્ણનપરિપાટીમાં વ્યક્ત થાય.

કૃતિ પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુ સ્થૂલભદ્રના વૃત્તાંતને ઉપયોગમાં લે છે. પણ એ કથાત્મક નથી, વર્ણનાત્મક ને ભાવનિરૂપણાત્મક છે. વૃત્તાંત તો કેવળ માળખારૂપ છે અને થોડી જાડી રેખાઓ દ્વારા જ રજૂ થયું છે. એ આટલું છે : (પહેલો ખંડ) પાટલીપુરના મંત્રી નંદના પુત્ર સ્થૂલભદ્ર વનકીડાએ નીકળ્યા ત્યારે વેશ્યાવાડા પાસેથી પસાર થયા. કોશાએ એમને જોયા અને એ એમના પ્રેમમાં પડી. એણે સખી સાથે સંદેશો મોકલ્યો અને સ્થૂલભદ્ર આવ્યા. ભોગવિલાસ કરતા એ બાર વરસ ત્યાં રહ્યા. (બીજો ખંડ) સ્થૂલભદ્રના પિતાનું અવસાન થયું એટલે રાજાએ કોશાને ઘેરથી એમને બોલાવ્યા. વિલપતી કોશાને સમજાવી સ્થૂલભદ્ર રાજસભા પહોંચ્યા. રોગવિયોગભર્યા અસાર સંસારનું ભાન થતાં એને છોડી સાધુ બન્યા અને સંભૂતિવિજય ગુરુ પાસે સંયમધર્મનું પાલન કરતા તથા શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા રહ્યા. વિરહમાં તરફડતી કોશા માટે સ્થૂલભદ્રે વૈદ્ય મોકલ્યો. પણ એનો કોશા માટે કશો અર્થ નહોતો. છેલ્લે ગુરુની આજ્ઞા લઈને સ્થૂલભદ્ર પોતે આવ્યા અને ચોમાસું ત્યાં રહ્યા. કોશાને એમણે સંસારની અસારતા સમજાવી અને કોશાએ સમકિતશીલવ્રત લીધું. ચોમાસું પૂરું થયે સ્થૂલભદ્ર વિદાય થયા.

એમ કહેવાય કે ૧૪૭ કડીના કાવ્યમાં કથાભાગ પંદરેક કડી જ રોકે છે.

બાકીની કડીઓ વર્ણન અને ભાવનિરૂપણથી ભરેલી છે : સ્થૂલભદ્રને જોયા પછીની કોશાની પ્રેમદગ્ધ દશાનું વર્ણન અને એના ભાવોદ્ગારો, સખીમુખે સ્થૂલભદ્રને કહેવાયેલા સંદેશામાં પણ કોશાની આરજૂનું અને એના સૌન્દર્યનું તો વીગતભર્યું વર્ણન, સ્થૂલભદ્ર-કોશાની રતિકીડાનું વર્ણન અને લગભગ આખા બીજા ખંડને ભરીને પડેલું કોશાની વિરહોર્મિઓનું નિરૂપણ. સ્નેહની ઊર્મિના અનેકવિધ આવિર્ભાવો-ઉન્મેષોને માર્મિક સૂઝથી અને હૃદય અભિવ્યક્તિકલાથી જ્યવંતસૂરિએ એમની અન્ય કૃતિઓમાં પણ સાક્ષાત્કારક રીતે આલેખી બતાવ્યા છે. પણ આ કૃતિ જુદી તરી આવે છે તે એ રીતે કે એમાં રતિકીડાનું જે પ્રગલ્ભ પ્રત્યક્ષ ચિત્રણ છે તે આ સાધુકવિની લૌકિક પાત્રોને લઈને રચાયેલી ‘શૃંગારમંજરી’ ને ‘ઋષિદત્તા રાસ’ જેવી કથાત્મક કૃતિઓમાં પણ મળતું નથી.

ફારસી ભાષાતત્ત્વ અને સંયોગશૃંગારનું ઉત્કટ આલેખન આ કૃતિને પોતીકી વિશેષતા અર્પે છે.

સંયોગચિત્ર છે તો સાત-આઠ કડીનું જ ને એમાં ચુંબન-આલિંગનની ચેષ્ટાઓ આલેખાઈ છે. પણ એમાં “સ્થૂલભદ્ર નિર્વસ્ત્ર કોશામાં લીન થયા - લપટાયા” એવો સ્ફુટ નિર્દેશ આવે છે, મોરપગલાની આકૃતિ રચતા નખક્ષતો માટેનો ખાસ શબ્દ ‘મયૂરપદાલી’ પ્રયોજાય છે અને ઉન્મત્ત આવેગભરી પ્રણયચેષ્ટાનું, પ્રગલ્ભ કલ્પનાભર્યું આવું ચિત્ર પણ સાંપડે છે :

“સ્થૂલભદ્રે કોશાને ચુંબનના દંશ લગાવ્યા તે સ્થાનો શોભી રહ્યાં છે. અધરમાં થોડો એક દંશ લગાવીને એનાં બિંદુઓ હાથ, લલાટ, સ્તન, કંઠ વગેરે સુધી વિસ્તરે છે ને જાણે મણિમાલા રચાય છે.

કામની તૃષાથી અધરરસ પીધો અને દંશરૂપી તાળું બંધ કરી દીધું. લોલુપ નખ ગાલ પર ખાડા પાડે છે - ક્ષત કરે છે. કોશા અંહં અંહં અહ અહ બોલે છે.” (૧, ૭૫-૭૬)

સુજ્ઞાને અહીં આ હેમચંદ્રીય અપભ્રંશ દ્વહાનું સ્મરણ થશે :

‘બિંબાહરિ તણુ રચણ-વણુ કિહ કિઉ, સિરિ-આણંદ’,

‘નિરુવમ-રસુ પિર્એ પિર્આવિ જણુ સેસહો દિણણી મુદ્.’

(સૂત્ર ૪૦૧, ઉદા. ૩)

“શ્રી આનંદ, બિંબ સમા અધર પર રહેલો નમણો નખક્ષત કેવો છે ? ‘અનુપમ (અધર)રસ પીને પ્રિયે બાકીના પર જાણે મુદ્રા લગાવી દીધી - સીલ મારી દીધું.’ ”

કાવ્યમાં વર્ણનનો તો કવિએ જાણે વૈભવ ખડો કરવા ચાહ્યો છે. કોશાનું

સૌન્દર્યવર્ણન ત્રીસેક કડી (૧, ૨૬-૫૫) સુધી વિસ્તરે છે. માથાના વાળથી માંડીને પગના તળિયા સુધીના એકેએક અંગનું અને અંગો પરનાં આભૂષણોનું વર્ણન થયું છે. એમાં પાની આવે છે, ને પગનું તળિયું પણ આવે છે. સેંથો, ખભા, જીભ, કાન, હથેળી, આંગળીના નખ - ક્યાં-ક્યાં સુધી કવિની નજર પહોંચી છે ! કપાળ પરનું તિલક ને પત્રલતા તો બરાબર, ચિબુક પરની મેશની ટીલી પણ કવિની નજરમાંથી છટકી નથી.

અંગવર્ણન સાદૃશ્યાલંકારોની મદદથી થાય છે અને સાદૃશ્યો ઉપર સાદૃશ્યો કલ્પવામાં કવિએ કોઈ સંકોચ અનુભવ્યો નથી. ભમરને રૂપસાગરની લહેરી અને મદનવીરનું બાણ કહેવામાં આવે છે ને અણિયાલી મોહનવેલી સાથે પણ સરખાવવામાં આવે છે. (૧, ૨૯) ગોરા ગાલને એકસાથે શશીબિંબ અને નારંગીની ઉપમા અપાય છે અને માંજેલા દર્પણની પેઠે એ દીપે છે એમ પણ કહેવાય છે. (૧, ૩૧)

સાદૃશ્યરચનાઓ ઘણી તો પરંપરાગત છે. જે પ્રભાવ પડે છે તે એની જે છોળ ઊછળે છે એનો છે. થોડી તાજગીભરી કલ્પનાઓ પણ મળે છે. જેમ કે કપાળ પરનું તિલક એ થાંભલો છે ને વાળની લટ એ દોરી છે અને એના પર મદન બાજીગર ખેલ કરી રહ્યો છે એવી કલ્પના કવિ કરે છે. (૧, ૨૮) કનક, રત્ન અને આભરણથી વિભૂષિત શરીર છે, તેથી કનક, વસુ અને નિષધ એ પર્વતો ભેગા મળ્યા છે એવું કલ્પે છે. (૧, ૨૭; આ પર્વતો આ પદાર્થો સાથે સંકળાયેલા છે. જુઓ. શબ્દકોશ.)

જેને 'ગવાની' (રૂપ અને યૌવનને કારણે જેને આભૂષણની જરૂર નથી એવી સ્ત્રી) કહેવામાં આવી છે તેને માથે આભૂષણોનો ઠઠારો કરવામાં પણ કવિએ કોઈ સંકોચ અનુભવ્યો નથી : ભાવડે કેયૂર અને અંગદ, હાથે (કાંડે) કંકણ ને (પહોંચ્યા પર) સાંકળી. તથા (આંગળીએ) વીંટી. (૧, ૩૯) કંચુકી પર પણ વિદુમ ને મણિમોતીની જાળી ચડાવી છે. (૧, ૪૨) રત્ન, મણિ ને મોતીનો તો અહીં ક્યાંય તોટો નથી. આભૂષણ પોતે અહીં વર્ણ્ય વિષય બને છે. એને અલંકારથી ચિત્રિત કરવામાં આવે છે અને એનો પ્રભાવ દર્શાવાય છે : "મણિયુક્ત ઝાંઝરના સુંદર રણઝણકાર તે જાણે કેતકીના વનમાં ભમરાના ગુંજારવ છે. એ કામીજનોના મનને આકર્ષે છે અને જાણે ત્રણે ભુવનનું સંવનન કરે છે." (૧, ૪૮)

દેખાય છે કે સૌન્દર્યરાગ ને સ્નેહરસના છાકને મૂર્તિમંત કરવા ચાહતા કવિએ ઘૂંટીને અને ઘેરા રંગોમાં આલેખન કર્યું છે. એમણે પુનરુક્તિનોયે છોછ રાખ્યો નથી. છાતી પર કંચુકી 'અંતર બિન' છે એમ કહેવા સાથે જ એને 'કસમસતી ભીડી' પણ કહે છે. મદદેલાં મન જેને જોવા દોડે છે એ કમલદલ સમાં નયનની એક

વખત વાત કર્યાં (૧, ૩૦) પછી સૌન્દર્યવર્ણનના સમાપનમાં ફરી કામદેવના બાણ સમાન મદનાલસ તીક્ષ્ણ નયનોને લાવે છે અને ઉમેરે છે કે “જેણે એને જોયાં તે નરનો જન્મ સફળ થયો, બીજાઓનો નકામો ગયો.” (૧, ૫૫)

આ કૃતિમાં કવિત્વના આધારો બે છે – વર્ણન અને મનોભાવનિરૂપણ. ભાવાભિવ્યક્તિ પાત્રોદ્ગાર રૂપે જ થઈ છે. પાત્રની ભાવસ્થિતિનું વર્ણન કવિ પોતે બહુ ઓછું કરે છે. આમાં પણ, એ ખાસ નોંધવાલાયક છે કે, સ્થૂલભદ્રના રૂપવર્ણન કે મનોભાવનિરૂપણની તક કવિએ બિલકુલ લીધી નથી. સ્થૂલભદ્રને છેલછબીલા અને સકલકલા-ગુણ-જાણ કહેવામાં આવે છે (૧, ૨૫), એમનું રૂપ કોશાને અનુરૂપ છે, વિધિએ આબાદ જોડું રચ્યું છે (૧, ૫૮) એમ કહેવાય છે. પરંતુ સ્થૂલભદ્રનું કોઈ વર્ણન થતું નથી. સ્થૂલભદ્રની રતિકીડાની ચેષ્ટાઓ વર્ણવાય છે પણ એમના મનમાં આપણને પ્રવેશ મળતો નથી – કોશા પ્રત્યેનો એમનો એક પણ પ્રેમોદ્ગાર આપણને સાંભળવા મળતો નથી. કોશાને છોડીને જાય છે ત્યારે એક આત્માસનવચન પણ નહીં ! હા, છેલ્લે એમનાં થોડાં ઉપદેશવચન સાંભળવા મળે છે ખરાં. કાવ્યમાં સઘળું ભાવનિરૂપણ કોશાનું જ છે – કોશામુખે તેમ સખીમુખે પણ, સ્થૂલભદ્ર કોશાના પ્રેમભાવનું આલંબન માત્ર, જાણે રંગરંગીન ભાવવસ્ત્ર લટકાવવા માટેની ખીંટી. કવિનો રસ નારીમૂર્તિને ખડી કરવામાં જ કેન્દ્રિત થયો હોય એવું લાગે છે.

અહીં એ યાદ કરી શકાય કે જયવંતસૂરિની ‘શૃંગારમંજરી’ અને ‘ઋષિદત્તા રાસ’ જેવી અન્ય વૃત્તાન્તાત્મક રચનાઓમાં પણ કેન્દ્રસ્થાને નારીપાત્રો જ છે. કવિનો સર્જકશ્રમ ઝાઝો તો એમના નિર્માણ પાછળ ખરચાયો છે અને એ વધારે પ્રભાવક બન્યાં છે. ‘ઋષિદત્તા રાસ’માં મુખ્ય પુરુષપાત્રનું આલેખન ધ્યાન ખેંચનારું છે, છતાં ઋષિદત્તાની છબી આપણા ચિત્તમાં વધુ અને વધુ ગાઢ અંકાયેલી રહે છે.

પ્રચુરતા એ ભાવનિરૂપણનું પણ લક્ષણ છે – વર્ણન કરતાંયે વિશેષપણે. બીજો ખંડ મહદંશે (પચાસ ઉપર કડી) કોશાના વિરહોદ્ગારોમાં જ રોકાયેલો છે. પહેલા ખંડમાં કોશાના સ્વમુખના અને સખી દ્વારા કહેવાયેલા સંદેશાના ઉદ્ગારોમાં પણ ઔત્સુક્યમૂલક વિરહશૃંગારનું આલેખન છે એમ કહેવાય. આમ વિરહશૃંગારનું આલેખન કૃતિમાં ઘણું પ્રાધાન્ય ભોગવે છે.

વિરહભાવનું આલેખન વિવિધ પ્રયુક્તિઓથી કરવાની પરિપાટી છે તેનો કવિએ અહીં લાભ લીધો છે. સ્થૂલભદ્રને ઉદેશીને ઉદ્ગારો તો એમાં હોય જ, ઉપરાંત, સખી, નયન, હૈયું, ચંદ્ર, કિરતાર વગેરેને ઉદેશીને પણ ઉદ્ગારો છે અને ઉત્સુકતા, આસક્તિ, આત્મઅવહેલના, દીનતા, પ્રતીક્ષા, આશા-નિરાશા, ઉપાલંભ, રોષ, વિષાદ, વિમાસણ આદિ અનેક મનોભાવો વાચા પામ્યા છે. સંચારીભાવની

આ સૃષ્ટિ જ વિરહભાવને તાદૃશ અને વિચિત્રિત કરે છે.

નમૂના રૂપે થોડું જોઈએ. સ્થૂલભદ્રના પ્રેમમાં પડેલી કોશા સખી સાથે સંદેશો મોકલે છે. પણ એ પહેલાં એનું ચિત્ત નાનકડો સંઘર્ષ અનુભવે છે : આ રીતે પોતે પહેલ કરવી એમાં આત્મગૌરવ ક્યાં રહ્યું ? માન - આત્માભિમાન - અહં અને પ્રેમ વચ્ચેનો આ સનાતન ઝઘડો. માન કહે છે કે આત્મગૌરવ ન છોડવું અને પ્રેમ કહે છે કે પ્રિયને સામેથી મળવું. માન અને પ્રેમ બન્ને સાથે ન રહી શકે, એક થાંભલે બે હાથીને ન બાંધી શકાય તેમ. વળી, માન રાખવાથી વિરહાગ્નિમાં તપવાનું અને પ્રેમ રાખવાથી દુનિયાની ટીકાઓ સાંભળવાની - કેવી નમતી ગઈ ! શું કરવું ? અંતે પ્રેમ - ખરો પ્રેમ જીતે છે અને માનને હટાવી દે છે. (૧, ૭-૯)

સખી સાથે કહેવડાવેલા સંદેશામાં કોશા પોતાની પ્રેમનિષ્ઠા એક દૃષ્ટાંતની મદદથી વ્યક્ત કરે છે : “સ્ત્રીજાતિ આખી ધુતારી છે એમ મનમાં ન સમજશો. શંકર પોતાની જટામાં બાંધીને રાખે છે તોયે એ સ્ત્રી (ગંગા) એમને છોડતી નથી.” (૧, ૨૩)

રાજાનો સંદેશો આવે છે એટલે સ્થૂલભદ્ર જવા તત્પર થાય છે ત્યારે કોશા એમને કહે છે : સાહેબ મટીને વજીર થવા શા માટે જાઓ છો ? વજીરી વગર શું ઓછું છે ? આ તો તમને ભગવાને મોટો - સૌભાગ્યનો ને સુખનો - સમય આપ્યો છે. મનમાન્યા સાથે પ્રેમનો આનંદ માણો ને ! સોનાની ને મણિની હોય તોપણ જંજીર કોણ પોતાને શરીરે બંધાવે ? (૨, ૬-૭) અહીં કોશા પ્રેમના ઊંચા મૂલ્યની સ્થાપના કરે છે ને એ દ્વારા પોતાની પ્રેમભાવના વ્યક્ત કરે છે.

પ્રેમની ફિલસૂફી પણ અહીં રજૂ થઈ છે; પ્રેમ એટલે માત્ર સુખ નહીં, એમાં આજન્મ તાપ-સંતાપ પણ હોય છે. પ્રેમ એટલે સુખદુઃખ સાથે સહેવાં તે. (૨, ૧૮-૧૯)

ઊર્મિની સાથે, આમ, વિચારનો પ્રસંગોપાત્ત વણાટ થતો આવે છે અને એનાથી ઊર્મિને એક જૂદું પરિમાણ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ એ વિશેનું કોશાનું એક નિરીક્ષણ માર્મિક છે. એમાં કંઈક વ્યંગ છે, પણ વધુ તો વ્યથા છે : આપણી વચ્ચે શરીરનો ભેદ આટલા દિવસ નહોતો, તમે પતિ ને હું સ્ત્રી એવો ન હતો. હવે તમે પતિ - સ્વામી અને હું સ્ત્રી એવું બન્યું. (૨, ૨૧) સ્થૂલભદ્ર કોશાને છોડીને જવા તત્પર થયા એનો અર્થ આ સિવાય બીજો કયો થાય ? એકત્વ - અર્ધનારીનટેશ્વર-રૂપ નષ્ટ થયું.

વિરહોદ્ગારોમાં પરંપરાના પડઘા સંભળાય છે, છતાં એની હૃદયંગમતા પણ અનુભવાય છે. બેત્રણ કંઈક જુદા તરી આવતા ઉદ્ગારો નોંધીએ :

૧. સ્વામીના વિયોગી હે જીવડા, મંદિરમાંથી (શરીરમાંથી નીકળીને) શેરીમાં ચાલ્યો જા. તારે રમવાનું એ સ્થાન છે. જ્યારે સ્વામી આવે ત્યારે આવજે. (૨, ૨૪)
૨. (ખારા સમુદ્રમાંથી નીકળેલા મોતીમાં ખારાશ હોય છે તેથી એ બળતરા કરે એવા કવિસમયને અનુલક્ષીને -) મોતીનો હાર સ્તનને પામે છે અને પોતાના મૂળ સ્થાનને વીસરી જાય છે. આખું જગત આપમતલબી છે. કોઈ બીજાનું દુઃખ સમજતું નથી. (૨, ૪૨)
૩. હે સ્વામી, પારકા માટે દયા તો તમને નથી, પોતાની જાત માટે કેમ નથી ? આ દિલમાં તમે વસ્યા છો, એને કેમ આગ લગાડો છો ? (૨, ૪૩)

કૃતિમાં વીસ-પચ્ચીસ પંક્તિઓ ઘણી મથામણ પછીયે દુર્બોધ રહી છે. પણ એને છોડીનેયે રસિકો કૃતિનો આસ્વાદ જરૂર લઈ શકશે. મહત્ત્વના શબ્દોના અર્થની મદદ અહીં પૂરી પાડવામાં આવી છે જ.

પ્રતપરિચય અને પાઠસંપાદનપદ્ધતિ

આ કૃતિની બે હસ્તપ્રતો પ્રાપ્ત થઈ છે :

ક. લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ, ખરીદ સૂચિક્રમાંક ૩૨૬૦. પત્ર ૩, માપ ૩૪x૧૧ સે.મિ., દરેક પૃષ્ઠમાં ૨૩ પંક્તિ, દરેક પંક્તિમાં આશરે ૫૮ અક્ષરો. છેલ્લા પત્રની પાછલી બાજુએ ૮ પંક્તિ છે. પ્રત સં. ૧૬૭૧માં ગણિ સુમતિકુશલ વડે લખાયેલી છે. પ્રતના આરંભે ભલે મીડું છે.

અક્ષરો નાના, પણ ઘાટા, સુઘડ, સુંદર છે. નાના અક્ષરને કારણે અક્ષરો ઉકેલવામાં સાવધાનીની જરૂર પડે છે ખરી - એકને બદલે બીજો અક્ષર માની ન લેવાય તે માટે. પ્રત જૂજ સ્થાને સુધારાયેલી-વધારાયેલી છે. ખાસ નોંધપાત્ર વાત એ છે કે બે સ્થાનોએ બે લીટી વચ્ચેની જગ્યામાં કૃતિમાં વપરાયેલા શબ્દનો અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

ખ. એ જ સંસ્થા, ભેટ સૂચિક્રમાંક ૧૫૬૨૮. પત્ર ૪, માપ ૩૬x૧૦.૮ સે.મિ. લગભગ, દરેક પૃષ્ઠમાં ૧૮ પંક્તિ, દરેક પંક્તિમાં આશરે ૪૩ અક્ષર. છેલ્લા પત્રની પાછલી બાજુએ ૧૬ પંક્તિ છે. લહિયાનું નામ કે લેખનસંવત નથી. પણ આ પ્રત ઉપરની પ્રતથી મોડી લખાયેલી હોય એવું લાગે છે, જોકે બહુ મોડી નહીં હોય. પ્રતના આરંભે 'ઉ નમઃ' છે.

અક્ષરો ઉપરની પ્રત કરતાં સહેજ જ મોટા અને થોડા ઓછા ઘાટા છે. પ્રતલેખનની પરિપક્વ હથોટી નથી. કોઈ કાવ્યરસિકે રસળતી કલમે પ્રત ઉતારેલી હોય એવું લાગે છે. ઘણે સ્થાને સુધારા-ઉમેરા કરવાના થયા છે. હાંસિયામાં પંક્તિઓ પાછળથી ઉમેરવાની થઈ છે.

બન્ને પ્રતોમાં પડિમાત્રાનો ઉપયોગ છે. હિંદી ભાષાને અનુરૂપ 'વ' સ્થાને 'બ' પણ બન્નેમાં મળે છે, જોકે 'ક' પ્રતમાં એનું પ્રમાણ વધારે છે. સામે એક જ શબ્દમાં જુદેજુદે સ્થાને 'વ' અને 'બ' બેય જોવા મળે એવું પણ બને છે. ક પ્રતમાં ય શ્રુતિ પણ વ્યાપક રૂપે જોવા મળે છે - જયંગલ, જયલ, બિહ્યુરી, જયપ્રત વગેરે. એ પ્રતમાં 'જ'ને સ્થાને 'ય'નું લેખન પણ ખ પ્રત કરતાં ઘણા વધારે પ્રમાણમાં મળે છે - ફ્યલ (ફજલ), સાયન (સાજન), યાવક (જાવક), યોબન (જોબન) વગેરે.

દેખીતી રીતે જ ક પ્રત ઘણી આધારભૂત છે. ખ પ્રતમાં પાઠો કેટલેક સ્થાને ભ્રષ્ટ છે. અહીં ક પ્રતનો પાઠ જ સામાન્ય રીતે સ્વીકાર્યો છે. ક્વચિત જ એનો પાઠ ખ પ્રતની મદદથી સુધારવાનો થયો છે. બન્ને પ્રતનો પાઠ સુધારવાનો થયો હોય એવા પણ કોઈક દાખલા છે. ક પ્રતની 'ય' શ્રુતિ અહીં જતી કરી છે, જરૂરી લાગ્યું ત્યાં 'ય'નો 'જ' પણ કરી લીધો છે અને 'જીબ' (જીવ), 'દિબાને' (દિવાને) જેવા થોડાક શબ્દોમાં 'બ'નો પણ 'વ' કર્યો છે. મધ્યકાળમાં 'ખ'ને સ્થાને 'ષ' લખાતો હોય છે તેનો તો 'ખ' કરી જ લીધો છે. 'નીંકા' 'નીંપાઈ' જેવા શબ્દોમાં આવેલા નિરર્થક અનુસ્વારને છોડી દીધો છે. ક્વચિત, લેખનદોષ ગણી લઈને, સ્પષ્ટતા ખાતર અનુસ્વાર ઉમેરી પણ લીધો છે, ક્વચિત્ વ્યાકરણી રૂપ પણ સહેજ સુધાર્યું છે. પણ આનું જવલ્લે જ ને ખાતરીપૂર્વક કરી શકાયું ત્યાં જ કર્યું છે. શંકાનો લાભ આપી કેટલુંક એમ ને એમ જ રહેવા દીધું છે.

સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ

ખંડ ૧

રાગ કેદારા ગુડી

દૂહઉ

કવિયન-માઈ સારદા, તાકે લાગું પાય,

જીહ સફલ કરું આપની, થૂલભદ્રકે ગુન ગાય. ૧

ચાલિ

થૂલભદ્ર મુનિવરકે ગુન ગાઉં, પાડલીપુર વર સહિર સનાહું,
સાહિબ નંદ વજીર કુંઆરા, ગુન-રયણ તથા રે ભંડારા. ૨

એક દિસ જંગલ ખેલનહારા, જાવઈ સાહિબ હોઈ અસવારા,
જંચીખાનાં આગઈ જબ આવઈ, કોસાકું તબ પેમ જગાવઈ. ૩

મયનહ નવમ દશા કોશિ પાઈ, પિઉ પિઉ જપતઈ ખબરિ ગમાઈ,
શીતલ ચંદનબુંદ તાનિ લાઈ, બીંજત-બીંજત ચેતન આઈ. ૪

યું ભરદરિયાજલથી બિછુરી, તરફર કરઇ બહુ બપરી મિછુરી,
કુછુ ભીનિ જિમ દેખઉ મીર પતરી, ગહ કુન પીરિ કરઇ[હરઇ]?
મુહિએ ભરી. ૫

રે રે નયના, એકપખ નેહા કાહા કરઇ, પીરઇં અપના દેહા,
દેખ ન કાં તું હિ હુઆરા સવાદા, તું ક્યું દિલકા લહઇ વિખવાદા. ૬

દૂહઉ

રે હૈરા, તુહિ ક્યા કહું, સાજનકું સમજાય,
મામ ન છોરઇ માન કહઇ, પ્રેમ કહઇ મિલુ જાઇ. ૭

ચાલિ

જઉ મનિ માન, કિસાં પિઉ-મિલણાં, પિઉ મિલનાં તુ માન ક્યું ચલણાં,
તનકું દાયમ માનઇં હો દહણાં, પેમિ દુનિયાં બોલણાં સહિણાં. ૮

સાચા પેમ હૂઆ સાંઇં સેથી, દૂરિઇં માન છોરઇં મનમઇંથી,
કિઉં એક થાંભઇ દોએ ગજ બાઝઇ, કોશિ અંદેશી સહીકું ભેજઇ. ૯

કોશિ કહઇ સુનુ ચતુર સખાની, જઇ કહી તું મહલ પિછાની,
નાંહી કહી જબ હરમમઇં હોવઇ, ઉનકી લાજિ પર્યા નાંહીં કહિવઇ. ૧૦

જોઇ સંગ કીઇં ભી હમારી, ન કહી બાત સહી સ-વિચારી,
દેખઉ પ્યાસ પરઇં જલ પીના, પ્યાર ન પાવઇ અમી ભી દીના. ૧૧

જબ કીની હોવઇ કિન સું લરાઇં, તબ તું ન કહી સિતાબ ઊજાઇં,
ગિરમી પીર્યા રુહકું નેબાતાં, જહિર નમુના સુનઉ સહી બાતાં. ૧૨

તુમ્હકું હુર સખી ક્યા કહિણા, નીલગાનઇ ચસ્મી કાજલ બાહાણા,
અપની પીરિ જસેકું સૂઝઇ, સોઇં બિરાણે દિલકી બૂઝઇ. ૧૩

એતના કામ કરી સખી આઇં, થૂલભદ સાહિબકું અબ લ્યાઇં,
ક્યા કુછુ બાટ જોવઇં હમ ઉન્હકી, જેતની બાટ દેખઇં સહી તુમ્હકી. ૧૪

કોશા-પાએ કરી રે શિલામ, વહ સખિ આઇં થૂલભદ-ધામ,
મહલ પિછાણી કરઇ અરદાસાં, સુનઉ, હો સાહિબ, કોશવિલાસાં. ૧૫

જબ લગ દેખ્યા તુમ્હકા દીદારા, તબ લગઇ આસખ લાગા હો પ્યારા,
નયને નયન હૂઆ રે મિલાવા, દિલ મિલનેકું ધરઇં ઊતાવા. ૧૬

એતની પીરિ લહઇ હમ, સાંઈ, દિલથા કાહિ ન તું હમ, સાંઈ,
 દુનિયાં ખબરિ તુમકું આવઇ, દિલથા કાહિ ન મેરી પાવઇ. ૧૭
 દુકદુક ચુબતઇ દહુ કાહે, દઈઆ, એહુ હમારા દેહ તુમ્હ દીઆ,
 ગોઝ લીઉ હુર મુંકું જીવારુ, વિરહિં પીર્યાં કાહેથી મારુ. ૧૮
 અપને નયનકું કાહે ન શિખાઉ, પરકું વેધ લાઈ મત વાહુ,
 હમ-તુમ્હ વયર ન બૂઝઇ કેતા, દીલથા પીરિ કરઈ[હરઈ] બહુ મીતા. ૧૯
 હમકું નયનાં કામન કીના, સબ જન પેખત મન હરી લીના,
 તુમ્હ બિન દાયમ જલઇ મેરા સીના, રોવત રોવત એહ તનુ ભીના. ૨૦
 હમ તુમ્હ પાસ ન માગઇ ખજના, હુર ન કુદૂ ભી ખૂબ જરીના,
 કેવલ તુમ્હ ગુનિ એ દિલ લીના, સાચા કરિ તું પકર્યાં નગીના. ૨૧
 તન ભી ઝૂરિ હૂઆ બહુ ઝીના, યું ખઈરોગી ખયનઈ ખીના,
 તુમ્હકા પેમ-સુધારસ પીના, અબ મઈ એહ તનુ તુમ્હકું દીના. ૨૨
 ઉગતિ-જાતિ સબઈ ધૂતારી, ઈયું ન પિછાણી ચિંત મઝારી,
 ઈસરયોગી શિરિ જૂટ જોરઇ, તુ ભી નહ વાપિ ઉસેકું છોરઇ. ૨૩
 તુમ્હકું વિલંબ કીઇ રે તમાસા, ઉસકું હોવઇ ઘરી લખ માસા,
 ઉછા લેખઇ પેમદિવાના, ક્યા ગતિ તુમ્હકું ઉન્હકી સિખાના. ૨૪
 યાકુ રૂપ અનૂપમ કીલા, નવયોવન બની મનમથ-લીલા,
 તુમ્હ ભી સાહિબ છેલછબીલા, સકલ-કલાગુણ-જાણ રંગીલા. ૨૫
 કુસુમ સકબૂર કબરી-દંડા, ગંગા-યમુના-સંગ અખંડા,
 રતનખચિત સિરિ ચાક જુ સોહઇ, અનુપમ ગોફણડઇ મન મોહઇ. ૨૬
 નાગ સુરંગા મંગ અભંગા, કણાય-રયણ-આભરણ સુરંગા,
 નિષધ કનક વસુ ગિરિ કિર સંગા, નિરખતિ ઊલટ રંગતરંગા. ૨૭
 તિલક ખંભ દોરી અલક વિરાજી, મદન બાજીગર ખેલઇ બાજી,
 પવર લલામ બન્યઉ શશિ આધઉ, નીકી પત્રલતા મન બાધઉ. ૨૮
 રૂપ-મહોદધિ-લહરિ વખાણઉ, મદનવીરકી હુર સીંગિણિ જાણઉ,
 યાકી ભમુહ કુટિલ અતિકાલી, મોહનબેદિ જિસી અનિયાલી. ૨૯

નયન કમલદલ ઓપમ પાવઇ, મદઘૂમિત દેખન મન ધાવઇ,
 જિનકે જીતે મૃગ વન લીના, નવનવ રસકા જાણઉં ખજીના. ૩૦
 ગૌર કપોલ શશિબિંબ સમાન, પાવઇ નારિંગકે ઉપમાન,
 ઉગટ્યા મુકુર તણી પરિં દીપઇ, નિરખતિ નયનાં તરસ ન છીપઇ. ૩૧
 નકબેસર ભૂષિત તસ નાસા, યાકે આગે તિલકૂલ દાસા,
 અધોમુખ મયણચૂણીરયન સંદેહી, કામુક શલભ સારંગ સંગ એહી. ૩૨
 અધર સુકોમલ મધુર સુરંગા, પ્રેમતરુ-કિશલય મોહી મનિ ચંગા,
 કુંદકલી સમ દશનકી પંતિ, જીતી મોતિનકી જિણિ કંતિ. ૩૩
 જીહા પંકજદલ અનુકારા, બોલતિ બચન સુધારસધારા,
 ગૌર ચિબુક મિસિ તિલક સુહાયા, ઉંહાં યુવજન-કામન રહઇ લાયા. ૩૪
 શારદ શશિહરકી હરી સોહા, દેખણહારા ન સહઇ બિછોહા,
 અઇસા બદનસરોજ બિરાજઇ, તારું કિસકી ઓપમ છાજઇ. ૩૫
 યાકે શ્રબન મદનકા પાસા, કુંડલ રતનખચિત બહુ ભાસા,
 દિનકર શશિહર ભયે કિર દાસા, ખિનહ ન છોરઇ બદનકા પાસા. ૩૬
 કંબુ સુકોમલ કંઠ સુરેખ, મધુરિમ વીણાથી સુવિશેષ,
 રતનજડિત મણિસૂત્ર વિભૂષા, માંસલ ઉન્નત અંસ વિદોષા. ૩૭
 કોમલ ભુજલતિકા ગૌર વાન, કરતલ કમલપલાસ સમાન,
 તનુ ઉન્નત નખભૂષિત અંગુલી, સરલી સરેખા રંગિં બહુલી. ૩૮
 જડિત કેઊર અંગદ ભુજ-સારા, કરિ સોવન કંકણ રણકારા,
 કર-સંકુલિકા સોવન મણિ કેરી, મુદ્રા રતનિ જડી અધિકેરી. ૩૯
 ઉન્નત પીન પયોધર-જોરા, ઉન્નત શ્યામ સુચૂચક ગોરા,
 ત્રિણ અંગુલ થણ-અંતર સારા, કરિકુંભ ચકવા ઉપમ બિચારા. ૪૦
 અંતર બિન ઉરિ અતિ લંકાલી, કંચુકી નવરંગી રતનાલી,
 નવનવ ગુલ્લ મોતીહંસ ભાર્તિ, કસમસતી ભીડી અંગ સાર્થિ. ૪૧
 બિદ્રમ મણિ મોતીકી જાલી, ઉરથલિ સોહઇ અંતર ટાલી,
 સોવન રતન મોતિનકી માલા, મુકુર કરઇ તિહાં ઝાકઝમાલા. ૪૨

ગૌર સુકોમલ ઉદર અતિ ક્ષામ, ગંભીર નાભિ-નાદિં [હૃદિં?] અભિરામ,
 વે દેખત યોગી યોગ ચૂકઈ, મનથી માન માનીજન મુંકઈ. ૪૩
 સિંહલંક સમવડિ કૃશ મધ્યદેશ, પ્રેક્ષકજનમનકા હરઈ કલેશ,
 લંક સમાવઈ અસંકટ કુલી, નિતંબથલી અતિ પીન જ પુહુલી. ૪૪
 વિષમાયુધ વીર ખેલન ખુરલી, પુહુલી ગૌર સુકોમલ ત્રિવલી,
 શ્યામ સરલ તન સમ રોમરાઈ, સ્મરમંદિર અતિ સુંદર, સાંઈ. ૪૫
 કરિકરભ રંભાર્થભ તુલ્લા, યાકે ઊરયુગલ બહુ મુલ્લા,
 જાનુ-નિગૂઢ સુકોમલ જંઘા, ગૌર અરોમ કરઈ બહુ રંગા. ૪૬
 ભાતિ વિવિધ પરિ નવ-નવ ચરણા, ખિનિ-ખિનિ વેષ બન્યા પંચવરણા,
 આછિમિ પહિરણિકી રે અનેસી, નાવઈ અવર બશાકું અઈસી. ૪૭
 મણિમંજીર સુ-રણઝણકારા, કેતકબનિ યું ભમરગુંજારા,
 કામિકમન આકર્ષણયંતા, જાણઈં ત્રિભુવન સંવનનમંતા. ૪૮
 ઉન્નત ચરણ સુકોમલ ગોરા, જાવક નખ સબ ન્યાસે દદૂરા,
 નિર્મલ પાહાંની લોહિત વાન, કોમલ કિશલયકી ઉપમાન. ૪૯
 નીરજ નીરજ-પલાસ સછાય, પયતલિ દીપઈ અધિક સરાય,
 અંકુશ ચામર છત્રાકાર, સોહઈ સ્વસ્તિક રેહા સાર. ૫૦
 અંગુલી કોંલ સરલ સુંહાલી, ઘમઘમ વીંછીડે ઠમકાલી,
 જાણઈં જોબન-બિટપિકી સાહા, નખકુસુમે કરી સોહઈ સનાહા. ૫૧
 ઉન્નત લોહિત કંતિ સતેજા, પિશિત મિલ્યા યું સજન સહેજા,
 અતિ તનુ સોહઈ નખકી ભાસા, માંજ્યા દરપન કંતિ પ્રકાસા. ૫૨
 ગજ ગતિજના આંસૂ પાડઈ, હંસ કિર લાજ્યા જનપદ છાડઈ,
 અઈસી રૂપ તણી ઘડી રે રેહા, ક્યુંહી બખાનઈં એક સજીહા. ૫૩
 જંગમ મોહનબેલિ ગવાની, કારણ-રૂપ ધર્યું રે ભવાની,
 અઈસી અપછર નહીં સુરલોકિ, નાગલોક પણિ સોઈ બિન ફોક. ૫૪
 મદઘૂમિત મદનાલસ તીખે, નયને કામ-શિલીમુખ સરિખે,
 જે નર દોખ્યા ઉનકા જંવારા, સફલ દુનીમઈં, અવર અસારા. ૫૫

સોઈ નર સુભગ શિરોમનિ-સીમા, પૂરવ જનમ તપ્યા તપ ભીમા,
 સા મનિ ધ્યાવઈ જિનકું બાલા, તાકું મયનપ્રસાદ વિશાલા. ૫૬
 એકેકા તસ તનકા અંસા, વર્ણવત હોવઈ લાખ જ બરસા,
 જોબન રૂપ કલા ચતુરાઈ, વિભવવિભૂષિત દૈવિ નીપાઈ. ૫૭
 તસ અનુરૂપ જુ રૂપ તુમ્હારા, એ બિહિ કીના સરિસ બિચારા,
 રતનકું રતન મેલાવા નીકા, અસરિસ સંગ યું લાગઈ ફીકા. ૫૮

દૂહઓ

સુગુણી બિન નર દુખ ધરઈ, પિઉ સુગુણા બિન નારિ,
 સરિસ મિલાવા તુ મિલઈ, જઉ તૂસઈ કિરતાર. ૫૯

ચાલિ

જઉ નવિ પાયા ચંદ-બિલાસા, કમલિનિ-જનમ ભયા રે નિરાસા,
 ઉતપતિ સસિકી મોઘ બખાણી, કમલિનિ-સંગતિ જઉ નવિ જાણી. ૬૦
 દામિનિ-સંગતિ સોહઈ જલધારા, વાહિનિ સરિસા પારાવારા,
 રતિ સ્યું મદન શકતિ સ્યું શંભુ, સાવિત્રી સ્યું સોહઈ બંભ. ૬૧
 નર બિન નારિ ધરઈ અંદોહા, નારી બિન નરકી ક્યા સોહા,
 શશિ બિન પૂનિમ પ્રાન ન પાવઈ, પુનિમ બિન શશિ સોહ ન ભાવઈ. ૬૨
 નરકા તનકી કુણ કરઈ સારા, સ્ત્રી બિન એહ સંસાર અસારા,
 તાંથી સોહ બધઈ ઘર કેરી, ઇસા નેહ દૂજા નહીં ફેરી. ૬૩
 જિનકી સેવ સુરાદિક વંછઈ, સા તુઝ કારણિ નિજ તનુ લંછઈ,
 તુમ્હ બિન કુન સોભાગકા ગેહા, દૈવ પ્રસન્ન ભએ ન સંદેહા. ૬૪
 થૂલભદ આએ પેમ પિછાની, કોશાકું કહઈ જાઈ સખાની,
 ઉન્હકું કોશિ બધાઈ દેવઈ, થૂલભદકું નિજ મંદિર લેવઈ. ૬૫
 સુનઉ હો સાહિબ, એ ધન ગેહા, એ ભી તુમ્હારા હઈ મુઝ દેહા,
 મનકી મુરાદિ હોવઈ સો કીજઈ, એતના માંગ્યા મોહીકું દીજઈ. ૬૬
 ઇસર-ગોરી યું જગિ જોરા, પેમ મિલ્યા યું ચંદચકોરા,
 ગાથા ગીત કથારસ કહિવઈ, ઇયું ધન જોબનકા ફલ લેવઈ. ૬૭

ચૂઆ ચંદન કેસર સારા, લાલમહલમઈ અતિહિં દીદારા,
 ખૂબઈ ઢાલી ઉહાં છારપાઈ, નરમ નિહાલી ગુલ્લિ બિછાહી. ૬૮
 બાલિષ્ટ દોહૂઈ પાસિ સુહાઈ, રતિસુખ ખેલઈ થૂલભદ સાંઈ,
 કોશા બોલ બોલી ઉસ વેલા, સુગુણિં વાધી મનમથ-વેલા. ૬૯
 ક્યા કુછુ લાજ નહીં તુમ્હ સાંઈ, દેખઉ સબ સખી હસતી હઈ માહઈ,
 ન-ન મ-મ મ-મ કરતઈ ઝીના, અંગ ભીડી-ભીડી આલિંગન લીના. ૭૦
 ભીડત ચોલી-કસણ ત્રટૂકી, ટુકુડે-ટુકુડે થણથી ચૂકી,
 થણહર મદમત-ગજ-કુંભ સરિસા, અંકુસ કર જ દીઆ અતિ હરિસા. ૭૧
 ચોરી ચોર કરી કહાં લીના, ચિંત બિરાણા હો છીની લીના,
 ઈંઈ ભુજપાસિ બાંધી કામરાજઈ, રાખ્યા દોઈ થણ-ડુંગર માઝઈ. ૭૨
 ભોગી ભમરા કમલહ કોશિં, થૂલભદ લીના વ્યંબર કોશિં,
 ચુંબતિ નયના(૨) અધરઈ(૪) કપોલા(૫).

મુખ(૬) થણ (૮) કંઠ (૯) લલાટ (૧૦) સલોલા. ૭૩

પંડુર શશિહરબિંબ કપોલા, સોના-કુંડલ કરતિ અંદોલા,
 હમ દેખત પિઉ ચુંબન દીજઈ, એ ફિરિઆદિ કિસેકું કીજઈ. ૭૪
 ચુંબન દહકા ઠાહાર બિરાજઈ, તિલ એક દહથી અહરહ માઝઈ,
 ચડતઈ બિંદુ તાથઈ મણિમાલા, બાંહ લલાટ ઉર કંઠિ રસાલા. ૭૫
 મયણહ પ્યાસઈ અધરરસ પીના, દહકા કલફ બધઈ હુર દીના,
 લાલસ નહર કપોલઈ ખોલઈ, કોશા અહં અહં અહ અહ બોલઈ. ૭૬
 કર કરમૂલ જહણ થણ પાસાં, નહકા થાનક ઊર બિલાસાં,
 તલિ અંગૂઠા ઊપરિ અંગુલી, થણમુહિ નખ એ મયૂરપદાલી. ૭૭
 નવ-નવ રમત રમ્યા રસભોગી, એ રસ બૂઝઈ ચતુર સંયોગી,
 ઈંઈ ધન કોડી વિલસીવા રે, બાર વરસ રહે થૂલભદ પ્યારે. ૭૮
 એતલઈ પહિલા ખંડ રસાલા, પૂરણ કીઆ સંગ વિશાલા,
 ગુણસોભાગ કવિ બચન સુચંગા, સુણતાં વાધઈ રંગતરંગા. ૭૯

- ઈતિ શ્રી સ્થૂલભદ્ર ચંદાયણિ ગ્રંથે ભદ્રારક શ્રી ગુણસૌભાગ્યસૂરિવિરચિતે
 પ્રથમખંડ: સંપૂર્ણ: ૧

મહત્ત્વનાં પાઠાંતર

ખંડ ૧

[શબ્દભેદ દર્શાવતાં અને અર્થભેદને અવકાશ આપતાં પાઠાંતરો નોંધ્યાં છે. માત્ર ઉચ્ચારણભેદવાળાં પાઠાંતરો નોંધ્યાં નથી. લેખનદોષવાળા કે ભ્રષ્ટ પાઠો, મૂળ સ્થિતિ દર્શાવવાની જરૂર લાગી તે સિવાય, નોંધ્યા નથી. આંકડા કડી અને ચરણના ક્રમાંક દર્શાવે છે.]

૨.૨ ખ. સુણાઉં. ૩.૧ ક. દેસિ. ૩.૨ ખ. સવારા. ૪.૩ ખ. ચંદન બહુ. ૫.૧ ક. ભીનિયમ. ૫.૪ ખ. સુંહિઈ તરી. ૬.૨ ક. કહા. ૬.૩ ખ. હીઆ રે. ૮.૨ ખ. માનકું. ૯.૩ ખ. ક્યૂં. ૧૧.૩ ખ. પરિપરિ ૧૨.૩ ખ. નોબાતાં. ૧૨.૪ ખ. સખી. ૧૬.૧ ક. નયનું નયન. ૧૬.૪ ક. ધરહઈ, ખ. ધરહિં. ૧૭.૨ ખ. કાહાથી. ૧૮.૩ ખ. મોહીકું. ૨૧.૪ ખ. સાયા. ૨૭.૪ ખ. ઊલટઈ મદનતરંગા. ૩૨.૩ ક. ચૂણીરન, ખ. ચૂણીરસન. ૩૭.૧ ખ. ત્રિરેખા. ૩૭.૩ ખ. જટિત. ૩૯.૧ ખ. જટિત. ૪૦.૨ ખ. ઉદ્ધત. ૪૬.૧ ક. કરિકરકર, ખ. કરિકરંરભ. ૪૭.૨ ખ. ભેષ. ૫૨.૨ ક. સતેજા. ૫૭.૨ ખ. જુ. ૬૯.૧ ક, ખ. ચાલિષ્ટ; ખ. દોનઈ. ૭૩.૨ ક. ત્યંબર, ખ. ત્યુંબર. ૭૪.૪ ક. દીજઈ. ૭૬.૨ ક. 'કલક'ની ઉપર 'તાલઉ' (=તાળું) એવો અર્થ આપેલો છે. પુષ્પિકા ખ. પ્રથમ ખંડ સમાપ્ત.

ખંડ ૨

દૂહઉ

ભારતિ ભગતિ કરું ભલી, ઘઉં મુઝ વચનકી સિદ્ધિ,
કોશા-વિરહ વખાણસ્યું, બીજઈ ખંડિ વિશુદ્ધ. ૧

ચાલિ

બાલિદ મરણ ભએ તારિં રાઈ, થૂલભદ કોશા-ઘરથી બુલાએ,
એતના બોલ સુણી કોશ જોઈ, જ્યું જલ-બિદ્યુર્યા માહી પરિ હૂઈ. ૨

દૂહઉ

મનમાન્યા સાજન મિલઈ, કબહીં બહુત અંદોહિ,
રે નિહર કિરતાર તું, કહાંથી કરઈ બિછોહ. ૩

ચાલિ

કોશિ કહઈ, પિઉ, રાઈ બુલાએ, ક્યું કરિ કહું હું સાહિબ જાઈ,
દુકુડે-દુકુડે જીહા છીનઈ, પિઉકું જાઈ કહીજઈ જીનઈ. ૪

હમ તુમ દાયમ દુલતિ [ન] માગઈ, ટુક અરદાસ કરઈ તુમ્હ આગઈ,
 પેમદિવાની કહું પિઉ જઈસા, સો ભી ફજલ કરઈ હમ દોસા. ૫
 મહિર હમારી કરિઓ, સાઈ, સાહિબથી હુર બજર ન થાઈ,
 બિગર બજરી ભી ક્યા કુછુ હીના, બખત બરા તુમ્હ ખુદાઈ દીના. ૬
 સાહિબીઈ ક્યા પિઉ કીજઈ, દિલ-માને સ્યું મિલી ન સકીજઈ,
 યો ભી સોવન-મનિકી જંજોરા, કુન બંધાવઈ અપના શરીરા. ૭
 મઈ તુમ્હ બિરહિં ન જાવઈ રહણા, એતના પેમ કલ્હાયા કહણા,
 ફજલ કરે હમ ગુનહ, ગુસાઈ, ઉહાં રહણો કાગલિ કરિ વાહી. ૮
 થૂલભદ કોશાકું સમઝાઈ, આએ રાયસભાં સજ થાઈ,
 દેખી રોગબિયોગ અસારા, મુનિવર હૂએ ત્યજી સંસારા. ૯
 જાઈ સંભૂતવિજય ગુરુ પાસઈ, તપ જપ સંયમ શાસ્ત્ર અભ્યાસઈ,
 થૂલભદ-બાત સુણી કોશ જોઈ, આતસ લાઈ હૂઈ યું જૂઈ. ૧૦
 ઈઈ કાહે નિદુર ભએ તુમ્હ, દઈઆ, મોહી સ્યઈ મોકલામન ભી ન કીયા,
 તું હીરા કરિ સેવ્યા રે, સાઈ, પથર કઠોર હોવઈ અબ કાંઈ. ૧૧
 આલમ દુનીકું માલમ એહી, હમ તુમ્હ દાવિ લહઈ ન સંદેહી,
 હમ જલતેકું કાહેથી જાલઉ, અપને દાઘ કાહે ન સંભાલઉ. ૧૨
 દિલદુકાન મિહિં થી બહુ આસાં, જાન્યા કરઈંગે બહુત બિલાસાં,
 કીલી પકરિ રહે તુમ્હ, પ્યારે, કુલફ દીઆ હમ દિલકે દુઆરે. ૧૩
 એક પુર રહણઈથી, દિલ-માન્યા, દાયમ મિલઈંગે યું હી પિછાન્યા,
 કોસહ કોડિ હૂએ દૂરિ બાસાં, નયન-મેલાવઈ ભી અબ સાંસા. ૧૪

દૂહઉ

મઈ તું વાર્યા રે, હીઆ, દુસમન કરતઈ પેમ,
 ઉઅલ પિછાણ્યા એતના, તુ ન પચાયત એમ. ૧૫

ચાલિ

ટુક એક બાત કરી જિનુ સાથિં, તનુ ભી બીક્યા ઉનકે હાથિં,
 જિન સ્યું બહુત હૂઈ આસનાઈ, ઉનકી બાટ દેખઈક્યું નાંહી. ૧૬

જિન સ્યું જેતના આસખ હોવઇ, સો તેતનઇંકી બાટ જ જોવઇ,
ઘાસકે આતસ, ઘામિની-તેજા, અઇસા કિન સ્યું ન કીજઇ હેજા. ૧૭

જેતના બાર ઉચાઇ સકીજઇ, ઇતના સાંઈ શિરૂપરિ લીજઇ,
પેમ કરી અનુ સુખ ક્યા સહના, જનમ તાંઈ તનુ ઉન્હ સ્યઈ દહના. ૧૮

કરતઇં પેમુ, સાંઈ, હઇ સહિલા, પાપી પીછઇં પલતા દુહિલા,
સુખદુઃખ ઉન્હ સ્યું જઈ નવી સહીઈ, નેહ બદનામી કાહે તુ વહીઈ. ૧૯

દૂહઈ

સાંઈ, બિહુરઇં તે કીઆ, જે બલિ દોજુ કરાઇ,
સીનઇ આતસ લા રહે, ઘણ મારે ઘટ માહિ. ૨૦

ચાલિ

તનકા ભેદ ન થા દિન એતા, હમ તુમ્હ ખુસમ ઉરતિકા ન હતા,
અબ તુમ્હે ખુસમ, હમે તુ જોઈ, ક્યા અવતારિ ન બીહુ હૂઈ. ૨૧

ક્યા સખિ, કંઠે દેઉ રે આ રીસા, મુખ જોઉં હુર લ્યાઇ આરીસા,
મેરા રૂપ દેખઉં અસરીસા, ક્યા મઇં ગમન કીઆ પીઉ સરિસા. ૨૨

ફાટિ-ન, હૈરા, કાહે તનુ તાવઇ, તું બિન બિહિ કિહિં દુખકું ઠાવઇ,
ચંદન લાઈ મ, સખિઇન, હૈરઇ, સો ભી તપાઉ જે મુઝ પીરઇ. ૨૩

દૂહઈ

વહીજે મંદિર સેરીઆં, ખેલનકા વહી ઠામ,
સાંઈ-બિહૂરે જીઆ, આઇ આઇ જામ. ૨૪

ચાલિ

હૈરા પથર કઠોર કરાલા, સજન બિરહાનલથી જલ્યા,
જલ મત લાઇ હોવઇગા સ્પેદી, તાર્થિ જાઇગા પીઉ દિલ ભેદી. ૨૫

બિરહાનલ-જવરથી તનુ તાતી, સાંઈ, પેમકથા-હોદુ નાહાતી,
તાથિઇં વિસમ હૂઆ પરિશ્યામ, ભીંતરિ તનકું ઊતાવઇ કમ. ૨૬

અઇસે નિહુર હૂએ તુમ્હે, સાંઈ, કિન સ્યું પતરી ભી ન પઠાઇ,
તુ ક્યા આતસ લાઇ સંદેસઇ, મુંહિં દિલ પરિઆ બહુત અંદેસઇ. ૨૭

કોશા બિલપતિ ઇંયું મૂરછાઇ, સખિ કહઇ, ચૂબ દિખઉસુ તાંઇ,
એ જાય ભેજ્યા સજનિં ઉહાંથી, તનકી બ્યાધિ સમઇગી ઉસથી. ૨૮

તદનુ કોશા જગાદ-

એતની પીરિ સુની સોઇ નાએ, હુર હમે ભી ઉહાં ન બુલાએ,
તો એ જાય ભેજ્યા કિન તાંઇ, સાંઇ મિલે બિનુ પીરિ ન જઇ. ૨૯

દૂહઉ

ભીંતરિ ગરુકું ક્યા કરું, બાહિરિ જાય તબીબ,
ઉઅલ ન બૂઝ્યા ધાતકું, ઉન્હકા કાં હઇ જીવ. ૩૦

ચાલિ

ક્યા સબ લોક હૂએ રે દિવાને, લીંગહ તનકા પૂછઇ અયાને,
સો ક્યું હોવઇ ફરવી દેહા, જેનઇ કિન સ્યું કીઆ રે સનેહા. ૩૧
સાજન દૂરિ રહે વેધ લાઇ, બુહુરિ ન કુછુ ભી ખબીરે પૂછાઇ,
ઉઅલ કાહેથી પેમ લગાયા, એક દવાનલ મિન્હઇ ભી છપાયા. ૩૨

દૂહઉ

યું કરિ બિછુરે રતનકું, તરફર નયન કરંતિ,
ત્યું સાંઇ તુઝ દેખવા, અંગાનિ જિઉ ફિરંતિ. ૩૩

ચાલિ

ફિરિ-ફિરિ મંદિર સેરી દેખઇ, મુખિલિસ ધન પરિ તુમ્હે ન પેખઇ,
તાથઇં નયનાં હૂએ રે નિરાસાં, દુલહે જુ ઘનિ યું બપીરા પ્યાસાં. ૩૪

દૂહઉ

રે હેરા, ખાંચ્યાં રહઇ, ઘાણી-તિલ મત હોઇ,
સાંઇ મિલણઇંકુ તઇં કીઆ, કાં બૂઝઇંગે સોઇ. ૩૫

ચાલિ

સબ દિન ઉન્હકી બાતિ ગમાઉ, ક્યું સબૂરીકા છોહરા પાઉ,
ક્યા એક શંબે બતય ન (બત જન) પિસરઇ, પકરે બંદિ સકે નહુ નિસરઇ. ૩૬
બિપરે અશંબે, સુનુ રે બાતાં, તેરઇ ઉરતિ નહીં ખૂબ ધાતાં,
બૂઝ્યા હીંડઇ ન ઘરે ફિરતા, જોઇ બિરાણીકું કર બાહાતાં. ૩૭

બિછુરે મારઈં હૂઈં બુજગારી, નહિજઈં ચંદ વિહિ ગુનહ સંભારી,
ભાન્યા સત્ર જ સંગિ અફારી, દીસઈ સિતારા ટુકુ રે અંધારી. ૩૮

દૂહઉ

રે ચંદ્ર, રહિ દૂરિથી, મુઝ તનુ મત અભરાઈ,
આદમકા ઊતાર તું, કિનિહિ ન સૈસિ ધરાઈ. ૩૯

ચાલિ

દિલ કી બાત કહું કિનુ આગઈ, કહી ભી હૈરા નિકુર ન લાગઈ,
ખુસભરિ નયને જિનકું જોવઈ, સો બિન સબ જગ જંગલ હોવઈ. ૪૦

દૂહઉ

હેરા, ઉચાઊ સું કીઆ, કાહાથી એતના નેહ,
આજ ઉહાં ગહીંમઈં કહાં, ક્યું રહવઈગા દેહ. ૪૧

ચાલિ

થણહર પાએ મોતીકા હારા, નાંહીં સમરઈ અપના કાહારાં,
આપસવાદિ સુખી જગ સારા, કો ભી ન બૂઝઈ દરદ પીઆરા. ૪૨

દૂહઉ

મહિર બિરાણી તુમ્હ નહીં, અપની કાહે ન હોઈ,
સાંઈ, તું દિલ ભીંતરિ વસ્યા, તુ ક્યા આતસ દેઈ. ૪૩

ચાલિ

સાંઈ, મુઝ પ્યારા ઉર ન કોઈ, કહિ તુ મનાવઈ પતીજ સ દેઈ,
જાને ઈંઈ કહતી કોશિ જોઈ, બિરહાનલિ તનકી સુદ્ધિ હૂઈખૂઈ. ૪૪
કમલિનિ દીની હૈરા-દૂઆરિં, જાને મુંઠી વાલી એહુ મારિં,
રુહ યસ્મીકા વયર સંભારઈ, મીલિત દલિ ક્યું બિરહ બધારઈ. ૪૫
સખિ, મત કરિ કર-કપોલ-મેલાવા, તુઝામુઝ ૧૧ તનિ બહુત બિરહ-ઊતાવા,
રુહ સાસાનલિ ચૂરી ભેદી, યસ્મીનીરિ હોવઈગા સ્પેદી. ૪૬

દૂહઉ

બહુરિ મિલઈંગે સાજનાં, બિછુરેકા દુઃખ નાંહિં,
હુર એક હૈરઈ સાલ હઈ, જોબન લહિરઈ જાઈ. ૪૭

ચાલિ

પેમ મુરામેકુ જાન વાસઇ, સૂગોજ સાજનિ આતસ બાસઇ,
હામા યુનિ દ્રોગૂ હસિ બિન સાંઈ, કાહે બિત મામતુરા કઠિનાઈ. ૪૮
સાંઈ રૂપ લિખી જબ પતરી, નયને દેખઈં પિઉથી બિછુરી,
દુસમન વિહિ, મુઝ તુ ભી સંતાપઇ, આંસૂ આઈં નયનાં ઠાપઇ. ૪૯

દૂહઉ

હેરા, સાંઈ નિજીક તુઝ, કાહાથી કરઇ અંદોહ,
નહજઈં રોવઇ આંખરી, જિનકું સજન-બિછોહ. ૫૦

ચાલિ

પૂનિમકા દિન સોભાગ જુ સારા, જે બિન ઝીણા હોવઇ ભરતારા,
ગુનહઈં તૂટઈં કહઇ હુર ચાલિ, બિરહ સહઇ સખિ સોઇં નેહયાલિ. ૫૧
ઇંધર રહે ભી હમ હઈં તુમ્હારે, તુમ્હે ભી ઉંહાંથી, સાંઈ, હમારે,
હુર કયા કાગદ-લેખ પઠાઉં, લિખતઈં કણ ભી છેહરા ન પાઉં. ૫૨

દૂહઉ

સાંઈ, સંદેસઇ દિલ ભર્યા, જયૂં દરિયા જલબૂંદિ,
મિલઇ તુ કબહિ ઠાલવું, હુર રાખ્યા હઇ મુંદિ. ૫૩

ચાલિ

ઉનત ઘટા ઘન ઉનમી આએ, તાથઈં શીતલ સમીર સુ-વાએ,
અંગાનિ આઈં મોર કિંગાએ, ચાતક સબદિઈં બિરહ જગાએ. ૫૪
કૃત-પરિરંભનકું ભી દુસહા, તુ બિછુરેકા ક્યું રહઇ દેહા,
નાંહી હમારી પરિ જે હોવઇ, સો ક્યું સાંઈકું બિણ મિલઇ રહવઇ. ૫૫

દૂહઉ

સાંઈ, સાજન તુગહ મિલે, હુર કો હમથી ચંગ,
તુ હમ બિસરે ચિંતથી, કહાં બુહુડ્યા વહી રંગ. ૫૬

ચાલિ

સબ સખિ કહઇ, કાહેથી તનુ તાવઇ, સબ દિન સરીખે, સખિ, નહુ જાવઇ,
આરતિ જિનકું બિલાંબ ન સહવઇ, ઉંબર પાકઇ ક્યું ખરે રહવઇ. ૫૭

કોશિ કહઇ, સખિ, આજુકી રાતિ, થૂલભદ સુપનિ આએ પરભાતિ,
દિલકા ઊલટ અંગિ ઉછાહા, યા તું આવઇગા, થૂલભદ નાહા. ૫૮

દૂહઉ

કિસકું ભેજી નવિ સકું, આઉ ન સકું તુઝ તીરિ,
ગુંગા કનકી વાય યું, અલજા રહઇ સરીરિ. ૫૯

ચાલિ

ગુરુ-કુરમાન લહી ઉસ વેલાં, આએ થૂલભદ મુનિવર લીલાં,
કોશિ બધાઇ કરઇ રે નેહાલા, સાંઈ-સંદેસા જિઉથી વાહાલા. ૬૦

ક્યા સાંઈ-અંગ મિન્હઇ અંગ બાહું, કિતની બિછુર્યા-પીરિ સુનાઉ,
તનકી બખરિ સાંઈ દેખિ બિસરી, તૂટતિ ચોલી-કસણ સબ બપરી. ૬૧

કાગ ઊડાતાં જિનુકે કાજિં, સાંઈ મિલે તુ દિલકું નિવાજે,
આજૂકા ઊલટ અંગિ ન માવઇ, ગ્યાની બિન કિન્હિં કહ્યા ન જાવઇ. ૬૨

થૂલભદ મુનિવર રહે ચઉમાસિ, બૂઝવઇ કોશાકું રે ઉલ્લાસિ,
સુનિ હો કોશા, બચન રસાલા, સબ ચંચલ હઇ દુનિયાં જંજાલા. ૬૩

જબથી જોબનવેસિં હો માતા, ઉરતિ બિરાણી સ્યું ચિત લાતાં,
જબથી હૂઆ બુજરુક-જાતાં, તબથી હૂઇ અનેરી ધાતાં. ૬૪

કોઈ ન કિસકા વાહાલા હોવઇ, સવારથ સાહામા સબ કોઈ જોવઇ,
ભમરા-કુસુમ પરિં સબ દેખઉ, જબ રસ તબ લગઇં ફિરતા પેખઉ. ૬૫

મુનિકે બચન સુની કોશિ જોઈ, ધરમહ સેતી રાતી હૂઈ,
સમકિત શીલ લીઈ મુનિ પાસઇ, મુનિ ભી ચાલે પહુતઇ ચઉમાસઇ. ૬૬

જયવંત થૂલભદ એ જગ માહઇ, અઇસા ધીર અવર ન કહાઇ,
નામ રહાવ્યા ચુવીસી ચઉરાસી, નિજ યશિ સકલ દુનિ જિણિ વાસી. ૬૭

ગુરુ શ્રી વિનયમંડન ઉવજગ્રાય, જિનુકે નરવર સેવઇ પાય,
લઘુ સીસ જયવંતસૂરિ ગુણ ગાઇ, થૂલભદ તવતઇં સુખ સવિ થાઇ. ૬૮

- ઇતિ શ્રી સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ ગ્રંથે ભદ્રારક શ્રી ગુણસૌભાગ્યસૂરિવિરચિતે
દ્વિતીયખંડઃ સંપૂર્ણઃ. લિખિતો ગણિ સુમતિકુશલેનેતિ ભદ્રં ભવતુ. શ્રી શ્રમણસંઘસ્ય
લેખકપાઠક્યોશ્ચ. શ્રીરસ્તુ. સંવત ૧૬૭૧ વર્ષે આષાઢ બહુલ ૪ ગુરૌ. ગ્રંથાં ૨૫૦
અનુષ્ટુભઃ. શ્રી.

મહત્વનાં પાઠાંતર

ખંડ ૨

૫.૪ ક. 'ફજલ' ઉપર 'માપી' (=માફી) એ અર્થ લખેલો છે. ૬.૧ ખ. ધરીઉ. ૧૦.૪ ખ. આતસ જાલી. ૧૧.૨ ખ. ગોસાઈ. ૧૪.૧ ક. 'થી' નથી. ૧૬.૧ ખ. કીની. ૧૭.૪ ખ. 'ન' નથી; ક. નેહા. ૧૮.૨ ખ. સિર પરિ. ૨૧.૩ ખ. હમે તહ. ૨૫.૩ ખ. સપેદી. (ક પ્રતની કડી ૪૩, ૪૨ ખ પ્રતમાં ૨૮, ૨૯ છે. તેથી હવે પછી ૪૩ સુધી ખ પ્રત અહીં દર્શાવેલા ક પ્રતના અંક કરતાં બે અંક વધારે ધરાવે છે.) ૨૮.૨ ખ. સખિ કહિ તખે દિલ ખુમુ તાઈ. ૨૯.૧ ક. સોએ. ૨૯.૨ ક. ન-ન. ૩૧.૨ ખ. બૂઝઈ. ૩૪.૧ ક. પેખઈ. ૩૬.૨ ખ. ક્યા હૂર સબ્રકા. ૪૧.૩ ખ. આજ, ગર્હીમઈ. ૪૪.૧ ખ. અવર. ૪૫.૨ ખ. દિલિ. ૪૬.૩ ખ. ચૂડી. ૪૬.૪ ખ. સપેદી. ૪૮.૧ ખ. મરામેકું. ૪૮.૨ ખ. શૂગોજ. ૪૮.૩ ખ. ચુની હસી દ્રોગૂન સાંઈ. ૫૧.૧ ખ. પૂનિમિકા ગુણ. ૫૧.૩ ખ. કિહિ. ૫૮.૪ ખ. યા જું. ૫૯.૪ ક. આલા. ૬૩.૧ ક. ચત્રુમાસિ, ખ. ચતુમાસિ. પુષ્પિકા ખ. દ્વિતીયં વિરહખંડં સમાપ્તં. પ્રથમ ખંડ ગ્રંથાગ્ર ૧૧૧ દ્વિતીય ખંડ ગ્રંથાગ્ર ૯૧ એવે સર્વાગ્ર ૨૦૨. શ્રી.

અગત્યના શબ્દાર્થ

[ખંડ, કડી અને ચરણના ક્રમાંક આપ્યા છે.]

અનિયાલી ૨.૨૯.૪ અણિયાળી	અશંબે ૨.૩૭.૧ દુર્ભાગી લોકો ? (સં. અશંબ); જુઓ શંબે
અનુ ૨.૧૮.૩ અને (સં. અન્યત્)	અસરિસ ૧.૫૮.૪ અસમાન, અણ-સરખું; ૨.૨૨.૩ અનુચિત, અણ-
અનુકાર ૧.૩૪.૧ અનુકરણ, મળતું આવવું તે	છાજતું (સં. અસદશ)
અનેસી ૧.૪૭.૩ અનોખી (સં. અન્યાદશી)	અસંકટ ૧.૪૪.૩ અસંકુચિત, પહોળા (સં.)
અફાર- ૨.૩૮.૩ અફળાવવું, અથડાવવું	અહર ૧.૭૫.૨ અધર, હોઠ
અભરા- ૨.૩૯.૨ અભડાવવું, સ્પર્શથી દૂષિત કરવું	અંગન ૧.૩૩.૪ આંગણું (સં.)
અયાને ૨.૩૧.૨ અજાણ, અજ્ઞાની લોકો	અંગદ ૧.૩૯.૧ બાજુબંધ, બાવડા પર પહેરવાનું એક આભૂષણ (સં.)
અરદાસ ૧.૧૫.૩ અરજી, વિનંતી	અંદેશ ૧.૯.૪ વિચાર કરવો (ફા.)
અરોમ ૧.૪૬.૪ રૂંવાડાં વગરનું (સં.)	અંદોલ ૧.૭૪.૨ ઝોલો, ઝૂલવું તે (સં.)
અલક ૧.૨૮.૧ વાળ (સં.)	અંદોહ ૧.૬૨.૧, ૨.૩.૨ ખેદ, દુઃખ,
અલજા ૨.૫૯.૪ ઉત્સુકતા, આતુરતા	

કષ્ટ (ફા.)
 અંસ^૧ ૧.૫૭.૧ અવયવ (સં.અંશ)
 અંસ^૨ ૧.૩૭.૪ ખભો (સં.)
 આઈ ૨.૨૪.૪ આવે
 આઈ ૨.૨૪.૪ આવ, આવજે
 આછિમિ ૧.૪૭.૩ સુન્દરતા (સં.અચ્છ)
 આતસ ૨.૧૦.૪ આતશ, આગ
 આદમ ૨.૩૯.૩ માનવી (ફા.)
 આધઉ ૧.૨૮.૩ અર્ધો
 આપ-સવાદિ ૨.૪૨.૩ પોતાની જાતમાં
 રસ લેનાર, આપમતલબી
 આરતિ ૨.૫૭.૩ દુઃખ, પીડા (સં.આર્તિ)
 આરીસા ૨.૨૨.૨ અરીસો (સં.આદર્શ)
 આલમ ૨.૧૨.૧ હાલત, અવસ્થા (અ.)
 આશખ, આસખ ૧.૧૬.૨, ૨.૧૭.૧
 આશક, પ્રેમી
 આસનાઈ ૨.૧૬.૩ પ્રેમ (ફા.આશના
 પરથી)
 આસાં ૨.૧૩.૧ આશા, ઉમેદ
 ઈસર ૧.૨૩.૩ શંકર (સં.ઈશ્વર)
 ઉઅલ ૨.૧૫.૩, ૨.૩૦.૩, ૨.૩૨.૩
 પહેલેથી (અ. અવ્વલ)
 ઉગટ-૧.૩૧.૩ માંજવું
 ઉચાઈ ૨.૧૮.૧ ઉપાડવું તે, ઊચકવું તે
 ઉચાઊ ૨.૪૧.૧ ચાલ્યા જનારા,
 અજાણ્યા, પરાયા, વિદેશી ?
 ઉછા ૧.૨૪.૩ ઓછા
 ઉછાહ ૨.૫૮.૩ ઉત્સાહ, ઉમંગ
 ઉતાવ- ૨.૩૬.૪ વધુ તપાવવું, વધુ
 સંતાપવું (સં.ઉત્તાપય)
 ઉનત ૨.૫૪.૧ ઉન્નત, ઊંચે રહેલી

ઉનમ- ૨.૫૪.૧ ઊમટવું, ચડી આવવું
 ઉર ૨.૪૪.૧ બીજું (સં. અવર, હિં.
 ઔર)
 ઉરતિ ૧.૨૩.૧, ૨.૨૧.૨, ૨.૩૭.૨
 ઔરત, સ્ત્રી
 ઉવજઝાય ૨.૬૮.૧ ઉપાધ્યાય, જૈન
 સાધુનું એક પદ
 ઉબર ૨.૫૭.૨ ઉબરાનું ફળ ?
 ઉહાં ૨.૮.૪ ત્યાં
 ઊજા ૧.૧૨.૨ દોડી જવું (સં.ઉદ્ગમ્યા)
 ઊતાર ૨.૩૯.૩ ઊતરતો, હીન
 અવતાર ?
 ઊતાવા ૧.૧૬.૪ ઉત્સાહ, આવેશ;
 ૨.૪૬.૨ વ્યાકુળતા, પીડા
 એકપખ ૧.૬.૧ એકપક્ષી
 ઓપમ ૧.૩૦.૧ ઉપમા, તુલના
 કણય ૧.૨૭.૨ કનક, સોનું
 કન ૨.૫૯.૨ કોઈ ? અલ્પતા-તુચ્છતા-
 વાયક શબ્દ ?
 કનક ૧.૨૩.૩ સુવર્ણયુક્ત એક પર્વત,
 મેરુ પર્વત
 કપોલ ૧.૩૧.૧ ગાલ (સં.)
 કબરી-દંડ ૧.૨૬.૧ ચોટલો (સં.)
 કબહિ ૨.૫૩.૩ ક્યારે પણ, ક્યારેક
 કરતલ ૧.૩૮.૨ હથેળી (સં.)
 કરભ ૧.૪૬.૧ હાથીની સૂંઢ (સં.)
 કરમૂલ ૧.૭૭.૧ કાંડું (સં.)
 કરિ ૧.૪૬.૧ હાથી (સં. કરિન)
 કલફ ૧.૭૬.૨ તાળું (અ.કુફલ) જુઓ
 કુલફ
 કલ્હાયા ૨.૮.૨ ?

કવિયન ૧.૧.૧ કવિજન
 કસણ ૧.૭૧.૧ કસ, ચોળીને બાંધવાની
 દોરી (સં.કશા)
 કસમસતી ૧.૪૧.૪ કસકસતી, તંગ,
 તાણેલી (સં. કષ)
 કહી ૧.૧૨.૨ ક્યાંય
 કહી ભી ૨.૪૦.૨ ક્યાંય ને, કદાય ને
 કંચુકી ૧.૪૧.૨ કાંચળી, કમળો, ચોળી
 (સં.કંચુક)
 કંતિ ૧.૩૩.૪ કાંતિ, સૌન્દર્ય
 કંબુ ૧.૩૭.૧ શંખ (સં.)
 કામન ૧.૨૦.૧, ૧.૩૪.૪ કામણ,
 આકર્ષણ (સં.કામના)
 કામરાજ ૧.૭૩.૩ મદનરાજ, કામદેવ
 કામુક ૧.૩૨.૪ કામી, પ્રેમી (સં.)
 કારણ-રૂપ ૧.૫૪.૨ ચમત્કારી, દેવી
 અવતાર
 કાહાથી ૨.૫૦.૨ કેમ, શા માટે
 કાહે ૨.૧૧.૧ કેમ, શા માટે
 કિન તાંઈ ૨.૨૮.૩ કેમથી, શા માટે
 કિનિહિ ૨.૩૮.૪ કોઈથીયે
 કિન્હિં ૨.૬૪.૪ કોઈનેયે
 કિર ૧.૨૭.૩ ખરેખર (સં.કિલ)
 કિશલય ૧.૩૩.૨ કૂંપળ (સં.)
 કિંગા- ૨.૫૪.૩ કેકારવ કરવો, ગહેકવું
 કીના ૧.૨૦.૧ કર્યું
 કીલા ૧.૨૫.૧ ખરેખર (સં.કિલ)
 કીલી ૨.૧૩.૩ કિલ્લી, ચાવી
 કુટિલ ૧.૨૮.૩ વાંકું (સં.)
 કુલફ ૨.૧૩.૪ તાળું (અ.કુફલ); જુઓ
 કલફ

કુલી ૧.૪૪.૩ કૂલા, નિતંબ
 કુંદ ૧.૩૩.૩ મોગરો (સં.)
 કુંભ ૧.૪૦.૪, ૧.૭૧.૩ હાથીનાં લમણાં
 (સં.)
 કૃત-પરિરંભન ૨.૫૫.૧ આલિંગન
 લીધેલ (સં.)
 કેઊર ૧.૩૮.૧ કેયૂર, કડાં, બાજુબંધ
 કેતા ૧.૧૮.૩ કોઈ, કંઈ
 કોડિ, કોડી ૧.૭૮.૩, ૨.૧૪.૩ કોટિ,
 કરોડ, અસંખ્ય
 કોશ ૧.૭૩.૧ (ફૂલની) કયેરી (સં.)
 કોસ ૨.૧૪.૩ ત્રણ કિલોમિટર જેટલું
 અંતર (સં.કોશ)
 ક્ષામ ૧.૪૩.૧ કૃશ, પાતળું (સં.)
 ખઈરોગી ૧.૨૨.૨ ક્ષયરોગી
 ખજના ૧.૨૧.૧ ખજાનો, ધનદોલત
 (ફા.ખજાનઃ)
 ખબર ૧.૪.૨ હોશ, સૂધ, સાનભાન;
 ૧.૧૭.૩ સંભાળ, હાલતની જાણ
 (અ.)
 ખય ૧.૨૨.૨ ક્ષયનો રોગ
 ખંભ ૧.૨૮.૧ થાંભલો (સં.સ્કંભ)
 ખાંચ-૨.૩૫.૧ ખેંચવું, તાણવું, રોકવું
 ખિન ૧.૪૭.૨ ક્ષણ
 ખિનહ ૧.૩૬.૪ ક્ષણ પણ, ઘડી પણ
 ખીન ૧.૨૨.૨ ક્ષીણ, દુર્બળ
 ખુરલી ૧.૪૫.૧ શસ્ત્રાભ્યાસ - શસ્ત્ર-
 કીડા માટેની ભૂમિ (સં.)
 ખુસમ ૨.૨૧.૨ સ્વામી, માલિક, ધણી
 (અ.ખસમ)
 ખૂબ ૧.૬૮.૩ સુંદર (ફા.)

ખોલ- ૧.૭૬.૩ છેદ પાડવા, ખાડા
પાડવા, ક્ષત કરવા
ગમા- ૧.૪.૨ ગુમાવવું; ૨.૩૬.૧
વિતાવવું, પસાર કરવું
ગુરુ ૨.૩૦.૧ ગુરુ
ગવાની ૧.૫૪.૧ પોતાનાં યૌવન અને
સૌન્દર્યને કારણે જેને આભૂષણ
વગેરેની જરૂર નથી તેવી સ્ત્રી (અ.)
ગહ ૧.૫.૪ ગ્રહીને, લઈને
ગહીંમઈ ૨.૪૧.૩ ધૂમધામ, આનંદોત્સવ
(હિં.ગહમહ, ગહમહઈ)
ગંભીર ૧.૪૩.૨ ઊંડું (સં.)
ગુનહ ૨.૫૧.૩ ગુનો, દોષ, અપરાધ
(ફા.ગુનાહ)
ગુલ્લ ૧.૪૧.૩, ૧.૬૮.૪ ફૂલ (ફા.ગુલ)
ગુસાંઈ ૨.૮.૩ સ્વામી, માલિક (સં.)
ગોસ્વામિન)
ગેહ ૧.૬૪.૩ ઘર (સં.)
ગોઝ ૧.૧૮.૨ સંભાળ ? (સં. ગુહ્ય, પ્રા.
ગુજ્ઞ ?) ગોદ ?
ગોફણડઉ ૧.૨૬.૪ અંબોડે લટકાવવા-
માં આવતું એક આભૂષણ
ઘરી ૧.૨૪.૨ ઘડી
ઘૂમિત ૧.૩૦.૨ ભ્રમિત, ઘેલા
ચકવા ૧.૪૦.૪ ચકવાક પક્ષી
ચરણા ૧.૪૭.૧ ચણિયા
ચસ્મ/ચસ્મી ૧.૧૩.૨ ઝરો, પ્રવાહ ?
(ફા.ચસ્મ:) આંખ ? (ફા.ચસ્મ)
ચસ્મી ૨.૪૫.૩, ૨.૪૬.૪ આંખ
(ફા.ચસ્મ)
ચંગ ૧.૩૩.૨ સુંદર, સરસ

ચંદ્રબિલાસ ૧.૬૦.૧ ચંદ્ર સાથે કીડા
ચાક ૧.૨૬.૩ અંબોડામાં ખોસવામાં
આવતું એક આભૂષણ (સં.ચક)
ચિબુક ૧.૩૪.૩ હડપચી (સં.)
ચિંત ૧.૨૩.૨ ચિત્ત
ચુનિ ૧.૪૮.૩ ?
ચુબ- ૧.૧૮.૧ ચૂભવું, ભોંકવું, ડંખ દેવો
ચુવીસી ૨.૬૭.૩ ચોવીસ તીર્થકરોની
શ્રેણી
ચૂઆ ૧.૬૮.૧ વિવિધ ગંધદ્રવ્યોના
મિશ્રણવાળું એક ગંધદ્રવ્ય
ચૂક- ૧.૭૧.૨ ચ્યુત થવું, સ્થાનભ્રષ્ટ
થવું, સરી પડવું
ચૂણીરચન ૧.૩૨.૩ ચૂની માંહેનું રત્ન
ચૂપ ૨.૨૮.૨ ડંખ, પીડા ?
છપા- ૨.૩૨.૪ છુપાવવું, સંતાડવું, ગુપ્ત
રાખવું ?
છાડ- ૧.૫૩.૨ છાંડવું, છોડવું (દે.છડ)
છારપાઈ ૧.૬૮.૩ ચારપાઈ, પલંગ
છીન- ૧.૭૨.૨ છીનવવું, લઈ લેવું;
૨.૪.૩ છિન્ન થવું, તૂટી જવું
છોડરા ૨.૫૨.૪ છોડો (સં.છેદ પરથી)
છોર- ૧.૭.૩ છોડવું
જગાદ (સં. ૨.૨૮ (પછીની પંક્તિ)
બોલી
જરીના ૧.૨૧.૨ જરિયાન, સોનારૂપાના
જડાવ દાગીના (ફા.ઝરીનઃ)
જસેકું ૧.૧૩.૩ જેને
જહન ૧.૭૭.૧ જઘન, નિતંબ, ફૂલો
જહિર ૧.૧૨.૪ ઝેર (ફા.જહર)
જંઘા ૧.૪૬.૩ જાંઘ, સાથળ (સં.)

જંચીખાના ૧.૩.૩ વેશ્યાવાડો (ફા.જંચક+ખાનઃ) જંવારા ૧.૫૫.૩ જન્મારો જાણ ૧.૨૫.૪ જાણકાર, જ્ઞાની (સં.જાનનું) જાનુ ૧.૪૬.૩ ગોઠણ, ઢીંચણ (સં.) જામ ૨.૨૪.૪ જ્યારે (સં.યાવત્) જાયુ ૨.૨૮.૩, ૨.૨૯.૩, ૨.૩૦.૨ વૈદ્ય ? દવા, ઔષધ ? (સં.) જાલ- ૨.૧૨.૩, ૨.૨૫.૨ બાળવું (સં. જવાલ-) જાવક ૧.૪૯.૨ અતળો (સં.યાવક) જિઉં ૨.૩૩.૪ જીવ જીઉઆ ૨.૨૪.૩ જીવડા જીવાર- ૧.૧૮.૩ જિવાડવું જીહ ૧.૧.૩ જીભ (સં.જિહ્વા) જીહા ૧.૩૪.૧ જીભ (સં.જિહ્વા) જૂઈ ૨.૧૦.૪ જૂઈનું ફૂલ (સં.યૂથિકા) જૂટ ૧.૨૩.૩ જટા (સં.) જોઈ ૧.૧૧.૧, ૨.૨.૩, ૨.૨૧.૩, ૨.૩૭.૪, ૨.૪૪.૩ સ્ત્રી (સં.યુવતી) જોર- ૧.૨૩.૩ જોડવું, બાંધી રાખવું જોરા ૧.૪૦.૧, ૧.૬૭.૧ જોડું, યુગ્મ ઝીના ૧.૭૦.૩ ઝીણા, મંદ (અવાજ); ૧.૨૨.૧, ૨.૫૧.૧ ક્ષીણ, દુર્બલ, કૃશ ટુક ૨.૫.૨ થોડીક, જરાક ટુકટુક ૧.૧૮.૧ કટકે-કટકે, થોડું-થોડું ટુકુડે-ટુકુડે ૧.૭૧.૩ થોડે-થોડે ઠાપ- ૨.૪૯.૪ મૂકવું, રહેવું (સં.સ્થાપય) ઠાવ- ૨.૨૩.૨ સ્થાપવું, મૂકવું	ઠાહાર ૧.૭૫.૧ સ્થાન તદનુ (સં.) ૨.૨૮ (પછીની પંક્તિ) તે પછી તન ૧.૪૫.૩ કોમળ, સૂક્ષ્મ (સં.તનુ) તનુ ૧.૩૮.૩ સુકુમાર, કૃશ (સં.) તરફર ૨.૩૩.૨ તરફડવું તે તવ- ૨.૬૮.૪ સ્તવન કરવું, સ્તુતિ કરવી તાતી ૨.૨૬.૧ તપ્ત, ગરમ તાથઈ ૧.૭૫.૩ તેનાથી, તેને લીધે તાથિં ૨.૨.૧ તેથી, તેને લીધે તાવ- ૨.૨૩.૧ તપાવવું, બાળવું (સં. તાપય) તાંઈ ૨.૧૮.૪ સુધી; ૨.૨૮.૨ તેને; ૨.૨૯.૩ માટે તિલ ૨.૩૫.૨ તલ (સં.) તિલ એક ૧.૭૫.૨ તલમાત્ર, થોડું, જરા તિલફૂલ ૧.૩૨.૨ તલનું ફૂલ તીખા ૧.૫૫.૧ તીક્ષ્ણ, મર્મભેદક તીરિ ૨.૫૯.૨ પાસે તૂસ- ૧.૫૯.૪ તુષ્ટ થવું, પ્રસન્ન થવું (સં.તુષ્ટ) ત્રટુક- ૧.૭૧.૧ તૂટવું થણ ૧.૪૦.૩ સ્તન થણહર ૧.૧૭.૩ સ્તનની સ્થૂલતા, પુષ્ટ સ્તન (સં. સ્તનભર) થલ ૧.૪૨.૨ સ્થલ, સ્થાન થા. ૧.૧૭.૨, ૪, ૧.૧૯.૪ તાગ, પત્તો, ખબર (સં.સ્તાથ, પ્રા.થાહ) થાંભ ૧.૯.૩ થાંભલો, સ્તમ્ભ દઈઆ ૧.૧૮.૧, ૨.૧૧.૧ પ્રિયતમ (સં.)
--	--

દયિત)
 દદૂરા ૧.૪૯.૧ દદૂડો, થથેડો, જાડો થર
 દલ ૨.૪૫.૪ દિલ ? (જુઓ પાઠાંતર)
 દશન ૧.૩૩.૩ દાંત (સં.)
 દહ ૧.૭૫.૧,૨, ૧.૭૬.૨ દંશ, ડંખ,
 ક્ષત (સં.દંશ/દશ્વ પરથી ?)
 દહુ ૧.૧૮.૧ બાળતું, પીડવું (સં.)
 દાઘ ૨.૧૨.૨, ૨.૧૨.૪ દાહ, બળતરા
 (સં.)
 દાયમ ૧.૮.૩ કાયમ, હંમેશાં (અ.દાઈમ)
 દિલ-માને ૨.૭.૨ દિલ-માન્યા, દિલે
 સ્વીકારેલા, મનના માનીતા
 દિસ ૧.૩.૧ દિવસ
 દીજઈ ૧.૭૪.૩ દેવાય છે, દે છે
 દીદાર ૧.૧૬.૧, ૧.૬૮.૨ દર્શન (ફા.)
 દીના ૧.૨૨.૪ દીધું
 દુઆર ૨.૧૩.૪ દ્વાર
 દુની ૧.૫૫.૪ દુનિયા
 દુલતિ ૨.૫.૧ દોલત, ધન
 દુલહ ૨.૩૪.૪ દુર્લભ
 દુહિલા ૨.૧૯.૨ મુશ્કેલ
 દૂઆર ૨.૪૫.૧ દ્વાર
 દૂજા ૧.૬૩.૪ બીજો
 દોઈ ૧.૭૨.૪ બન્ને
 દોજુ ૨.૨૦.૨ દ્રોહ, ધોખો ? (સં.દ્રોહ,
 પ્રા.દોજજ)
 દોહૂઈ ૧.૬૯.૧ બન્ને
 દામિની ૨.૧૭.૩ દામિની, વીજળી
 દ્રોગુ ૨.૪૮.૩ ?
 ધન ૧.૬૬.૧, ૧.૬૭.૨ ધન્ય
 ધાત ૨.૩૦.૩ મૂળ પ્રકૃતિ, સ્વરૂપ;

૨.૬૪.૪ પ્રકૃતિ, અવસ્થા; ૨.૩૭.૨
 શક્તિ (સં.ધાતુ)
 (ફાટિ-)ન ૨.૨૩.૧ (ફાટ) ને
 નકબેસર ૧.૩૨.૧ નાકની વાળી
 નગીના ૧.૨૧.૪ નંગ, રત્ન (ફા.નગીન:)
 નદ ૧.૪૩.૨ સમુદ્ર ? (સં.)
 નમુના ૧.૧૨.૨-નું દષ્ટાંત, નો પ્રકાર, -
 ના જેવું (ફા. નમૂન:)
 નસ ૨.૭.૨ નશો, મસ્તી, ઉન્માદ
 (અ.નશશ:)
 નહજ, નહિજ ૨.૫૦.૩, ૨.૩૮.૨ ?
 નહર ૧.૭૬.૩ નખ (સં. નખર)
 નહિજ જુઓ નહજ
 નહુ ૨.૫૭.૨ નહીં જ (સં.નખલુ)
 નાએ ૨.૨૯.૧ ન આવે
 નારિંગ ૧.૩૧.૨ નારંગી (સં.નારંગ)
 નાવ- ૧.૪૭.૪ ન આવડવું
 નાસા ૧.૩૨.૧ નાક (સં.)
 નાહ ૨.૫૮.૪ નાથ, સ્વામી
 નિજીક ૨.૫૦.૧ નજીક, પાસે
 (ફા.નજદીક)
 નિહુર ૨.૧૧.૧ નિષ્કુર, કૂર
 નિતંબથલી ૧.૪૪.૩ કૂલાનો - થાપાનો
 ભાગ
 નિવાજ- ૨.૬૨.૨ કૃપા કરવી (ફા.
 નવાજ)
 નિષધ ૧.૨૭.૩ એ નામનો પર્વત જે
 રક્ત સુવર્ણનો છે અને સૂર્યચંદ્રનો
 મંડલોના આધારવાળો છે.
 નિહાલી ૧.૬૮.૪ પથારી (ફા.)
 નીકા ૧.૫૮.૩ સુંદર (સં.નિક્ત)

નીપા- ૧.૫૭.૪ નિપજાવવું
 નીરજ^૧ ૧.૫૦.૧ નિર્મળ (સં.)
 નીરજ^૨ ૧.૫૦.૧ કમળ (સં.)
 નીલગા ૧.૧૩.૨ નીલિકા - શ્યામરંગી
 નદી ? નીલી આંખવાળી સ્ત્રી ?
 નીલક=ભમરો
 નેબાત ૧.૧૨.૩ સાકર ? (અ.નબાત ?)
 નેહયાલિ ૨.૫૧.૪ સ્નેહયુક્ત,
 સ્નેહપરાયણ
 નેહાલા ૨.૬૦.૩ સ્નેહીઓ
 ન્યાસ- ૧.૪૯.૨ મૂકવું, લગાવવું (સં.)
 પકર- ૨.૧૩.૩ પકડવું
 પચાય- ૨.૧૫.૪ બળવું, દુઃખી થવું
 પઠા- ૨.૨૭.૨ મોકલવું (સં.પ્રસ્થા-)
 પતરી^૧ ૧.૫.૩ પાતળી, ઝીણી સેર ?
 પતરી^૨ ૨.૨૭.૨ ચિકી, કાગળ
 પતીજ ૨.૪૪.૨ પ્રતીતિ, ખાતરી
 પત્રલતા ૧.૨૮.૪ સ્ત્રીઓના કપાળે
 શોભાર્થે લગાડવામાં આવતું ભોજ-
 પત્ર આદિનું કોતરામણ (સં.)
 પય ૧.૫૦.૨ પગ (સં.પદ)
 પર- ૧.૧૦.૪ પડવું (સં.પત)
 પરિ ૧.૪૭.૧ પ્રકાર, રીત; ૨.૫૫.૩
 પેઠે, જેમ
 પલાસ ૧.૩૮.૨, ૧.૫૦.૧ પાંદડી (સં.)
 પલ- ૨.૧૯.૨ પળાવું, પાલન થવું
 પવર ૧.૨૮.૩ પ્રવર, ઉત્તમ
 પહિરણિ ૧.૪૭.૩ પહેરવાનું વસ્ત્ર,
 પહેરવેશ (સં.પરિધાન+અન)
 પહુત- ૨.૬૬.૪ પૂર્ણ થવું (સં.પ્રભૂત-)
 પંડુર ૧.૭૪.૧ ધોળું (સં.પાંડુર)

પંતિ ૧.૩૩.૩ પંક્તિ, હાર
 પા- ૨.૩૬.૨, ૨.૪૨.૧ પ્રાપ્ત કરવું,
 મેળવવું, પામવું
 પારાવાર ૧.૬૧.૨ સમુદ્ર (સં.)
 પાવ- ૧.૩૦.૧ પ્રાપ્ત કરવું
 પાસ ૧.૭૨.૩ પાશ, બંધન
 પાસા^૧ ૧.૩૬.૧ સોગઠાં (સં.પાશક)
 પાસા^૨, પાસાં ૧.૩૬.૪, ૫૬ખું, સંગ
 (સં.પાર્શ્વ); ૧.૭૭.૧ ૫૬ખાં
 પિશિત ૧.૫૨.૨ માંસ (સં.)
 પિસર ૨.૩૬.૨ દીકરો ? (ફા.)
 પીઆરા ૨.૪૨.૪ પારકા
 પીન ૧.૪૪.૪ પુષ્ટ; ભરાવદાર (સં.)
 પીર- ૧.૬.૨ પીડવું, દુઃખ આપવું
 પીરિ ૧.૧૫.૪ પીડા
 પેમ ૧.૨૨.૩ પ્રેમ
 ફજલ ૨.૫.૪, ૨.૮.૩ માફી (અ.ફજલ)
 ફરમાન ૨.૬૦.૧ ફરમાન, આજ્ઞા
 (ફા.ફર્માન)
 ફેરી ૧.૬૩.૪ પુનઃ, વળી
 બખત ૨.૬.૪ મોકી, તક, અવસર
 (અ.વક્ત)
 બખાણ- ૧.૬૦.૩, ૨.૧.૩ વર્ણવવું,
 કહેવું (સં.વ્યાખ્યાન પરથી)
 બખાન- ૧.૫૩.૪ વખાણવું
 બજર ૨.૬.૨ વજર, મંત્રી
 બજરી ૨.૬.૩ વજરી, મંત્રીપદ
 બત ૨.૩૬.૩ અરે, અહી ?
 બતય ૨.૩૬.૩ ?
 બધઈ ૧.૭૬.૨ બંધ કરી (સં.બદ્ધ
 પરથી)

બધાઈ ૨.૬૦.૩ વધામણી, શુભ સંદેશ;
 ૧.૬૫.૩ વધામણી - સારા
 સમાચાર લાવનારને અપાતી ભેટ
 બપરી ૧.૫.૨ બાપડી
 બપીરા ૨.૩૪.૪ પબૈયો
 બરા ૨.૬.૪ વડા, મોટા
 બલિ ૨.૨૦.૨ બળપૂર્વક, પરાણે ?
 બશા ૧.૪૭.૪ સ્ત્રી (સં.વશા)
 બહુલી ૧.૩૮.૪ બહોળી, પ્રચુર
 (સં.બહુલ)
 બંભ ૧.૬૧.૪ બ્રહ્મા
 બાઝ- ૧.૮.૩ બંધાવું, બાંધવામાં આવવું
 બાલિદ ૨.૨.૧ પિતા (અ.વાલિદ)
 બાલિષ્ટ ૧.૬૮.૧ બાલોશિયાં, ઓશીકાં
 (ફા.બાલિશ્ત)
 બાસ- ૨.૪૮.૨ ?
 બાસાં ૨.૧૪.૩ વાસ, નિવાસ
 બાહ- ૨.૬૧.૧ લઈ જવું, લગાવવું ?
 (સં.વાહ)
 બાહા- ૧.૧૩.૨ વહાવવું, વહેવડાવવું;
 ૨.૩૭.૪ (સહાય રૂપે હાથ)
 લંબાવવો (સં. વાહ)
 બિગર ૨.૬.૩ વગર, વિના
 બિચાર ૧.૪૦.૪, ૧.૫૮.૨ વિચાર
 બિહુર- ૨.૨૦.૧ છૂટા પડવું, જુદા પડવું,
 વિયોગ થવો
 બિછોહ ૨.૩.૪ વિયોગ
 બિત ૨.૪૪.૪ ?
 બિદુમ ૧.૪૨.૧ લાલ રંગનું એક રત્ન
 (સં. વિદુમ)
 બિપરે ૨.૩૭.૧ બાપડા

બિરાણી ૨.૩૭.૪ પારકી
 બિલંબ ૧.૨૪.૧, ૨.૫૭.૩ વિલંબ, ઢીલ
 બિલાસ ૧.૭૩.૨ વિલાસ, કીડા
 બિહિ ૧.૫૮.૨ વિધિ, વિધાતા
 બીક- ૨.૧૬.૨ વેચાઈ જવું, સમર્પિત
 થવું (સં.વિ.+કી)
 બીહુ ૨.૨૧.૪ બન્ને (સં.દ્વિ+ખલુ)
 બીજ- ૧.૪.૪ વીંઝવું, પવન નાખવો
 (સં.વ્યજ)
 બુજરુક-જાતાં ૨.૬૪.૩ મોટાપણું,
 પ્રૌઢત્વ, અનુભવીપણું (ફા.બુજુર્ગ +
 સં.જાતિ)
 બુજગારી ૨.૩૮.૧ કજિયાખોરી, વેર
 બંધાવું તે ? (ફા. બુજગર પરથી ?),
 દ્રોહ, દગો ? (ફા.બુજગીર પરથી ?)
 બુહુડ- ૨.૫૬.૪ બૂડવું, લુપ્ત થવું, નષ્ટ
 થવું
 બુહુરિ ૨.૩૨.૨ ફરીને, પછીથી
 બૂઝ- ૧.૧૩.૪ જાણવું, સમજવું
 (સં.બુધ્ય-)
 બેલિ ૧.૨૮.૩ વેલી
 ભએ ૧.૬૪.૪ થયા
 ભમુહ ૧.૨૮.૩ ભમર, ભવાં
 (સં.ભૂમુખ)
 ભાતિ ૧.૪૧.૩, ૧.૪૭.૧ ભાત, આકૃતિ
 રચનાપ્રકાર
 ભાન- ૨.૩૮.૩ ભાંગવું, તોડવું
 ભારતિ ૨.૧.૧ સરસ્વતી (સં.ભારતી)
 ભાસ ૧.૩૬.૨ પ્રકાશ, દીપ્તિ, ચમક
 (સં.)
 ભીમ ૧.૫૬.૨ મોટું, ભારે (સં.)

ભેજ- ૨.૫૯.૧ મોકલવું
 મઝારી ૧.૨૩.૨ -માં (સં.મધ્ય પરથી)
 મદ ૧.૩૦.૨ મનોવિકાર, ઉન્માદ,
 આસક્તિ (સં.)
 મદનાલસ ૧.૫૫.૧ કામભાવથી
 આળસભર્યું, શિથિલ સુસ્ત (સં.)
 મધુરિમ ૧.૩૭.૨ મધુરિમા, મધુરતા
 મધ્યદેશ ૧.૪૪.૧ (શરીરનો)
 મધ્યભાગ, કટિપ્રદેશ, કેડનો ભાગ
 (સં.)
 મનિ ૨.૭.૩ મણિ
 મયણ ૧.૩૨.૩ મદન, કામદેવ
 મયણચૂણી ૧.૩૨.૩ એક પ્રકારની
 (કામભાવપ્રેરક) ચૂની
 મયન ૧.૪.૧ મદન, કામદેવ
 મયનહ નવમ દશા ૧.૪.૧ નવમી
 કામાવસ્થા, મૂર્છા
 મયૂરપદાલી ૧.૭૭.૪ નખક્ષતની
 મોરપગલાં જેવી આકૃતિ (સં.)
 મહિર ૨.૬.૧ મહેર, કૃપા, દયા
 મંગ ૧.૨૭.૧ માંગ, સૈંથો
 મંજીર ૧.૪૮.૧ ઝાંઝર (સં.)
 માઝઈ ૧.૭૨.૪ મધ્યે, વચ્ચે, -માં
 માન ૧.૭.૩ અભિમાન, રીસ, પ્રણય-
 પ્રકોપ
 માની ૧.૪૩.૪ પ્રણયની રીસ કે
 કોપવાળું
 મામ ૧.૭.૩ સ્વમાન, ટેક
 મામતુરા ૨.૪૮.૪ ?
 માલમ ૨.૧૨.૧ માલૂમ, જાણેલું
 (અ.મઅલૂમ)

માહી ૨.૨.૪ માછલી (ફા.)
 મિછુરી ૧.૫.૨ માછલી
 મિન્હઈ જુઓ મિહિં
 મિલાવા ૧.૧૬.૩ મેળાપ
 મિસિ ૧.૩૪.૩ મેશ વડે (સં.મષી)
 મિહિં, મિન્હઈ ૨.૧૩.૧, ૨.૩૨.૪,
 ૨.૬૧.૧ મને ?
 મીત ૧.૧૯.૪ મિત્ર ?
 મીર ૧.૫.૩ જલ ? (સં.)
 મુકુર ૧.૩૧.૩ અરીસો (સં.)
 મુખિલિસ ૨.૩૪.૨ ગરીબ, કંગાલ,
 નિર્ધન (અ. મુફલિસ)
 મુદ્રા ૧.૩૯.૪ વીંટી (સં.)
 મુરાદિ ૧.૬૬.૩ મુરાદ, અભિલાષા
 મુરામે ૨.૪૮.૧ મરેલા (અ.મહુમ)
 મુહ ૧.૫.૪ મુખ
 મું. ૧.૧૮.૩ હું; ૨.૨૭.૪ મારું
 મુંદ- ૨.૫૩.૪ બંધ કરવું
 મેલાવઉ ૨.૧૪.૪ મેળાપ
 મોકલામન ૨.૧૧.૨ વિદાય લેવી તે,
 રજા માગવી તે
 મોઘ ૧.૬૦.૩ નિરર્થક (સં.)
 મોતિન ૧.૩૩.૪ મોતી (સં.મૌક્તિક)
 મોતીહંસ ૧.૪૧.૩ મોતી વડે બનાવેલો
 હંસ
 મોહન ૧.૨૮.૩ મોહ પમાડનારું (સં.)
 યું ૧.૨૨.૨ જેમ
 રતનાલી ૧.૪.૨ રત્નમય, રત્નજડિત
 રયણ ૧.૨.૪ રત્ન
 રયન ૧.૩૨.૩ રત્ન
 રહ- ૨.૩૫.૧ રહેવું, અટકવું

રહવ- ૨.૬૭.૩ રખાવવું
 રંગ ૧.૩૮.૪ સૌન્દર્ય, શોભા; ૧.૪૬.૪
 આનંદ, ઉલ્લાસ (સં.)
 રંભાથંભ ૧.૪૬.૧ કેળનો થાંભલો
 (સં.રંભાસ્તંભ)
 રાઈ ૨.૨.૧ રાય, રાજા
 રાતી ૨.૬૬.૨ અનુરક્ત, અનુરાગી
 (સં.રક્ત)
 રીસા ૨.૨૨.૧ રસ્સી, દોરી (ફા.રીશમાં)
 રુહ ૧.૧૨.૩ જીવ (અ.રુહ)
 રેહા ૧.૫૦.૪ રેખા
 રોમરાઈ ૧.૪૫.૩ રૂંવાડાં (સં.રોમરાજી)
 (જબ) લગ ૧.૧૬.૧ (જ્યાર)થી
 લલામ ૧.૨૮.૩ લલાટ, કપાળ (સં.)
 લંક ૧.૪૪.૩ લાંક, કેડ
 લંકાલી ૧.૪૧.૧ મરોડવાળી, સુંદર ?
 લંછ- ૧.૬૪.૨ સજાવવું, અલંકૃત કરવું
 (સં.લાંછ)
 લા- ૧.૪.૩, ૧.૧૮.૨ લગાડવું
 લાલમહલ ૧.૬૮.૨ પત્રરાગ (એક
 રત્ન)થી જડિત મહેલ (અ.લઅલ+
 મહલ)
 લાલસ ૧.૭૬.૩ લોલુપ, ઉત્સુક (સં.)
 લીના^૧ ૧.૨૧.૩ તન્મય; ૧.૩૦.૩
 છુપાયેલ, લપાયેલ, ૧.૭૩.૧,૨
 નિમગ્ન, લપટાયેલ (સં.લીના)
 લીના^૨ ૧.૨૦.૨ લીધું
 લેખ ૨.૫૨.૩ (લિખિત) પત્ર
 લોહિત ૧.૪૮.૩ લાલ, રાતું (સં.)
 વયર ૧.૧૮.૩ વેર (સં.વૈર)
 વસુ ૧.૨૭.૩ એ નામનો પર્વત,

સંભવતઃ રોહણગિરિ જેમાં રત્નો છે
 (સં.)
 વહ- ૨.૧૮.૪ વહેવું, લેવું, ધારણ કરવું
 વાપિ ૧.૨૩.૪ અથવા (સં.વા+અપિ)
 વાસ- ૨.૪૮.૨ રાખવું, મૂકવું, અર્પવું;
 ૨.૬૭.૨ સુવાસિત કરવું
 (સં.વાસય)
 વાહ- ૧.૧૮.૨ છેતરવું, દ્રોહ કરવો;
 ૨.૮.૪ ખેંચવું, તાણવું, આકર્ષણ
 કરવું (સં.વાહય)
 વાહિની ૧.૬૧.૨ નદી (સં.વાહિની)
 વિખવાદ ૧.૬૪ દુઃખ, અફસોસ
 વિદોષ ૧.૩૭.૪ દોષ વગરનું, ખામી
 વગરનું (સં.)
 વિલાસ ૧.૧૫.૪ હાવભાવ, અંગભંગી,
 સૌન્દર્ય (સં.)
 વિષમાયુધ ૧.૪૫.૧ કામદેવ (સં.)
 વીંછીડઉ ૧.૫૧.૨ વીંછિયો, પગની
 આંગળીએ પહેરાતું એક આભૂષણ
 વેધ ૧.૧૮.૨, ૨.૩૨.૧ આસક્તિ
 વેસ ૨.૬૪.૧ વય (સં. વયસુ)
 વ્યંબર ૧.૭૩.૨ નિર્વસ્ત્ર (સં.વિ+અંબર)
 શલભ ૧.૩૨.૪ પતંગિયું (સં.)
 શશિહર ૧.૩૫.૧ શશિયર, ચંદ્ર
 (સં.શશધર)
 શંબે ૨.૩૬.૩ ભાગ્યશાળી ? (સં.
 શંબ ?); જુઓ અશંબે
 શારદ ૧.૩૫.૧ શરદઋતુના (સં.)
 શિરૂપારિ ૨.૧૮.૨ શિર ઉપર
 શિલામ ૧.૧૫.૧ સલામ, પ્રણામ
 શિલીમુખ ૧.૫૫.૨ બાણ (સં.)

શ્રબન ૧.૩૬.૧ શ્રવણ, કાન
 સ-કર્બુર ૧.૨૬.૧ રંગબેરંગી (સં.સુ+
 કર્બુર)
 સખાની ૧.૧૦.૧ સખી
 સખિઇન ૨.૨૩.૩ સખીજન, સખીઓ
 સઘાય ૧.૫૦.૧ -ના સમાન રંગ એટલે
 કે સૌન્દર્યવાળું (સં.સચ્છાય)
 સજીહા ૧.૫૩.૪ જીભ (સં.સુ+જિહ્વા)
 સત્ર ૨.૩૮.૩ ?
 સનાહું ૧.૨.૨ (ગઢરૂપી) કવચયુક્ત,
 સજિજત; ૧.૫૧.૪ (નખરૂપી)
 કવચયુક્ત, સજિજત
 સબૂરી ૨.૩૬.૨ ધીરજ (અ.સબ્ર+ઈ)
 સમ ૧.૪૫.૩ સાધારણ, મામૂલી, આહું
 (સં.)
 સમવડિ ૧.૪૪.૧ સમોવડી, સરખી,
 જેવી
 સમાવ- ૧.૪૪.૩ -ની સાથે મળવું, -માં
 લીન થવું (સં. સમર્પ)
 સરલ ૧.૪૫.૩ સીધું
 સરા- ૧.૫૦.૨ પ્રશંસિત થવું
 સરિસ ૧.૫૮.૨ સરખું (સં.સદશ)
 સરિસા ૧.૬૧.૨ સાથે (સં.સદશ)
 સલોલ ૧.૭૩.૪ ઉત્સુકતાપૂર્વક,
 લોલુપતાપૂર્વક (સં. સ+લોલ)
 સહ- ૨.૧૮.૩, ૨.૧૮.૩ સહેવું,
 ભોગવવું
 સહેજા ૧.૫૨.૨ હેતવાલા, સ્નેહી
 સંકુલિકા ૧.૩૮.૩ સાંકળી, હાથ પર
 પહેરવાનું આભૂષણ (સં.શંખલિકા)
 સા ૧.૫૬.૩ તે (સ્ત્રી) (સં.)

સાર^૧ ૧.૬૩.૧ સંભાળ, કાળજી, સેવા
 સાર^૨ ૧.૩૮.૧ ઉત્તમ (સં.)
 સારંગ ૧.૩૨.૪ દીવો (સં.)
 સાસાનલ ૨.૪૬.૩ શ્વાસરૂપી અગ્નિ
 (સં.શ્વાસાનલ)
 સાહા ૧.૫૧.૩ શાખા
 સાંઈ ૧.૮.૧ સ્વામી, માલિક
 સાંસા ૨.૧૪.૪ સંશય
 સિતાબ ૧.૧૨.૨ ઝટપટ, તરત (ફા.
 શિતાબ)
 સિર ૧.૨૬.૩ શિર, માથું
 સીના ૧.૨૦.૩ છાતી (ફા. સીનઃ)
 સુચંગ ૧.૭૮.૩ સુંદર
 સુચૂક ૧.૪૦.૨ સુંદર દીંટડી(વાળાં)
 (સં.સુ+ચૂક)
 સુદ્ધિ ૨.૪૪.૪ શુદ્ધિ, સાનભાન
 સુભગ ૧.૫૬.૧ સૌભાગ્યશાળી, ભાગ્ય-
 વંત
 સુહા- ૧.૬૮.૧ શોભવું
 સુંહાલી ૧.૫૧.૧ સુંવાળી (સં.સુકુમાર-)
 સૂગોજ ૨.૪૮.૨ ?
 સેતી ૨.૬૬.૨ સાથે
 સેથી ૧.૮.૧ સાથે
 સેવ ૧.૬૪.૧ સેવા
 સેસ ૨.૩૮.૪ મસ્તક (સં.શીર્ષ)
 સોઈ ૧.૧૩.૪ તે જ (સં.સોઢપિ)
 સોવન ૧.૩૮.૨ સુવર્ણનું (સં.સૌવર્ણ);
 ૧.૩૮.૩ સોનું
 સોહ- ૧.૫૦.૪ શોભવું
 સોહા ૧.૩૫.૧ શોભા
 સ્પેદી હોવઈગા ૨.૨૫.૩, ૨.૪૬.૪ ઠરી

જશે, શાંત થઈ જશે, વિનષ્ટ થઈ	અને, વળી; ૨.૫૨.૩ તો, તો વળી;
જશે ? (ફા.સફેદી)	૨.૫૩.૪ નહીં-તો (સં. અવર)
હરમ ૧.૧૦.૩ જનાનખાનું, અંત:પુર,	હેજ ૨.૧૭.૪ હેત (સં.હથ)
રાણીવાસ (અ.)	હેરા ૧.૭.૧ હેડા, હેયા
હામા ૨.૪૮.૩ ?	હોદ ૨.૨૬.૨ હોજ, કુંડ (રા.હોદ; અ.
હીઆ ૨.૧૫.૩ હેયા	હૌજ)
હુઆરા ૧.૬.૩ ?	હૂદ ૧.૪૩.૨ પાણીનો ધરો, ઘૂનો (સં.)
હુર ૧.૧૩.૧ બીજું; ૧.૧૮.૩; ૨.૨૮.૨	

[ફા.ગુ.સ. ત્રૈમાસિક, જાન્યુ.-માર્ચ/એપ્રિલ-જૂન ૨૦૦૦
(પુ. ૬૫, અંક ૧-૨)માં પ્રકાશિત.]

સ્થૂલિભદ્ર-કોશા પ્રેમવિલાસ ફાગ

કૃતિપરિચય

હસ્તપ્રતોમાં કેટલીક વાર કેવળ 'પ્રેમવિલાસ' એવું નામ પણ પામેલ 'સ્થૂલિભદ્ર-કોશા પ્રેમવિલાસ ફાગ' 'ફાગ'ને નામે ઓળખાવાયેલ દુહા - જે ક્વચિત્ આંતર્યમકની રચના ધરાવે છે - તથા 'કાવ્ય'ને નામે ઓળખાવાયેલ ઝૂલણાના ૧૭ માત્રાના ઉત્તરાર્ધના બનેલા ચંદ્ર છંદની ૪૧ કડીની કૃતિ છે. 'ફાગ'ને સ્થાને 'ચાલિ' અને 'કાવ્ય'ને સ્થાને 'દુહા' એવાં નામો પણ હસ્તપ્રતોમાં મળે છે.

આ કાવ્યમાં વસંતઋતુમાં કોશાએ અનુભવેલી વિરહવેદનાનું આલેખન થયું છે અને સમગ્ર કાવ્ય લગભગ કોશાના ઉદ્દગાર રૂપે ચાલે છે. સ્થૂલિભદ્ર-વૃત્તાન્તનો તો કવિએ લોપ જ કર્યો છે એમ કહેવાય. વિરહિણી કોશાને સ્થૂલિભદ્ર મળ્યા એટલું જ વૃત્તાન્ત આ કાવ્યમાં - અને તે પણ છેવટના ભાગમાં - આવે છે. કોશાની વિરહાવસ્થાના એક જ બિંદુ ઉપર કવિની કલ્પના ઠરી છે. મોટા વિસ્તારને બદલે એક જ બિંદુ ઉપર પ્રવર્તવાનું આવ્યું હોવાથી એ એના ઊંડાણનો તાગ પણ લઈ શકી છે. આ રીતે આ કાવ્યની રચના પાતાળકૂવા જેવી છે - એકલક્ષી છે. પણ એનો અર્થ એમાં એકવિધતા છે એવી નથી. પાતાળકૂવામાંયે અનેક સરવાણીઓ ફૂટતી હોય છે. કવિ કોશાના હૃદયની અનેક ભાવ-સરવાણીઓનું આપણને દર્શન કરાવે છે. બધી સરવાણીઓ જેમ પાતાળકૂવાના પાણીભંડારને પોષે છે તેમ આ બધા સંચારી ભાવો પણ કોશાના સ્થાયી વિરહભાવને સમૃદ્ધ કરે છે.

આખું કાવ્ય કોશાના ઉદ્દગાર રૂપે લખાયેલું છે તેથી એમાં કશુંયે 'બહારનું' પણ રહેતું નથી. ઋતુચિત્રો આવે છે, પણ કોશાના વિપ્રલંભશૃંગારની સાથે વણાઈ ગયેલાં છે. કોશાના દેહસૌન્દર્યનાં કે શૃંગારપ્રસાધનનાં 'બાહ્ય' વર્ણનોને તો અહીં અવકાશ જ ક્યાં રહ્યો ? કાવ્ય કેવળ આત્મસંવેદનાત્મક હોઈ, કથન, વર્ણન અને ભાવનિરૂપણનું સંતુલન જાળવવાની ચિંતા પણ કવિને રહી નથી, પણ એથી આ કવિને કંઈ રચનાશક્તિ બતાવવાની થઈ નથી એવું નથી. ભાવને ઘૂંટીઘૂંટીને કવિ ઉગ્ર બનાવે છે અને બધા ભાવોને વિરહશૃંગારને સમુપકારક રીતે સંયોજી સરસ

પરિપાક તૈયાર કરે છે.

જયવંતસૂરિનું એકમાત્ર લક્ષ્ય કોશાનો હૃદયભાવ છે. જયવંતસૂરિની કોશા પ્રિયતમને માટે ઝૂરતી એક સામાન્ય વિરહિણી સ્ત્રી છે. એની વિશિષ્ટ વ્યક્તિતાનો કવિએ લોપ કરી નાખ્યો છે. પણ એ વિરહિણી સ્ત્રીના ઉત્કટ પ્રેમાનુબંધને કવિએ વિશિષ્ટ વ્યક્તિતા અર્પી છે ખરી - એ ઉત્કટ પ્રેમાનુબંધરૂપી હીરદોરમાં ઐત્સુક્ય, ઉન્મત્તતા, આશઆભંગ, આત્મનિર્વેદ, રોષ, વ્યાકુળતા આદિ ભાવોનાં મોતી ગૂંથીને. આ સર્વ ભાવોને વળી ભિન્નભિન્ન સંદર્ભો, નિમિત્તો, વિભાવો, પ્રતીકો અને ઉક્તિલઢણોથી વ્યક્ત કરી એમણે પોતાના કવિકર્મનો પણ પરિચય આપ્યો છે. એ પરિચય જ અહીં કરવા જેવો છે.

વસંત આવે છે અને વિરહિણી સ્ત્રીનું ઐત્સુક્ય જાગી ઊઠે છે. આ ઉત્સુકતાને કવિ કેવી વાણીભંગીથી વ્યક્ત કરે છે અને એને કેવા અનુરૂપ પ્રકૃતિસંદર્ભમાં મૂકી આપે છે તે જુઓ :

“વનમાં વસંતઋતુ ગહગહતી આવી, કુસુમાવલી પરિમલથી મહેકી
ઊઠી, મનોહર મલયપવન વહેવા લાગ્યો અને પ્રિયને જાણે ઊડીને મળું એમ
થવા લાગ્યું.” (૩)

ઊડીને પ્રિયને મળવાની આકાંક્ષાને માટે પ્રસરતા પરિમલ અને વહેતા મલયપવનનો સંદર્ભ કેવો કાવ્યમય અને પ્રતીકાત્મક બની રહે છે !

ઐત્સુક્યનો ભાવ કવિ બેત્રણ વાર હાથમાં લે છે પણ એને ઘૂંટીને ઘેરો બનાવતા જાય છે. એક વખત એ વિરહિણીને લોકલજજાનો ત્યાગ કરીને પ્રિયની પાછળપાછળ ભમવાનું મન ધાય છે, તો બીજી વખતે એની કલ્પના ઉન્મત્ત બનીને પેલા પોપટને પુકારી રહે છે :

“હે પંથી પોપટ, હું તને લાખલાખ કેસૂડાં ફાંટમાં ભરી આપીશ, જો
એક વાર તું મને તારી પાંખ પ્રસારીને મારા સજનની પાસે પહોંચાડી દે !”
(૩૬)

ધૃષ્ટતા અને દેલછાના ભાવો ઐત્સુક્યની સાથે કેવા ગૂંથાતા આવે છે !
આ તો નવચૌવના છે. એ જાણે છે કે -

“વેલ ઉપર ફૂંપળ ફરીને આવે છે, ફરીફરીને ચંદ્ર પણ ઊગે છે, પણ
પ્રેમલતાના કન્દ સમાન ચૌવન ફરીને આવતું નથી.” (૭)

ચૌવનકાળે એને વિરહ કેટલો વસમો લાગતો હશે ! કવિ પ્રકૃતિની સંયોગાવસ્થાના વિરોધમાં એના આ વિરહને મૂકીને એની વિષમ વેદના પ્રગટ કરે છે :

“તરુવર અને વેલીને આલિંગન દેતાં જોઈને ચિત્ત ક્ષુભિત થઈ જાય છે. ભરયૌવને પ્રિયતમ વેગળો છે અને એને ક્ષણ પણ વીસરી શકાતો નથી.”

(૫)

બીજી વખતે જાગ્રત અવસ્થાના આ વિયોગને કવિ સ્વપ્નાવસ્થાના સંયોગને પડછે મૂકે છે. જાગ્રત સત્ય છે, અને સ્વપ્ન તો છે મિથ્યા. આ મિથ્યા જાળમાં ફસાતી સ્ત્રીનું વિરહદર્દ ઊલટાનું ઘેરું બની જાય છે. મિથ્યા મિલન રચાવી આપતાં સ્વપ્નોને એ રોષપૂર્વક કહે છે :

“રે પાપી ધુતારાં સ્વપ્નો, મારી મશ્કરી ન કરો. સૂતાં તમે મને સંયોગ કરાવો છો પણ જાગું છું ત્યારે તો વિયોગનો વિયોગ જ !” (૧૬)

સ્વપ્નનો વિભાવ આ કવિની કલ્પનાનો કેવો મૌલિક ઉન્મેષ છે !

કોશાએ તો સ્નેહજીવન માણેલું છે. એના ચિત્તમાં આજે એનાં સ્મરણો ઊભરાય છે. એ દિવસો કેવી રીતે જતા હતા ? પ્રિયતમની સાથે રૂસણાં અને મનામણાં, લાડ અને રીસ, અને સદાનો સંયોગ. એ ભર્યાભર્યા સ્નેહજીવનને સ્થાને આજે નરી શૂન્યતા અંતરને ફોલી રહી છે. સ્ત્રીસહજ ઉપમાનથી આ કરુણ સ્થિતિવિપર્યયને એ નારી વાચા આપે છે :

“વિવાહ વીત્યે જેવો માંડવો તેવી કંથ વિના હું સૂની થઈ ગઈ છું.”

(૨૦)

ફેરવીપલટાવીને, ભિન્નભિન્ન સંદર્ભો અને વિભાવોથી વિરહાવસ્થાને કવિ કેવી ચિત્રમય, વિચિત્રમય અભિવ્યક્તિ આપે છે !

કોશાને એક વાત સમજાતી નથી :

“પાણી વિના સરોવર સુકાઈ જાય ત્યારે હંસો બિચારા શું કરે ? (એ દેશાંતર કરે), પણ જેના ઘરે મનગમતી ગોરી છે એને વિદેશમાં કેમ ગમતું હશે ?” (૮)

પ્રિયતમની આ ઉદાસીનતા એનાથી સહન થતી નથી; અને તેથી તે ક્રોધની મારી ફૂર લાગે એવું અભિશાપવચન ઉચ્ચારી બેસે છે કે, “જે સ્નેહ ક રીને એનો ત્યાગ કરે એના પર વીજળી પડજો.” (૧૧) પણ અંતે એને આ પરિણામને માટે પ્રેમ અને પ્રેમ કરનાર હૃદય જ ગુનેગાર લાગે છે : “હૃદય, પરદેશી સાથે પ્રીતિ તેં શું જોઈને માંડી ?” (૨૫) છતાં પ્રીતિ કંઈ એના હૃદયમાંથી ખસતી નથી. આ અવતાર તો એળે ગયો એવી હતાશા એને ઘેરી વળે છે, અને સદા સંયોગસુખ આપે એવા અવતારની એનું ચિત્ત કલ્પના કરી રહે છે :

“હું પંખિણી કેમ ન સરજાઈ કે પ્રિયતમની પાસે ને પાસે ભમતી તો રહેત; હું ચંદન કેમ ન સરજાઈ કે પ્રિયતમના શરીરને સુવાસિત તો કરત; હું ફૂલ કેમ ન સરજાઈ કે એને આલિંગન તો કરી રહેત; હું પાન કેમ ન સરજાઈ કે એના મુખમાં સુરંગે શોભી તો રહેત.”

વિરહિણીના હૃદયના અટપટા આંતરપ્રવાહોને કવિ કેવી ઝીણવટથી ઝીલી શક્યા છે !

અવસ્થા માત્ર વિરહની, છતાં ભાવસૃષ્ટિ કેવી સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર છે ! આ ભાવસૃષ્ટિના બોધક અનુભાવો પણ કવિએ ઝીણી નજરથી જોયા છે અને આપણી સમક્ષ મૂક્યા છે. એમાં વિરહની મૂક વેદનાથી માંડીને એની કાળઝાળ પીડા સુધીની સ્થિતિને વ્યક્ત કરે એવા અનુભાવો છે. એ ગોરી ક્ષણમાં મેડીએ તો ક્ષણમાં આંગણે ને ઓરડે ઊભી રહે છે; ક્યારેક રડવા કરે છે; એની આંખ ઉજાગરે રાતી છે; ચંદન, ચંદ્ર કે વીંઝણો એના તાપને બુઝાવી શકતા નથી; શય્યા તો જાણે અગ્નિ, કાંટા, કૌચાં કે લોઢાની બનેલી હોય, ચીર જાણે શરીરને ચીરી રહ્યાં હોય, ઝાંઝર જાણે લોઢાની સાંકળ સમાન હોય એવું લાગે છે; રાત્રે યૌવનમંજરી મહેકી ઊઠે છે, પણ એ તો નિસાસાઓથી પોતાની કાયાને બાળી રહી છે (યૌવનમંજરીનું મહેકવું અને નિસાસાથી કાયાને બાળવી - કેવી કૂર વિધિવક્તા !); શરીર પાંદુર અને પિંજર જેવું બની ગયું છે; ભૂખ, તરસ, નિદ્રા, દેહની સાનભાન બધું પ્રિયતમને અર્પી દીધું છે !

પ્રિયતમ મળવાનો ન જ હોય તો આ બધા સહનતપનનો શો અર્થ ? પણ ના, કોશા કહે છે : “ડિલ ઉપર દુઃખ વહોરી લઈને, વહાલા, હું તને મળીશ.” (૩૫)

આ નિશ્ચય અને એની પાછળ રહેલી આંતરપ્રીતિ અંતે ફળે છે અને ભલે મુનિવેશે પણ, સ્થૂલિભદ્ર કોશાને આવાસે આવે છે. એને જોઈને કોશાના હૃદયકમલનો વિકાસ થાય છે અને વનરાજિ જેમ મધુમાસને, તેમ કોશા પોતાના કંથને પામીને અધિક ઉલ્લાસવંત બને છે.

આ કવિનું જ ‘સ્થૂલભદ્ર ચંદ્રાયણિ’ એ કાવ્ય શૃંગારભાવનું જ કાવ્ય છે અને પ્રગલ્ભ સંયોગશૃંગારના આલેખનની તક પણ લે છે, પણ ત્યાં છેલ્લે કોશા-પ્રતિબોધની વાત જોડવા વિના કવિ રહી શક્યા નથી. અહીં છેલ્લે સ્થૂલિભદ્ર મુનિવેશે આવે છે, પણ કોશા-પ્રતિબોધ સુધી કવિ વાત લઈ જતા નથી. “આ કાવ્ય સાંભળતાં સદાયે સ્વજનમિલનનું સુખ મળજો” એવી લૌકિક સુખની ફલશ્રુતિ કહી કાવ્ય પૂરું કરે છે. કાવ્યના આરંભે પણ કેવળ સરસ્વતીને વંદના છે. સ્થૂલિભદ્ર-કોશાનો સંદર્ભ ન હોય તો આ કોઈ જૈન સાધુકવિની રચના છે એમ પણ ન લાગે. શુદ્ધ કવિત્વનો

આવેશ અન્ય પ્રયોજનોને પોતાની પાસેથી કેવાં હડસેલી મૂકે છે તેનું આ કાવ્ય એક સુંદર દષ્ટાંત છે.

પ્રતપરિચય અને પાઠસંપાદનપદ્ધતિ

આ કૃતિની નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રતો મળે છે :

ક : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યાપંદિત, અમદાવાદ, પ્રતક્રમાંક ૧૫૨૪૨. પત્ર ૨, ૨૫x૧૧ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૨/૧૩ લીટી, છેલ્લી બાજુએ ૬ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૨ અક્ષરો. લેખનસંવત નથી, પરંતુ પડિમાત્રાનો ઉપયોગ હોઈ પ્રત સંવત સત્તરમી સદીની હોવાની શક્યતા છે. અક્ષરો મોટા, ચોખ્ખા છે, પણ અનુસ્વાર, હ્રસ્વ ઇ, ઉ ને અક્ષરો સુધ્ધાં લખાવાં રહી જવાં, 'લાજ'ને સ્થાને 'જાલ' લખાવું એવા પ્રકારની ભૂલો રહી ગઈ છે. કડીક્રમાંક પણ ઘણા અપાયા નથી.

આરંભ : ભલે મીંડું. શ્રી સરસ્વત્યૈ નમઃ.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી પ્રેમવિલાસ સંપૂર્ણ.

ખ : હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ, ડાબડા ૧૧૭, પ્રતક્રમાંક ૩૪૬૫. પત્ર ૧૮, તેમાં જખથી ૬ખ, ૧૮.૫x૧૦ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૩ લીટી, જખ પર ૫ લીટી, ૬ખ પર ૭ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૩૫ અક્ષરો. લેખનસંવત નથી, પણ પ્રત ખાસ મોડી નથી લાગતી. અક્ષરો નાના પણ સુંદર છે.

આરંભ : દૂહા. ભલે મીંડું.

પુષ્પિકા : ઇતિ પ્રેમવિલાસ સંપૂર્ણ.

ગ : 'પ્રાચીન ફાગુસંગ્રહ'માં મુખ્ય પાઠ તરીકે મુકાયેલી વડોદરા જૈન જ્ઞાનમંદિરમાંના પ્રવર્તક કાન્તિવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહની ગુજરાતી વિભાગની પ્રત, ક્રમાંક ૨૦૩૨. પત્ર ૧. વિશેષ પરિચય ત્યાં અપાયો નથી.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી પ્રેમવિલાસ સ્ફુરન્માનં ફાગ : સંપૂર્ણિતિ ભદ્રં. શ્રીરસ્તુ લેખકપાઠકયોઃ છ.

ઘ : 'પ્રાચીન ફાગુસંગ્રહ'માં પાઠાંતર રૂપે નોંધાયેલી ખંભાતના નીતિવિજય શાસ્ત્રસંગ્રહની પ્રત, ક્રમાંક ૧૪૩૮. પત્ર ૨. વિશેષ પરિચય ત્યાં અપાયો નથી.

પુષ્પિકા : ઇતિ થૂલિભદ્ર-કોશા પ્રેમવિલાસ : ફાગબંધન.

ચ : પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર, વડોદરા, પ્રતક્રમાંક ૪૭૪૪. પત્ર ૭, તેમાં જખથી ૬ક, ૨૪x૧૦.૬ સે.મિ. દરેક બાજુએ ૧૩/૧૪ લીટી, જખ પર ૬ લીટી, ૬ક પર

૧૧ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૫ અક્ષરો. 'પ્રાચીન ફાગુસંગ્રહ'માં આ "પોથી પ્રમાણમાં ઘણી અર્વાચીન અને અશુદ્ધ હોઈ સંપાદનમાં એનો ઉપયોગ કર્યો નથી." અક્ષરોમાં સુઘડતા ઓછી છે અને લેખન પણ સ્વચ્છ નથી.

પુષ્પિકા : સ્થૂલભદ્ર પ્રેમવિલાસ ફાગ સંપૂર્ણ: શુભં ભવતુ. કલ્યાણમસ્તુ.

'પ્રાચીન ફાગુ-સંગ્રહ' (સંપા. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ૧૯૫૫, મહારાજા સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા)માં આ કૃતિ છપાયેલી છે. એના સંપાદનમાં જે બે પ્રતો ઉપયોગમાં લેવાયેલી છે તેના પાઠોની તુલના કરતાં દેખાય છે કે પાઠાંતરમાં મુકાયેલી ખંભાતની પ્રત જ ખરેખર વધારે સારા અને વિશ્વસનીય પાઠ આપે છે. પછીથી મળેલી બે પ્રતો પણ એ પ્રત વધારે પ્રમાણભૂત હોવાની વાતને ટેકો આપે છે.

ક અને ખ પ્રતો એક પરંપરાની છે. ઘ પણ એને જ વધારે મળતી આવે છે. ગ અને ચ પ્રતો એક પરંપરાની છે. જોઈ શકાશે કે અહીં એના પાઠો ઘણી વાર છોડવાના થયા છે.

અહીં ક પ્રતને મુખ્ય રાખી છે, પણ એના લેખનદોષો ખ પ્રતથી સુધારવાના થયા છે, એટલે એમ કહેવાય કે ક અને ખ પ્રતને આધારે અહીં પાઠ નક્કી થયો છે. ક્વચિત્ ક પ્રતનો પાઠ છોડવાનો પણ થયો છે. મહત્ત્વનાં પાઠાંતરોની નોંધ છેલ્લે આપી છે.

સ્થૂલભદ્ર-કોશા પ્રેમવિલાસ ફાગ

ફાગની ઢાલ

સરસતિ માતા મનિ ધરી, સમરી પ્રેમવિલાસ,
થૂલભદ્ર કોશા ગાયસું, જિમ પુહુચઇ સવિ આસ. ૧

રિતુ વસંત નવયૌવન, યૌવનિ તરણી વેસિ,
પાપી વિરહ સંતાપએ, તાપએ પ્રીઉ પરદેશ. ૨

કાવ્યં

રિતુ વસંત આવ્યઉ વનિ ગહિગહી, પરિમલિં કુસુમાવલિ મહિમહી,
મલયા વાઉ મનોહર વાયઇ, પ્રીઉનઇ ઊડી મલઉ ઇમ થાઇ. ૩

ફાગ

વનસપતી સવિ મુરીય, પસરીય મયણની આણિ,
વિરહીનિ કુહુ કુહુ કરિ, કોઇલિ મેહલિ બાણ. ૪

તરુયર-વેલી-આલિંગન, દેખી સીલ સલાય,
ભરયૌવન પ્રીઉ વેગલિ ખિણ ન વીસારિઉ જાય. ૫

કાવ્યં

પ્રીઉડુ ટલવલઇ પરદેશથી, રડઇ નારી મંદિર માહિથી,
બેહુ ગોઝઇ બીહતુ, રિતુરાજ, રહિ રહિ પસરઇ ધરીય લાજ. ૬

ફાગ

વલી વલી કુંપલી વેલડી, વલી વલી ઉગઇ ચંદ,
પણ ન વલિ યૌવન ગયુ, પ્રેમલતાનું કંદ. ૭
સૂકિ સરોવરિ જલ વિણ, હંસા કિસૂં રે કરેસિ,
જસ ઘરિ ગમતી ગોરડી, તસ કિમ ગમઇ રે વિદેશ. ૮

કાવ્યં

ખિણિ ભુઇ ખિણિ અંગણઇ ઉરડઇ, પ્રીઉડા વિણ ગોરી ઉ રડઇ,
ઝૂરતા જાઇ દિન-રાતડી, આંખિ હૂઇ ઊજાગરઇ રાતડી. ૯

ફાગ

રે સજન, તઇ જે કરિઉં, તે મઇ કહિઉં ન જાઇ,
વિરીડઉ વેધ લાઈનઇ, ઇમ કાં અલગુ થાઇ. ૧૦
વીજ પડઉ તે ઉપરઇ, જે કરી છંડિ નેહ,
વિરહિ બાલ્યા માણસા, સિઉં કરિ વરસી મેહ. ૧૧

કાવ્યં

પ્રીઉડઇ, સખી, કામણ કીધઉં, પાપીઇ ચિત ચોરી લીધઉં,
લોકલાજ મેહલી સવિ, માઇ, પ્રીઉ કેડિ હૂં ભમૂં ઇમ થાઇ. ૧૨

ફાગ

લીલાગતિ જે ચાલઇ, બોલઇ સુલલિત વાણિ,
નયણસોભાગી પાતલા, મોહનલંક સુજાણ. ૧૩
તે સજન કિમ વીસરઇ, જસ ગુણ વસીયા ચિંતિ,
ઊંઘ માહિ જઉ વીસરઇ, સુહણામાહિ દેખંતિ. ૧૪

કાવ્યં

કઠિન કંત કરિ આલિ જગાવઇ, ઘડી ઘડી મુઝ સુહણઇ આલિ,
જવ જોઉં તવ જાઇ નાસી, પાપીઆ, મુઝ ઘાલિ મ ફાંસી. ૧૫

ફાગ

પાપી રે ધૂતારા સુહણલા, મુઝ સ્યૂં હાંસૂ છોડિ,
કરઇ વિછોહ જગાવીનિ, સૂતા મેહલિ જોડિ. ૧૬

રે સાજણ, તુઝ મન તણી, પુહચિ સઘલઇ રુહાડિ,
પણ નવિ મોરા નયણની, જાણું તુમો પેલાડિ. ૧૭

કાવ્યં

સખી, ફાગુણ માસ સોભાગી, મિલઇ સજણ જેણિ સરાગી,
વરસમિ દિન મેલાવુ હોઇ, વેલી કોઇલિ ચાતક જોઇ. ૧૮

ફાગ

રે સજન, જવ અહમ તુમ્હ, સંગમુ હતૂ રે અપાર,
તવ મુઝ આલાલુંબડિ, ખિણ નુહુતુ પરવાર. ૧૯

સનેહ-રુસણિ મનામણઉં, ઇમ કરતાં દિન જંતિ,
વીવાહ વીતિ માંડવિ, હવી તિમ સૂની કંત. ૨૦

કાવ્યં

તેહ જિ મંદિરિ તેહ જિ સેરી, નવિ ગમિ, સખિ, જોયું ફેરી,
ઊચલ્યા વિણ જન વિણજારા, ગયા ચોરી ચિંત ખોટારા. ૨૧

ફાગ

સખી, ન ગમઇ ચંદન, ચંદ ન કરઇ સંતોસ,
કેલિ મ વીજસિ, હે સહી, સહી ન સમિ મઝ દોસ. ૨૨

જેણઇ કીધું કામણ, તે મુઝ મેલિ-ન આજ,
આરત્યા હુઇ ઊતાવલા, જઉં મુઝ જીવઇ કાજ. ૨૩

કાવ્યં

વસંત દેખી મોરું મન ગહિબરઇ, પાપિણી કોઇલિ કહુ કહુ કરઇ,
એહનિ, સખી, લવંતી વારિ, વિરહિઇ મારાંનિ રે મ મારિ. ૨૪

ફાગ

પરદેસિ સઉ પ્રીતડી, હઈઅડા મંડી કાંઈ,
વિરીડા વિર પૂણી નઈ, વેધ વિલાઈ જાઈ. ૨૫
આજ ઘાલી ગલિ બાહડી, પરમ પીઆરિ દેસિ,
જિમ રાનિ રુંખ જ એકલઉં, હઈઅડા કરૂં રે કરેસિ. ૨૬

કાવ્યં

સજનીઆ વુલાવી હું વલી, ગુણ સંભારી હુઈ આકુલી,
આંખડી મેહ આવ્યા બારિ, ગહિબરી રહી પોલિ-દુવાર. ૨૭

ફાગ

ઉસીસૂં અતિ દુઃખ કરઈ, તાલોવેલી થાઈ,
ઊસીસૂં જિમ તાપવ્યું, તડફડતાં નિસિ જાઈ. ૨૮
કહિ-ન સખી એ સેજડી, સે જડી સજન-વિછોહ,
કઈ અગનિ કિ કાંટરિ, કિ કોઆચિ કઈ લોહ. ૨૯

કાવ્યં

મુઝ શરીર, સખી, ચીરઈ ચીર, લોહસાંકલ સમાન મંજીર,
મયણ-માંજરિ યૌવનિ મહિમહી, નિસાસે કરી કાયા મિ દહી. ૩૦

ફાગ

હું સિં ન સરજી પંખિણી, જે ભમતી પ્રીઊ પાસિ,
હું સિં ન સરજી ચંદન, કરતી પ્રીઉતનિ વાસ. ૩૧
હું સિં ન સરજી ફૂલડાં, લેતી આલિંગન જાણ,
મુહિ સરંગી શોભતી, હું સિં ન સરજી પાન. ૩૨

કાવ્યં

દેહ પાંડુર હુઈ રે વિયોગિ, વૈદ્ય કહિ એહનિ પંડરોગ,
તુઝ વિયોગિ જે વેદન મઈ સહી, સજનીઆ, તે કહિસિ કુણ સહી. ૩૩

ફાગ

સજજન હુઆ રે દેસાઉરિ, સંદેસિ વિવહાર,
આહાર-જુહાર મન તણઉં, કાગલિ બાંધી હારિ. ૩૪

હિઅડુ રે મિલવા અલજયઉ, કિમ જીવિયઇ સંદેશિ,
 ડીલ ઊપરિ દુઃખ આગમી, સજન, તુઝને મલેસિ. ૩૫
 કેસૂડાં પંથિ પાલવ્યા, સૂડા, દેઈ તુઝ લાખ,
 એક વાર મુઝ મેલિ-ન સજન પસારી પાંખ. ૩૬
 વઇરી વયર વહિ ઘણઉં, વિસમી વાટ વિદેશ,
 વિસમઉ વાહાલાનુ વેધડુ, ઇમ દિન જાઇ અંદેસિ. ૩૭
 વયરી નાવઇ વેદન, વારિ વારોવારિ,
 વિસની રે વ્યાપુ વેધડઉ, વાહલા વિણ ન રહિવાઇ. ૩૮
 ઝૂરી ઝૂરી પંજર થઇ, સાજન તાહરઇ કાજિ,
 નિસદિન સમરઉં તુહિનઇ, તૂ ન કરઇ મુઝ સાર. ૩૯
 ભૂખ, તરસ સુખ, નીદડી, દેહ તણી સાન વાન,
 જીવ સાથિઇ મઇ તુઝ દીઆ, થોડિ ઘણૂવ સ જાણિ. ૪૦
 એ મુઝ પરિ મિ તુઝ કહી, હવિ મુઝ કરિ-ન સંભાલ,
 મલિ કિ ઊભર આપિ-ન, આલા લંબુ ટાલિ. ૪૧
 કોશા વેધવિલૂધડી, ઇમ ઉલંભા દેઇ,
 એહવિ ગુરુ-આદેશડઇ, થૂલિભદ્ર મુનિ આવેઇ. ૪૨
 કંત દેખી કોશ કુંપલી, હઈઅડા-કમલ વિકાશ,
 જિમ વણરાઇ માધવિ, પામઇ અધિક ઉલાસ. ૪૩
 થૂલિભદ્ર-કોશા કેરડુ, ગાયુ પ્રેમવિલાસ,
 ફાગ ખેલઇ સવિ સુંદરી, જવ આવઇ મધુમાસ. ૪૪
 દિનિ દિનિ સજન મેલાવડુ, એ ગાતા સુખ હોઇ,
 જયવંત સૂરિવર વાણીય, સવિ સોહામણી જોઇ. ૪૫

મહત્વનાં પાઠાંતર

ભ્રષ્ટ, લેખનદોષવાળા ને સામાન્ય ઉચ્ચારભેદવાળા પાઠો નોંધ્યાં નથી.
 શબ્દભેદ અને અર્થભેદ દર્શાવતાં પાઠાંતરો આપ્યાં છે.)

૧.૦ ક. ઘ. ચ. 'ફાગની ઢાલ' નથી, ખ. દૂહા. ૧.૧ ગ. ચ. સામિની. ૧.૨
 ગ. ચ. મનિ પુહયઇ આસ. ૩.૦ ચ. દૂહા. ૩.૧ ગ. ચ. પ્રેમકુંપલ. ૪.૦ ગ. ચાલિ.

૪.૨ ગ. ય. મૂંકઈ. ૫.૧ ખ. ઘ. માણ સલાય. ૬.૦ ક. ગ. ઘ. 'કાવ્યં' નથી, ચ. દૂહા. ૬.૧ ખ. ગ. ઘ. ગોરી. ૬.૨ ગ. ઘ. ચ. બહુ. ૭.૦ ગ. ઘ. ચાલિ. ૭.૧ ક. નવી કુપવીઈ. ૮.૦ ગ. ઘ. 'કાવ્યં' નથી, ચ. દૂહા. ૮.૧ ગ. ચ. ખિણિ અંગણિ ખિણિ ઊભી ઓરડઈ, ઘ. ખિણય ખિણ અંગણિ ખિણિ ઉરડઈ. ૮.૨ ક. હવી. ૧૦.૦ ગ. ચાલિ, ચ. 'ફાગ' નથી. ૧૨.૦ ક. 'કાવ્યં' નથી, ચ. દૂહા. ૧૨.૨ ગ. ચ. તિજનઈ, ખ. મેલી સિં, ઘ. મેલ્લી તિ. ૧૩.૦ ગ. ચાલિ. ૧૪.૨ ગ. ચ. દીસંતિ. ૧૫.૦ ચ. દૂહા. ૧૫.૨ ક. મુઝ સુહણઈ આવી ઘાલિ. ૧૬.૦ ગ. ચાલિ, ઘ. કાવ્યં. ૧૬.૨ ગ. ચ. મૂંકઈ. ૧૭.૨ ગ. ચ. મન તણા ૧૮.૦ ચ. દૂહા. ૧૮.૧ ક. 'સખી' પછી 'આવીઈ' વધારાનો. ૧૮.૨ ગ. ચ. વરસઈ મેહ નઈ મેલાવુ, ચાતક મોહઈ. ૧૯.૦ ગ. ચાલિ. ૧૯.૧ ગ. ચ. મુઝ તુઝ. ૧૯.૨ ક. પરિવાર. ૨૦.૧ ગ. ચ. રોહણઓ રુંપ (રોષ) મનાવણો. ૨૦.૨ ક. ચ. 'હવી તિમ'ને સ્થાને 'તિમ હૂં' ૨૧.૨ ક. ચ. ઓલ્હાવ્યા (ઓલાવ્યા), 'જિમ'ને સ્થાને 'જાઈ', લૂટારા. ૨૨.૦ ક. 'ફાગ' નથી, ગ. ચાલિ. ૨૨.૨ ખ. ઘ. ગમઈ; ખ. ઘ. ઈમ, ગ. ચ. અમ. ૨૩.૧ ગ. ઘ. ચ. કીધું મુઝ કામણ. ૨૩.૨ ગ. ચ. આરતિ, ઊતાવલી. ૨૪.૦ ચ. દૂહા. ૨૫.૦ ગ. ચાલિ. ૨૫.૨ ગ. 'વિર'ને સ્થાને 'વેધ.' ૨૬.૨ ક. રણિ ૨૭.૦ ચ. દૂહા. ૨૭.૧ ખ. ઘ. સમરે-વિ. ૨૭.૨ ગ. ચ. આંગણિ (આખાંગણિ) આવ્યા મેહ. ૨૮.૦ ગ. ચાલિ. ૨૮.૧ ગ. ચ. ધરઈ. ૨૮.૨ ગ. ચ. 'જિમ'ને સ્થાને 'અતિ.' ૨૯.૨ ખ. ઘ. ખોટકઈ. ૩૦.૦ ચ. દૂહા. ૩૦.૧ ગ. ઘ. ચ. જંજર. ૩૦.૨ ગ. ઘ. ચ. રયણિ; ગ. ચ. જોવનમાંજરિ. ૩૧.૦ ગ. ચાલિ, ઘ. કાવ્યં. ૩૧.૧ ગ. ચ. 'જે'ને સ્થાને 'જિમ.' ૩૨.૨ ખ. ઘ. વદનિ. ૩૩.૦ ગ. ઘ. 'કાવ્યં' નથી, ચ. દૂહા. ૩૩.૧ ખ. ઘ. થઈ, ગ. ચ. ભઈ. ૩૩.૨ ક. કે. કરસિ, ગ. ચ. તે કુણ સકઈ કહી, ખ. ઘ. તું તે કહિસિ (કહસિ) સહી. ૩૪.૦ ગ. ચાલિ. ૩૪.૧ ખ. ઘ. સજનીઆ, 'હુઆ રે' નથી; ગ. ચ. કાગલ બાંધિઈ બારિ. ૩૫.૧ ગ. ચ. વિરહ ઓ તાં મિલવા તણો. ૩૫.૨ ક. રીર, 'દુખ' નથી; ખ. ગ. ઘ. ચ. વાલ્હા. ૩૬.૦ ક. કાવ્યં, ગ. દુહા. ૩૭.૨ ગ. ચ. વાર્લિભ; ગ. આદેશ. ૩૮.૧ ગ. ચ. વાઈ વિજા નવિ વેદન, ન વરી વારોવારિ. ૩૯.૧ ગ. નીંદ ન સમરું, ચ. નીંદ ન કરું તુઝ વિના. ૩૯.૨ ખ. ગ. ઘ. 'તૂ'ને સ્થાને 'વીઝડી (વીઝડી). ૪૦.૨ ગ. ચ. સ્યું (સું). ૪૩.૦ ક. કાવ્યં. ૪૩.૧ ખ. વેસિ.; ક. કોપિલી, ગ. કૂબડી, ચ. કમનિ. ૪૩.૨ ક. વનરાજી. ૪૪.૨ ગ. ગાઈ; ખ. ગ. ઘ. ચ. ગોરડી. ૪૫.૧ ગ. ચ. ગણતાં. ૪૫.૨ ગ. ચ. હીઈ.

સીમંધરસ્વામીલેખ

કવિપરિચય

જયંતસૂરિ સોળમા સૈકામાં થઈ ગયેલા જૈન સાધુકવિ છે. એ વડતપગચ્છની રત્નાકર શાખાના સાધુ હતા અને ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય હતા. એ પોતાને 'જયવંતસૂરિ' ઉપરાંત ઘણી વાર તો 'જયવંત પંડિત' તરીકે ઉલ્લેખે છે અને એમનું ગુણસૌભાગ્યસૂરિ એવું અપરનામ પણ મળે છે. કવિ સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસી હોય એવું જાણવા મળે છે અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કાવ્યપરંપરાનો પણ એમને ઊંડો પરિચય હશે એવું એમની કૃતિઓ બતાવે છે.

કવિની બે રાસકૃતિઓ - 'શૃંગારમંજરી' (૧૫૫૮) અને 'ઋષિદત્તા રાસ' (૧૫૮૭) - ઉપરાંત સ્તવન, લેખ(પત્ર), સંવાદ, ફાગ, બારમાસા વગેરે પ્રકારની કેટલીક કૃતિઓ અને ૮૦ જેટલાં ગીતો મળે છે. એમાં કવિની એક ભાવકવિ તરીકેની પ્રતિભા ઊભરી આવે છે અને અલંકારો, વિવિધ અભિવ્યક્તિતરાહી અને વાગ્ભંગિઓ, પદબંધો, સમસ્યાબંધો, સુભાષિતો વગેરે પરનું કવિનું અજબ પ્રભુત્વ પ્રતીત થાય છે. કવિને સર્વ રસોના આલેખનની ફાવટ છે, પણ એમની કૃતિઓમાં ચક્રવર્તી છે તે તો સ્નેહરસ જ. તીર્થંકરસ્તવના પણ પ્રેમલક્ષણ ભક્તિને રંગે રંગાયેલી છે. આ રીતે, ખરેખરા અને ઉચ્ચ કવિત્વગુણો કરીને આ જૈન સાધુ મધ્યકાલીન સાહિત્યના એક પ્રથમ પંક્તિના સર્જક કવિ બની રહે છે. (વિશેષ માટે જુઓ મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય, સંપા. જયંત કોઠારી. કાંતિભાઈ બી. શાહ, ૧૯૯૩ - 'સર્જક કવિ જયવંતસૂરિ' એ લેખ.)

કૃતિપરિચય

'સીમંધરસ્વામીલેખ' ક્યારેક 'સીમંધરસ્વામીસ્તવન' તરીકે પણ ઉલ્લેખાયેલ છે. એમાં 'જયવંત પંડિત' એવી કવિનામણાપ છે ને કવિએ પોતાને ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવેલ છે. એમણે આ કૃતિ આસો સુદ ૧૫ ને શુક્રવારે રચી હોવાનું પણ નિર્દેશ્યું છે. આ તિથિ-વાર સં. ૧૫૯૯ એટલે ઈ. ૧૫૪૩માં પડે છે એવું કનુભાઈ શેઠે (શૃંગારમંજરી, ૧૯૭૦, પૃ. ૧૦) જણાવ્યું છે પણ આ

બાબત શંકાસ્પદ જણાય છે. ૧૫૫૮માં 'શૃંગારમંજરી' પોતે લઘુ વયે રચેલી છે એમ કવિએ કહ્યું છે તેમાં લઘુ વય એટલે વીસ-પંચીસ વર્ષથી વધારે ઉંમર ન સંભવી શકે, ને તો ૧૫૪૩માં કવિ દસેક વર્ષથી વધારે ઉંમરના ન હોઈ શકે. આમેય, આસો સુદ ૧૫ને શુક્રવાર ઘણાં વર્ષોમાં આવી શકે.

અહીં મુદ્રિત થયેલા પાઠમાં કૃતિ ૩૭ કડી ધરાવે છે તેમાં દ્રૂપદ એટલે ધ્રુવપદ કે આંકણી/આંચલીની પાંચ કડી છે તે ઉમેરીએ તો કુલ ૪૨ કડી થાય. કૃતિમાં ઢાળનિર્દેશ નથી પણ એ, આ રીતે સ્પષ્ટપણે પાંચ ઢાળની કૃતિ છે. ('મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય'માં બે ઢાળ કહી છે તે ભૂલ છે.) બધી જ ઢાળમાં ત્રણ-ચાર ચરણની આખી કડીની ધ્રુવા એ આ કૃતિના પદબંધની એક ધ્યાન ખેંચતી લાક્ષણિકતા ગણાય. બે ઢાળમાં દેશીનો નિર્દેશ છે, પણ રાગનો નિર્દેશ બધી ઢાળમાં છે. હસ્તપ્રતોમાં આ નિર્દેશો થોડા જુદા પણ પડે છે.

'લેખ' એટલે પત્ર. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પ્રકારનાં પત્રકાવ્યોની એક પરંપરા જોવા મળે છે. બહુધા 'લેખ'ને નામે, કેટલીક વાર 'કાગળ' 'પત્ર' 'વિજ્ઞપ્તિ' એવાં નામે પણ આ કાવ્યો ઓળખાવાયાં છે. પત્રકાવ્ય સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે મળે છે, તે ઉપરાંત લાંબા કથાકાવ્યમાં પણ એને, સ્વાભાવિક રીતે, સ્થાન મળ્યું છે. (આ વિશેની થોડી માહિતી 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય'માં 'મધ્યકાલીન જૈન કવિતામાં પત્ર/લેખ' એ લેખમાંથી મળશે.) કવિ જયવંતસૂરિને પત્રકાવ્ય પ્રત્યે ખાસ રુચિ હોય એમ જણાય છે. એમની 'શૃંગારમંજરી'માં અજિતસેને શીલવતી પર લખેલો અને શીલવતીએ અજિતસેન પર લખેલો એમ બે પત્રો આવે છે. પહેલો ટૂંકો માત્ર ૧૨ કડીનો છે, પણ બીજો ખાસ્સો લાંબો, ૮૭ કડી સુધી વિસ્તરે છે. પત્રો 'સ્વસ્તિ શ્રીવર વીનવઈ' એવો ઔપચારિક આરંભ ધરાવે છે, કુશળસમાચાર આપે છે - પૂછે છે અને સ્નેહાસક્તિ તથા વિરહભાવની અભિવ્યક્તિ કરે છે. અજિતસેનના પત્રમાં મુખ્યત્વે શીલવતીનો પત્ર કેમ નથી એની પૃચ્છા છે, પણ શીલવતીના પત્રમાં પોતાથી પત્ર કેમ નથી લખાયો એનાં અનેક રસિક કારણો છે, સ્થળ-સમયના અંતરથી ન અવરોધાતાં સાચા સ્નેહનો મહિમા છે, સમસ્યાગર્ભિત કથનો છે, પોતાના પ્રીતિભાવની ઉત્કટ અભિવ્યક્તિ છે અને પત્ર લખવા જતાં કયા અંતરાયો આવે છે તે રમણીય તર્કોથી બતાવ્યું છે. આ પત્રમાં છેલ્લે પત્ર લખ્યાની મિતિ પણ છે. જયવંતસૂરિનાં ગીતોમાં પણ એક સ્થૂલિભદ્રકોશા લેખ છે.

આ 'સીમંધરસ્વામીલેખ' 'સ્વસ્તિ શ્રી પુંડરગિણી' એમ ૩૬ પત્રપદ્ધતિએ આરંભાય છે, ને અંતે પત્ર લખ્યાની મિતિયે છે, પણ એમાં પત્રસ્વરૂપ ચુસ્તપણે સચવાયું નથી. દૈવને તથા સુડલા(પોપટ)ને સંબોધનો તથા 'મોરા વાહલાનઈ કોઈ

મેલવઉ' જેવી કોઈ બીજી વ્યક્તિને થયેલી અભ્યર્થના સીમંધરસ્વામી પરના પત્રમાં અસંગત ગણાય. એમ લાગે છે કે કવિને મન પત્રસ્વરૂપ કરતાં મનોભાવની અભિવ્યક્તિ જ વધારે મહત્ત્વની છે, એ માટે જે કોઈ પ્રયુક્તિનો આશ્રય લેવાનો થાય તે લેવાનો બાધ નથી. જૂજ સ્થાનો બાદ કરતાં કવિ પત્રના સ્વરૂપને વળગી રહ્યા છે એ જ મોટી વાત છે.

આ પત્ર પણ સ્નેહાસક્તિ અને વિરહભાવને વાચા આપવા નિર્માયેલો છે ને એનો એકંદર સૂર 'શૃંગારમંજરી'માંના અજિતસેન અને શીલવતીના પત્રો જેવો ગણાય, ને થોડીક પંક્તિઓ પણ બન્ને કૃતિઓમાં મળતી આવે છે. જેમ કે,

* માંનસ સમરઈ હંસલા રે, ચાતિક સમરઈ મેહ,
કમલ ભમર, વિંજ હાથીઆ રે, તિમ સમરું તુજ નેહ. ૨૮
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

ભમરુ સમરઈ માલતી, હાથી સમરઈ વિંજ,
મરુથલ સમરઈ કરહડુ, તિમ સમરું હું તુજી. ૨૧૩૫

માનસ-સરોવર હંસ જિમ, ભમરા જિમ કમલાઈ,
મેહ સંભારઈ મોર જિમ, તિમ તુલ ગુણ સમરાઈ. ૨૨૨૬

ગયવર સમરઈ વિંજ જિમ, કોઈલિ સમરઈ અંબ,
તિમ સમરું હૂં તુંહનઈ, સમરઈ ભમર કદંબ. ૨૨૨૭

(શૃંગારમંજરી)

દૃઢ એકનિષ્ઠ સ્મરણપ્રીતિ દર્શાવવા માટેનાં આ બધાં પરંપરાપ્રાપ્ત ઉપમાનો છે. એનો ઉપયોગ કરવામાં મધ્યકાળના કવિઓને મૌલિકતાના કોઈ ખ્યાલો આડે આવતા ન હતા. જયવંતસૂરિએ એક જ કૃતિમાં બન્ને પત્રોમાં એ ઉપમાનોની પુનરુક્તિ ન થવા દેવાનું પણ ઇચ્છ્યું નથી. પછી બે ભિન્ન કૃતિઓમાં એ પુનરાવર્તિત થાય એમાં શી નવાઈ ? પણ બધાં ઉપમાનો પુનરાવર્તિત થતાં નથી અને દરેક સ્થાને કંઈક જુદાપણું વરતાય છે એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ. બીજા કેટલાક પણ મળતા આવતા ઉદ્ગારો જુઓ :

* જે જાઈ ઘડિઘડિ તે વિના, તે વરસ સરીખી થાઈ. ૩.૧
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

વાહાલેસર એક તુજ વિના, ક્ષણ વરસા સુ થાઈ. ૨૧૯૩.૧
(શૃંગારમંજરી)

- * નવિ વીસરઈ ગુંજા તોરડા, જઉ લાખ જોઅણ દૂરિ,
પંજરૂં સૂનું ભમઈ, તુઝ પાસઈ રે મન રસપૂરિ. ૧૩
(સીમંધરસ્વામીલેખ)
- મ જાણસિ તૂં વીસરિઉ, ગયા વિદેસિ અપાર,
મુજ જીવિત તુજ પાસિ છઈ, સૂનું આહાં ઢંઢાર. ૨૨૦૮
(શૃંગારમંજરી)
- * કિહાં સૂરિજ કિહાં કમલિની રે, કિહાં મેહા કિહાં મોર,
દૂરિ ગયા કિમ વીસરઈ રે, ઉત્તમ નેહ સ જોઈ. ૨૭
(સીમંધરસ્વામીલેખ)
- કિહાં સૂરજ કિહાં કમલવન, કિહાં કુમુદાલી ચંદ,
વાહલા વસઈ વિદેસડઈ, સમરિયાં દેઈ આનંદ. ૨૨૧૨
(શૃંગારમંજરી)
- * દોઈ આંખડી અલજઈ ધરઈ, મોરઈ ચિત્તિ તોરું ધ્યાન,
તુઝ નામ જીભ ન વીસરઈ, તોરા ગુણડા રે સુખ દિઈ કાંનિ. ૧૨
(સીમંધરસ્વામીલેખ)
- ધ્યાન તુહારુ ચિતડઈ, ગુણ સુણિ સવણ-સંતોસ,
નાંમિ પવિત્ર સ જીભડી, દો નયણાં ધરઈ સોસ. ૨૨૦૪
(શૃંગારમંજરી)
- * ગૂંથી તુઝ ગુણફૂલડે, નામમંત્ર જ એહ રે,
વિરહ તણાં વિષ ટાલિવા, હું જપું નિસિદીહ રે. ૧૬
(સીમંધરસ્વામીલેખ)
- હૃદયકમલિ એક તૂં રિઉ, ગૂંથી તુજ ગુણ-માલ,
શ્રેય-મિત અભિધાન તુજ, જપતાં જઈ કાલ. ૨૨૦૬
(શૃંગારમંજરી)
- * મનિ જે ઊપજઈ વાતડી, [તુ] તે લેખમાં ન લખાઈ રે,
પાપી દોષી જન ઘણા, [તુ] મિલ્યા પાખઈ ન કિહિવાઈ રે. ૩૩
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

મનમાં છઈ ઘણી વાતડી, જે કાગલિ ન લિખાઈ,
દોખી દુરયન જગિ ઘણા, મિલિયા પખઈ ન કહાઈ. ૨૨૪૪
(શૃંગારમંજરી)

* તુજ ઉપરિ મુઝ નેહડઈ રે, સાખી ચંદ સુજાણ,
ઘણું કહૂં સ્યું કારિમૂં રે, તુજ હાથિ મુઝ પ્રાણ. ૨૫
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

ઘણઉં કહૂં સિઈ કારિમૂં, સમ કીધે સિઈ હોઈ,
તૂં એક સમય ન વીસરિઈ, થોડાઈ ઘણું સ જોઈ. ૨૨૩૦
(શૃંગારમંજરી)

* પસરી તુમ્હ મનમાંડવઈ રે, મનોહર અલ ગુણવેલિ,
નેહિં-જલિં નિતુ સીંચયો રે, જિમ હુઈ રંગરેલિ. ૨૬
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

રાગવતી મનમાંડવઈ, વાહાલી રાખે પ્રીતિ,
નેહ-જલિં નિતુ સીંચયો, જિમ નવી સૂકી જંતિ ૨૧૩૬
પ્રીતિ-લતા થાલૂં કરિઈ, તુમ્હ મન-મંડપિ લગ્ગ,
દુરિયન-વચન-કટારડઈ, રખે છોદાઈ સુરંગ. ૨૨૦૮
(શૃંગારમંજરી)

* સાયર મિસિ, મેરુ લેખણી, તુ કાગલ અંબર સાર રે,
તુહઈ મનની વાતડી તે, [તુ] લિખિતાં નાવઈ પાર રે. ૩૧
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

ભૂમંડલ કાગલ કરું, સાયર સવિ મસિ થાઈ,
સવિ ડૂંગર કાંઠા હવઈ, તુમ્હ ગુણ તુહિ ન લિખાઈ. ૨૨૩૭
સવિ અંબર કાગલ હવઈ, ગંગા-જલ મિસિ હોઈ,
જઈ સુરગુરુ તુમ્હ ગુણ લિખઈ, પાર ન આવઈ તોઈ. ૨૨૩૮
(શૃંગારમંજરી)

* અખિર બાવન ગુણ ઘણા, તુ કહુ તાં કેતા લિખીઈ રે,
થોડઈ ઘણું કરી જાંણયો, [તુ] સુખ હોસ્યઈ તુમ્હ દેખી રે. ૩૨
(સીમંધરસ્વામીલેખ)

અક્ષર બાવન ગુણ ઘણા, કેતા લિખીઈ લેખિ,
થોડઈ ઘણું કરી જાણ્યો, સુખ હોસઈ તુમ્હ દેખિ. ૨૨૩૫
(શૃંગારમંજરી)

આ સમાંતર ઉદ્દગારોથી મધ્યકાળની કાવ્યરચના-પ્રણાલી ઉપર પ્રકાશ પડશે. પણ એ બાબત ધ્યાન બહાર ન રહેવી જોઈએ કે શબ્દશઃ સમાન હોય એવા ઉદ્દગારો તો ઓછા છે ને સમાંતર ચાલતા ઘણા ઉદ્દગારો વીગતો કે સંદર્ભનો ઓછોવત્તો ફરક બતાવે છે. સ્થૂળ વીગતોનો ફરક બહુ મહત્ત્વનો નથી પણ એક જ ઉદ્દગારને કે એક જ ઉપમાને નવા ભાવસંદર્ભમાં પ્રયોજવામાં કવિકૌશલ રહેલું છે એમ અવશ્ય કહેવાય. અને એ કવિકૌશલને પ્રમાણવામાં આપણે સંકોચ ન અનુભવવો જોઈએ, એવા ઉદ્દગારોના પણ થોડાક દાખલા ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં જોવા મળશે. અને આ ઉદ્દગારો ઉપરાંત બન્ને કૃતિઓમાં જે વિશેષ છે તે તો જુદું.

‘સીમંધરસ્વામીલેખ’ની વિશેષતા એ છે કે એમાં તીર્થંકરભક્તિ પ્રીતિભાવની નીકમાં વહે છે. જાણે કોઈ વિરહિણી સ્ત્રી પ્રિયતમને પત્ર લખતી ન હોય ! – એવું લાગે છે. અલબત્ત, પત્ર લખનાર સ્ત્રી છે એમ કહેવા માટેનું પત્રમાં કોઈ ચિહ્ન નથી. પણ સીમંધરસ્વામીને સતત ‘વહાલાજી’ તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવ્યા છે. તીર્થંકરદેવ પ્રત્યેના આવા પ્રીતિભાવનું આલેખન ઘણા જૈન કવિઓને હાથે થયું છે. કોઈને એમાં લૌકિક રાગની છાયા દેખાય ને તેથી એમાં અનૌચિત્યનો સંશય થાય એમ બની શકે. આ કૃતિની બે હસ્તપ્રોતમાં ‘વહાલાજી’ને સ્થાને ‘અરિહંત’ ‘ભગવંત’ ‘સ્વામી’ એવા શબ્દો મળે છે તે આવી સંશયવૃત્તિનો સંકેત કરે છે. જોકે આટલા શબ્દપરિવર્તનથી કંઈ આખા કાવ્યનો ભાવ બદલાઈ જતો નથી.

તીર્થંકરદેવ પ્રત્યે તો ગુણાનુરાગ જ સંભવે ને ? કાવ્યને આરંભે જ સાંગ રૂપકરચનાનો આશ્રય લઈ કવિ પોતાનો ઉત્કટ ગુણાનુરાગ વ્યક્ત કરે છે – ‘ગુણકમલ તોરઈ વેધીઉ, મનભમર મુઝ રસપૂરિ.’ (તારા ગુણરૂપી કમલથી મારો મનરૂપી ભમર રસપૂર્ણતાથી વીંધાયો છે, લુબ્ધ થયો છે.) પછી પણ કવિ જ્યારે એ મકહે છે કે ‘પસરી તુમ્હ મનમાંડવઈ રે, મનોહર અમ ગુણવેલિ’ ત્યારે ગુણવેલિ એટલે ગુણાનુરાગ રૂપી વેલિ એમ જ અર્થ લેવો જોઈએ. (‘શૃંગારમંજરી’માં પ્રીતિલતા જ કહેલી છે.) કવિ સીમંધરસ્વામીના નામનો મંત્ર જપે છે તે પણ એમનાં ગુણફૂલડાંની માળા ગૂંથીને. (૧૬) તીર્થંકરદેવ પ્રત્યેના ખેંચાણનું કારણ એમના ગુણો છે તે વાત એક સ્થાને માર્મિક રીતે કહેવાઈ છે – ‘દૂતીપણું તોરા ગુણ કરે.’ ગુણોનું ખેંચાણ એટલુંબધું છે કે ‘નવિ વીસરઈ ગુણ તોરડા, જઉ લાખ જોઅણ દૂરિ.’ સીમંધરસ્વામીને વારેવારે ‘સુગુણ’ એવું વિશેષણ લગાડાય છે અને એમના ગુણો લખતાં પાર આવે

તેમ નથી એમ પણ કહેવાય છે.

પણ વાત આટલેથી અટકતી નથી. કવિ સીમંધરસ્વામીના ગુણો પ્રત્યે જ આસક્ત નથી, તેમના રૂપની અને અંગશોભાની મોહિની પણ એ અનુભવે છે. જેમ કે, સીમંધરસ્વામીના મુખચંદ્રનું આકર્ષણ -

તુઝ દેખવા મુખચંદલઉ, દોઈ નયણ કરઈ રુહાડિ. ૨.૨

એમની ચાલ, એમનું બોલવું એમની આંખનાં ભવાં વગેરેનું આકર્ષણ -
ચતુર ચમકઈ ચીતડઈ, તુ ચાલંતાં ભુંઈ સોહઈ રે,
અમીય ઝરઈ મુખિ બોલંતાં, તુ તોરઈ નયન-ભૂમિ સહુ મોહઈ રે. ૨૯

ગુણપૂજા તો દૂર રહીને પણ થઈ શકે પરંતુ કાવ્યમાં તો 'વાહાલાજી' સાથે આંખ મેળવવાની, એમનું દર્શન કરવાની, એમની સાથે વાત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા વારંવાર વ્યક્ત થઈ છે અને પ્રતીક્ષા, વિરહવ્યાકુળતા, અધીરાઈ વગેરે ભાવો વ્યક્ત થયા છે જે પ્રત્યક્ષ મિલનની આકાંક્ષા સૂચવે છે. પ્રિયતમને કહેવાની મનની વાત તો એવી છે કે જે 'પાપી દોષી જન' 'વેરી' વગેરેથી છાની રાખવા કવિ ઇચ્છે છે. જાણે કે આ ખાનગી પ્રેમપત્ર ન હોય !

મનિ જે ઊપજઈ વાતડી, [તુ] તે લેખમાં ન લખાઈ રે,
પાપી દોષી જન ઘણા, [તુ] મિલ્યા પાખઈ ન કિહિવાઈ રે. ૩૩

આ રીતે કવિની પ્રીતિભક્તિને લૌકિક પ્રીતિભાવનો રંગ લાગેલો છે એ સ્પષ્ટ છે પણ એથી આ પ્રીતિભક્તિ તાદૃશ બને છે, એમાં તીક્ષ્ણતા અને તીવ્રતા પ્રતીત થાય છે, એમાં આત્મીયતા, એકનિષ્ઠતા અને એકાન્તિકતાનો એક મનોરમ અનુભવ થાય છે. વસ્તુતઃ એ લૌકિક પ્રીતિ નથી જ.

વધારે અગત્યનું તો આ મનોભાવોને કયા કાવ્યકસબોથી અભિવ્યક્ત કર્યા છે અને એને કેવા માર્મિક અને ધારદાર બનાવ્યા છે તે છે. વાહાલાજીને મળવાની ઉત્સુકતા સૂડલા(પોપટ)ને ઉદેશીને કહેવાયેલી આ પંક્તિમાં કેવી અસરકારકતા પ્રગટ થઈ છે તે જુઓ :

રે સૂડિલા, તોરી પાંખડી, મુઝ આપિ કરિ.ઉપગાર,
નયણસંતોષ જઈ કરું, ન ખમાઈ વેધવિકાર. ૩.૧-૨

વાહાલાજી તો વિદેશમાં જ વસનારા છે. એમની સાથેનો વિયોગ તે તો નિત્યવિયોગ. દૈવને પૂછેલા આ પ્રશ્નમાં એની વ્યથા વેધક રીતે વ્યક્ત થઈ છે :

રે દૈવ, તઈ એક દેસડઈ સિંઈ ન કીઆ દોઈ અવતાર. ૪.૧

ચંદ્રને સંદેશવાહક બનાવવાની એક રસિક કલ્પના અહીં મળે છે. પણ ચંદ્ર

સંદેશવાહક બનતો નથી. એથી નીપજેલી હતાશા જે રોષભર્યો ઉદ્ગાર કરાવે છે અને જે સચોટ વ્યવહારસૂત્રનો આશ્રય લે છે તે ભાવપ્રકટીકરણની એક છટા તરીકે આપણા મનમાં વસી ગયા વિના રહેતું નથી :

તેહવઉ કો નહી આપણઉ, જોડઇ મુઝ તુઝ પ્રીતિ રે,
લેખ-સંદેસુ પાઠવું, કહું વાત જે ચીતિ રે. ૧૯

ચંદુ વલી વલી વીનવ્યુ, મુઝ નવિ કરઇ કાજ રે,
વિરહ-વિછોહિઆ વેદના, પાપી નવિ લહઇ આજ રે. ૨૦

વિરહ-વિછોહિઆં માણસાં, થોડા મેલણહાર રે,
આપ સમી લહઇ વેદના, ઉસિ જાઉં બલિહારિ રે. ૨૧

એક જ પદાર્થને ફેરવીપલટાવીને વિવિધ મનોભાવોને વ્યક્ત કરવા પ્રયોજવાનું એક કવિચાતુર્ય હોય છે. આ કવિ પણ એવું કવિચાતુર્ય બતાવે છે. સ્વપ્નનો એમણે કરેલો ઉપયોગ આપણે જોઈએ :

મુઝ દિવસ વરસા સુ સમુ, તુઝ વિના રચણિ છ માસ,
તોરઇ વેધડઇ સહુ વીસરઉં, સુહણા તણી સી આસ. ૬.૧-૨

વિરહભાવની તીવ્રતા અને અન્યમનસ્કતાનું આ ચિત્ર છે. દિવસ સો વરસ જેવડો ને રાત્રિ છ માસની એ વિરહમાં સમયનું બદલાઈ જતું પરિમાણ છે ને એ રીતે વિરહની ઘનતાનું પણ માપ છે, પણ પછી તો પ્રેમઘાયલ કવિને રાતદિવસનું ભાન રહેતું નથી એ એમની અન્યમનસ્કતા છે. રાતદિવસનું ભાન ન હોય ત્યાં સ્વપ્ન કેમ હોઈ શકે ? તેથી સ્વપ્નના મિલનસુખથી પણ વંચિત. આમ અતલ નિરાશાનો આ ઉદ્ગાર બને છે. અહીં સ્વપ્નના અભાવને કવિએ કામે લગાડ્યો, તો અન્યત્ર સ્વપ્નની સ્થિતિને પણ એમણે ઉપયોગમાં લીધી છે :

નવિ નીસરઇ મન બાહિરિઇ, મુઝ સુહણઇ રે તોરડી ખંતિ. ૧૦.૨

સ્વપ્નમાં માણસની દુનિયા ઘણી વાર બદલાઈ જાય છે. પણ પ્રભુ-પ્રિયતમ માટેની અભિલાષા સ્વપ્નમાં પણ મનમાંથી જતી નથી. અભિલાષા કેવી ઊંડી અને અતૂટ છે એ આથી દર્શાવાય છે.

સ્વપ્નાવસ્થા કંઈ કાયમી નથી હોતી. રાત્રે ઊંઘમાં જ સ્વપ્ન શક્ય. પછી એ પૂરું. આ સ્થિતિનો ઉપયોગ પણ કવિએ ભાવપ્રકટીકરણ માટે કર્યો છે :

જવ સુપન માંહિ તું મિલઇ, તવ હર્ષ હીઇ ન માઇ,
હૈ હૈ રે દૈવ અટારડુ, વઇરિણી રચણી વિહાઇ. ૨.૩-૪

સ્વપ્નનું મિલનસુખ રાત્રિ જતાં વિલાઈ ગયું એની વેદના અહીં વ્યક્ત થઈ છે. રાત્રિ વૈરિણી અને દૈવને મસ્તીખોર કહીને પ્રેમભગ્ન મનના રોષને વાચા આપવામાં આવી છે, જે એ વેદનાને ઘનીભૂત બનાવે છે.

ક્યાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી પ્રદેશમાં પુંડરીકિણી નગરીમાં વિરાજતા સીમંધરસ્વામી અને ક્યાં પોતે ? આ દૂરત્વ કંઈ સહેલાઈથી પાર થઈ શકે એવું નથી. વચ્ચે છે ડુંગર અને દરિયા તથા આકરા ને મુશ્કેલીભર્યા માર્ગ (૫). આથી મિલનની દુષ્કરતા. આ દુષ્કરતાને અંતરાયકર્મની વાત ગૂંથીને કવિ વિશેષ વળ આપે છે :

એકઈ ગામિ વસંતડાં, અંતરાયવસિ ન મિલીઈ,
પરદેસિ વાહલા વેગલા, તસ મીલિઈ રે કેણઈ ઉપાય. ૯

આશાલુબ્ધ મનની નિરંતર પ્રતીક્ષા એક સાદા પણ અસરકારક ચિત્રથી મૂર્ત કરી છે :

આણી વાટઈ જાંણું આવસઈ રે, તિણિ વેધઈ રહું બારિ,
આશા-બાધું મન રહઈ રે, ન લહઈ અસૂર-સહવાર. ૨૪

સાંજ-સવારનું ભાન ન રહેવું એ અહીં અન્યમનસ્કતા નથી, અખંડ પ્રતીક્ષાજાગરણની નિશાની છે.

કાવ્યોદ્ગારને સ્વાભાવિકતા અર્પતી ને આત્મીય ગોષ્ઠિના ભાવને ઉપકારક થતી બોલચાલની વાગ્ભંગિઓ કાવ્યમાં વારંવાર મળ્યા કરે છે. નીચેની વાગ્ભંગિ કેવી લાક્ષણિક અને અર્થપૂર્ણ છે તે જુઓ :

તુઝ ઉપરિ મુઝ નેહડઈ રે, સાખી ચંદ સુજાંણ,
ઘણું કહૂં સ્યું કારિમૂં રે, તુઝ હાથિ મુઝ પ્રાણ. ૨૫

‘કારમું – અદ્ભુત, અસાધારણ વાત ઝાઝી તો શું કરું’ એ વાગ્ભંગિથી ‘તારા હાથમાં મારા પ્રાણ છે’ એ કથનને કેવો ઉઠાવ મળે છે ! એનું કેવું મૂલ્ય સ્થાપિત થાય છે !

કવિની તાજગીભરી તીક્ષ્ણ રસદષ્ટિની પરિચાયક એક અલંકારરચના તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ.

સવિ અક્ષર હીરે જડચા, [તુ] લેખ અમૂલિક એહ રે,
વેધક-મુખિ તંબોલડું, [તુ] મન-રીઝવણું એહ રે. ૩૫

લેખના સર્વ અક્ષરો ‘હીરે જડચા’ છે એ એક મનોરમ કલ્પના છે ને એથી લેખ ‘અમૂલિક’ હોવાની વાત ચરિતાર્થ થાય છે; પણ બીજી પંક્તિ તો એક એવું

ઉપમાન લઈને આવે છે, જે નૂતન ચમત્કૃતિભર્યું છે. આ લેખ એ તો રસિક જનના મુખનું તાંબુલ. તાંબુલ એના મનને પ્રસન્ન કરે છે તેમ આ લેખ પણ પ્રિયજનને સુખ આપનાર નીવડશે. રસિક જનનું મનરીઝવણું એવા તાંબુલ સુધી પહોંચતી કવિદષ્ટિને આપણે અભિનંદા વિના કેમ રહી શકીએ ?

અને એક ભાવગર્ભ, સઘન અલંકારરચના :

મન માંહિ જણ ઇનાં વસઇ, ઘણ અંબ માંહિ જિમ,

મોરું ચિત્ત કોરઇ બિણિ-બિણિ, દૂબલું થાઇ મોરું તન રે. ૭.૩-૪

મનમાં વસતા જણ એટલે કે પ્રિયજન અને આંબાના વૃક્ષમાં વસતા ઘુણ (કાષ્ઠનો કીડો) વચ્ચે એટલું જ સામ્ય નથી કે એ ઇનાં વસે છે, એ પણ સામ્ય છે કે ઘુણ આંબાના વૃક્ષને કોતરે છે તેમ પ્રિયજન ચિત્તને કોરે છે; આંબાનું વૃક્ષ ખવાતું જાય છે તેમ પોતાનું તન કૃશ થતું જાય છે.

કવિની પદાવલિની એક લાક્ષણિકતા ચૂકી જવા જેવી નથી. લાડવાચક શબ્દો કવિએ કેટલાબધા પ્રયોજ્યા છે ! - ચંદલઉ, અટારડુ (અટારુ), સૂડિલો (સૂડો), પાંખડી (પાંખ), દેસડઉ (દેસ), સંદેસડુ (સંદેસ), વેધડઉ (વેધ), તોરડઉ (તોરું), વસંતડાં (વસંત = વસતાં). પ્રીતડી (પ્રીતિ), નેહડઉ (નેહ), તંબોલડુ (તંબોલ) વગેરે. સર્વનામ અને કૃદંત સુધી પહોંચતો લાડભાવ જરા વિલક્ષણ જ ગણાય. આ પદાવલિ વિરહશૃંગારના અહીં આલેખાયેલા નાજુક, મુલાયમ, મૃદુ હૃદયભાવને ખૂબ પોષક બનતી અનુભવી શકાય છે.

પ્રેમનો પુટ પામેલો ભક્તિભાવ, અનેક સંચારિભાવોથી એની થયેલી પુષ્ટિ, પરંપરાપ્રાપ્ત પણ સાર્થક રીતે પ્રયોજાયેલાં તથા નવીન ને ચમત્કૃતિભર્યા અલંકારોના સૌન્દર્ય-સામર્થ્ય તેમ જ સાહજિક ને લાક્ષણિક વાગ્બંધિઓની કાર્યસાધકતા જ્યવંતસૂરિની આ કૃતિને એક નિતાન્ત આસ્વાદ્ય કૃતિ બનાવે છે.

પ્રતપરિચય

આ કૃતિની ૬ હસ્તપ્રતો મળી છે, જે નીચે મુજબ છે :

ક : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ, ક. ૬૪૨૧. પત્રસંખ્યા ૩. પહેલા પત્રની પાછળની બાજુએથી કૃતિ શરૂ થાય છે અને ત્રીજા પત્રમાં પાંચ લીટી સાથે કૃતિ પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૪ સેં.મિ. x ૧૧.૫ સેં.મિ. દરેક પત્રમાં ૧૩ લીટી, દરેક લીટીમાં ૩૮ મ્લકરો. વચ્ચે ચોખંડું કોરું મૂકેલું છે.

આ પ્રતમાં દંડનો ઉપયોગ લગભગ નથી. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ ઘણે સ્થાને

થયેલો છે. ખાસ કરીને અનુનાસિકને સંયોગે વધારાનો અનુસ્વાર કેટલેક ઠેકાણે મળે છે, જેમકે, સાંમેરી, ગુંણ વગેરે. 'ખ'ને સ્થાને 'ષ' (ષાંષડી) અને 'જ'ને સ્થાને 'ચ' (યાંઉ) લખાયેલ છે. 'ખ' પણ લખાયેલો મળે છે. અક્ષરો ચોખ્ખા અને સુઘડ છે.

આરંભ : (ભલે ચિહ્ન) રાગ સામેરી. સ્વસ્તિશ્રી પુંડરગિણી.

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિલેખ સમાપ્ત. પં. શ્રી હેમરાજપઠનાર્થ.

ખ : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ, ક. ૧૬૯૧૯. પત્રસંખ્યા ૨. બીજા પત્રની પાછળની બાજુએ ૭ લીટી પછી કૃતિ પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૬ સેં.મિ. x ૧૦.૫ સેં.મિ. દરેક પત્રમાં ૧૬ લીટી. દરેક લીટીમાં લગભગ ૪૭ અક્ષરો. વચ્ચે બે ચોખંડાં કોરાં મૂકેલાં છે.

ચરણાંતે એક અને કડીને અંતે બે દંડ છે. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ ક્વચિત્ છે. 'ખ'ને સ્થાને 'ષ' લખાયેલો છે. અક્ષરો ચોખ્ખા અને સુઘડ છે.

આરંભ : (ભલે ચિહ્ન) સ્વસ્તિશ્રી પુંડરગિણી...

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિલેખ : સંપૂર્ણ.

ગ : લીંબડી ભંડાર, ક. ૨૫૮૪. પત્રસંખ્યા ૭. પહેલા પત્રની પાછળની બાજુએથી શરૂ થાય છે અને છેલ્લા પત્રની પાછળની બાજુએ બે લીટી પછી પ્રત પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૫ સેં.મિ. x ૧૧ સેં.મિ. દરેક પત્રમાં ૭ લીટી. દરેક લીટીમાં ૨૭ અક્ષર. અક્ષરો મોટા અને ચોખ્ખા છે.

ચરણાંતે અને કડી અંતે એક દંડ છે. પાછળથી દંડ નથી. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ નથી. 'ખ'ને સ્થાને 'ષ' લખાયો છે. પ્રત મોડા સમયની હોય એવું લાગે છે.

આરંભ : (ચિહ્ન) રાગ સાંમેરી. સ્વસ્તિશ્રી પુંડરગિરિઇ.

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિલેખ સંપૂર્ણમ્. શ્રી.

ઘ : હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ, ક. ૯૧૮૯. પત્રસંખ્યા ૩. છેલ્લા પત્ર પર હાંસિયામાં લખેલી બે લીટી સાથે પ્રત પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૫.૫ સેં.મિ. x ૧૦.૫ સેં.મિ. દરેક પત્રમાં ૧૧ લીટી, દરેક લીટીમાં ૩૬ અક્ષર. વચ્ચે ચોખંડું છે. અક્ષરો ચોખ્ખા અને સુઘડ છે.

ચરણાંતે એક અને કડીને અંતે બે દંડ છે. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ છે. 'ખ'ને સ્થાને 'ષ' લખાયો છે. ક્યાંક લીટી છૂટી ગઈ છે અને એકને સ્થાને બીજી લીટી આવી ગઈ છે.

આરંભ : (ભલે ચિહ્ન). શ્રી વીતરાગાય. સ્વસ્તિશ્રી પુંડરગિણી...

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિલેખ સમાપ્ત:

ચ : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, ક. ૧૬૯૦.
પત્રસંખ્યા ૨. છેલ્લા પત્ર પર પ્રત પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૪ સે.મિ. x ૧૦
સે.મિ. દરેક પત્રમાં ૧૩ લીટી પણ બીજા પાનાની પાછળની બાજુએ ૧૨ લીટી.
દરેક લીટીમાં ૩૯ અક્ષર.

દંડનો ઉપયોગ ક્વચિત્ છે. પરિમાત્રાનો ઉપયોગ છે. 'ખ'નો 'ષ' લખાયો
છે તે ઉપરાંત 'ખ' પણ છે. ક્યાંક અનુનાસિકના સંયોગે અનુસ્વાર છે. અક્ષર વાંચી
શકાય તેવા છે પણ સારા કહેવાય તેવા નથી. તે ઉપરાંત પાઠ ઘણા ભ્રષ્ટ છે.
પંક્તિઓના ફરક પણ નીકળે છે. ખાસ નોંધપાત્ર એ છે કે આ પ્રતમાં 'વાહલા'ને
સ્થાને 'અરિહંત', 'ભગવંત', 'સ્વામિજી' વગેરે શબ્દો મળે છે.

આરંભ : (ભલે ચિહ્ન) ઐ નમઃ સ્વસ્તિશ્રી પુંડરિકિણી...

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરજિનસ્તવનમ્ સંપૂર્ણ. ૧૭૫૮ વર્ષે.

છ : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, ક. ૪૬૫૪.
પત્રસંખ્યા ૨. છેલ્લા પત્ર પર પ્રત પૂરી થાય છે. પત્રનું માપ ૨૫.૫ સે.મિ. x ૧૧
સે.મિ. દરેક પત્રમાં ૧૩ લીટી પણ બીજા પાનાની પાછળની બાજુએ ૧૨ લીટી,
દરેક લીટીમાં ૩૯ અક્ષર.

દંડનો ઉપયોગ લગભગ નથી. પરિમાત્રાનો ઉપયોગ નથી. 'ખ'નો 'ષ'
લખાયો છે. અક્ષરો વધારે નબળા છે. અક્ષરોમાં પાછળના સમયના મરોડ દેખાય
છે. પ્રત ઘણી ભ્રષ્ટ છે. આખી પંક્તિઓ ફરી ગયેલી દેખાય છે. આ પ્રતમાં 'વાહલા'ને
બદલે 'અરિહંત' વગેરે કેટલેક સ્થાને મળે છે.

આરંભ : શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ સ્વતરિસરી પુંડરિગિરે...

અંત : ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિસ્તવન સમાપ્તં આંતરા ગ્રામે લખિતં શ્રી
જિન્નાંમ પારિસ્વેઃ. ૧

આ ઉપરાંત લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિરમાં
નોંધાયેલી ક. ૧૦૦૮ પ્રત મળી નથી ને 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં નોંધાયેલી તિલક
ભં., રા.ભં., પ્ર.કા.ભં.ની પ્રતો પણ મેળવી શકાઈ નથી.

સંપાદનપદ્ધતિ

ક પ્રતને મુખ્ય પ્રત ગણી છે અને ચ, છ એ પ્રતોનો ઉપયોગ કર્યો નથી.
મુખ્ય પ્રતના પાઠ જ્યાં ખોટા લાગ્યા કે બીજી પ્રતના પાઠ ક્યાંક સારા લાગ્યા ત્યાં
બીજી પ્રતોના પાઠનો લાભ લીધો છે. મુખ્ય પ્રતના છોડેલા પાઠ પાઠાંતરમાં
અનિવાર્યપણે દર્શાવ્યા છે.

મુખ્ય પ્રતના 'ય'ને સ્થાને 'જ' કરી લીધો છે જેમકે, 'યાંઉ'નું 'જાંઉ' પણ 'સિંચયો' 'જાણયો' વગેરેમાં 'ય' રહેવા દીધો છે. 'ષ'નો 'ખ' કરી લીધો છે પણ 'વિષ' 'દોષી' જેવા કેટલાક શબ્દોને તત્સમ માની 'ષ' રહેવા દીધો છે. અનુનાસિકને સંયોગે આવેલા અનુસ્વારને સામાન્ય રીતે રાખ્યો છે પણ 'તુંઝ' જેવાનો અનુસ્વાર લેખનદોષ ગણી જતો કર્યો છે. 'તઇ', 'મઇ'માં ક્વચિત્ અનુસ્વાર નથી તે ઉમેરી લીધો છે ને અર્થની ભ્રાન્તિ ન થાય તે માટે અને એકરૂપતાને અનુલક્ષીને 'મિલિ'નું 'મિલઇ' અને 'મલસુ'નું 'મિલસ્યૂ' કર્યું છે, પરંતુ 'તુઠ્ઠ' અને 'તુમ્હ', 'રડ્ઠ' 'વેધીઉ' અને 'વાલ્યું', 'વીસરઉ' અને 'ધરું', 'તેમ જ 'એકઇ' અને 'મનિ' એ વૈકલ્પિક રૂપો રહેવા દીધાં છે. એકરૂપતાને અનુલક્ષીને [ખમાં ક્યાંક નાનકડું ઉમેરણ કર્યું છે. ધ્રુવા 'વાહલા.' અને 'વા.' એમ ભિન્નભિન્ન રીતે મળે છે તે 'વા.' એમ એક જ રીતે કરી લીધું છે. ધ્રુવાની કડીને ક્રમાંક આપ્યો નથી. બાકી સળંગ ક્રમાંક કરી લીધા છે. આ પ્રતમાં ઢાળનિર્દેશ નથી તે ઉમેર્યો છે.

સીમંધરસ્વામીલેખ

[ઢાળ પહેલી]

રાગ સાંમેરી.

સ્વસ્તિશ્રી પુંડરગિણી, મોરુ સુગુણ સીમંધરસ્વામી,
મુહિ બોલંતાં અમૃત ઝરઇ, મનોહર મોહન નાંમ.
ગુણકમલ તોરઇ વેધીઉ, મનભમર મુઝ રસપૂરિ,
તુઝ ભેટવા અલજઉ ઘણઉ, કિમ કરું થાંનક દૂરિ રે. ૧

વાહલા, તું પરદેસિ જઈ રહાઉ રે, દૂરિ નયણ-મેલાવઉ રે,
વાહલા, લેખ લેખવયો પ્રીતડી રે, સંદેસઇ વ્યવહાર. વાહલા તું. આંકણી

અણદીઠઇ અલજઉ ઘણઉ, મન તપઇ મિલવા કાજિ,
તુજ દેખવા મુખચંદઉ, દોઇ નયણ કરઇ રુહાડિ.
જવ સુપન માંહિ તું મિલઇ, તવ હર્ષ હીઇ ન માઇ,
હે હે રે દેવ અટારુ, વઇરિણી રયણી વિહાઇ રે. વાહલા તું. ૨

રે સૂડિલા, તોરી પાંખડી, મુઝ આપિ કરિ ઉપગાર,
નયણસંતોષ જઈ કરું, ન ખમાઇ વેધવિકાર,
જે જાઇ ઘડિ-ઘડિ તે વિના, તે વરસ સરીખી થાઇ,
વિરહીયાં હુઇ ઉતાવલા, ખિણ એક વિલંબ ન ખમાઇ રે. વહાલા તું. ૩

રે દેવ, તઇં એક દેસડઇ, સિંઇ ન કીઆ દોઇ અવતાર,
 દિન પ્રતિ નયનમેલાવડઇ, સંતોષ હુંત અપાર,
 પરદેસિ વહાલા વેગલા, જીઉ તપઇ મિલવા કાજિ,
 જઇ પંખ સરજઇ દેવ, તું, તુ ઊડી મિલું હું આજ રે. વહાલા તું. ૪

ડુંગર દરીયા વચિ વહઇ, અતિ વિષમ અવઘટ વાટ,
 મનિ મિલણ મોહ ધરું ઘણું, તુહા વિના અંગિ ઉચાટ,
 મોરા વાહલાનઇ કોઇ મેલવઉ, સંદેસડુ કહુ કોઇ,
 કુંજા જાણસ્યઇ રાનિ રડવઉ, મનદુખ લહિસ્યઇ કોઇ રે. વાહલા તું. ૫

મુઝ દિવસ વરસા સુ સમુ, તુઝ વિના રચણિ છ માસ,
 તોરઇ વેધડઇ સહુ વીસરઉ, સુહાણા તણી સી આસ,
 ગુણ તોરડઇ મન વેધીઉ, નવિ વલઇ વાલ્યું એહ,
 ભૂખતરસ ઊડી ગયાં, તોરઇ વેધડઇ દાઝઇ મોરી દેહ રે. વાહલા તું. ૬

દૂતીપણું તોરા ગુંજા કરઇ, એક ઘડી ન અલગા હોઇ,
 જસ કાજિ મન ઝૂરી મરઇ, પરદેસિ વાહલા સોઇ,
 મન માંહિ જણા છાંના વસઇ, ઘણા અંબ માંહિ જિમ,
 મોરું ચિત્ત કોરઇ ખિણિ-ખિણિ, દૂબલૂં થાઇ મોરું તન રે. વાહલા તું. ૭

[ઢાળ બીજી]

રાગ : કેદારુ ગુડી. શ્રેણિક રવાડી ચડિઉ એ દેશી.

હૂં ઘણું જાણું ભેટીઇ, અતિ સબલ હેયડઇ કોડ,
 વિણ પાંખડી હૂં કિમ કરું, એ મોટી રે દેહઇ મુઝ ખોડિ. વાં ૮

વાહલાજી, હિઅડઇ ધરયો નેહ, તુમ્હ મિલવા રે અલજઇ દેહ,
 રખે પડતી રે નેહડઇ રેહ. વાં દ્રૂપદ
 એકઇ રે ગામિ વસંતડાં, અંતરાયવસિ ન મિલાઇ,
 પરદેસિ વાહલા વેગલા, તસ મિલીઇ રે કેણઇ ઉપાય. વાં ૯

કિમ વસઇ તૂં પરદેસડઇ, એ ભંજિ મુઝ મનબંતિ,
 નવિ નીસરઇ મંન બાહિરિઇ, મુઝ સુહણઇ રે તોરડી ખંતિ. વાં ૧૦

સવિ સુગુણ સૂરિ નિજ સિરિ વહઇ, હંસલા કરઇ વિલાસ,
 તુંહ નેહ-બાંધી કમલિની, પૂરઇ પૂરઇ ભમરની આસ. વાં ૧૧

દોઠ આંખડી અલજઈ ધરઈ, મોરઈ ચિત્તિ તોરું ધ્યાંન,
 તુઝ નામ જીભ ન વીસરઈ, તોરા ગુણડા રે સુખ દિઈ કાંનિ. વાં ૧૨
 નવિ વીસરઈ ગુંણ તોરડા, જઈ લાખ જોઅણ દૂરિ,
 પંજરૂં સૂનૂં ભમઈ, તુઝ પાસઈ રે મન રસપૂરિ. વાં ૧૩
 તુઝ કાજિ વાહલા, આવટું, ઝૂરી મરું નિસિદીહ,
 કાં કઠિન તોરું હિઅડલું, નવિ આણઈ રે મુઝ સિઈ નેહ. વાં ૧૪
 મોરઈ ચિત્તિ તુઝ વિણ કો નહી, તુઝ ચિત્તિ ન લહું કોઈ,
 ન ખમાઈ મઈ તુઝ વેધડુ, એક વાર રે અમ્હ સાહમું જોઈ. વાં ૧૫

[ઢાળ ત્રીજી]

રાગ મલ્હાર. રુખમણી અંગજ જનમીયઈ, દેસી.

ગૂંથી તુઝ ગુણફૂલડે, નામમંત્ર જ એહ રે,
 વિરહ તણાં વિષ ટાલિવા, હું જપૂં નિસિદીહ રે. ૧૬
 સગુણ સલૂણા સીમંધરા, તોરી જાંઈ બલિહારિ રે,
 સાહમું જોઈ નેહ-નયણલે, કરુ વેધીડા સાર રે. દ્રુપદ
 મનિ મિલવા અલજઈ ઘણઈ, રચું કોડિ હું સંચ રે,
 પ્રાપતિ વિણ તુમ્હ ગોઠડી, લહીઈ કેણઈ પ્રપંચિ રે. સું ૧૭
 દેવિ ઈમ કાં સરજ્યાં, નહી લેખ-સંદેસ રે,
 નયણાં પણિ મિલી નવિ સકઈ, વાહલા છઈ પરદેસિ રે. સું ૧૮
 તેહવઈ કો નહી આપણઈ, જોડઈ મુઝ તુઝ પ્રીતિ રે,
 લેખ-સંદેસુ પાઠવું, કહું વાત જે ચીત્તિ રે. સું ૧૯
 ચંદુ વલી વલી વીનવ્યુ, મુઝ નવિ કરઈ કાજ રે,
 વિરહ-વિછોહિઆ વેદના, પાપી નવિ લહઈ આજ રે. સું ૨૦
 વિરહ-વિછોહીઆં માણસાં, થોડા મેલણહાર રે,
 આપ સમી લહઈ વેદના, ઉસિ જાંઈ બલિહારિ રે. સું ૨૧
 દોષી દુરજન જગિ ઘણા, પાડઈ બાહિરિ માંમ રે,
 મન રચું ધરયો પ્રીતડી, નથી લેખનું કામ રે. સું ૨૨

[ઢાળ ચોથી]

રાગ આસાસિંધૂઉ.

વલી વલી એ દિસિ જોઈઈ રે, મનોહર દીસઈ વાટ,
મન અલજઈ ધરઈ આવિવા રે, તે તુલ્લ નેહડા માટિ. વા૦ ૨૩
વાહલાજી, કરિ નઈ અંહારી સાર, ખિણિ-ખિણિ સમરું ગુંણ જ તોરા,
આસાઢી મેહ જિમ સમરઈ મોરા, પૂનિમદિન જિમ ચંદ ચકોરા.

ફૂલ તણા ગુણ ભમર ભલેરા. વા૦ દ્રુપદ

આંણી વાટઈ જાણું આવસઈ રે, તિણિ વેધિઈ રહું બારિ,
આશા-બાધું મન રહઈ રે, ન લહઈ અસૂર-સહવાર. વા૦ ૨૪
તુઝ ઉપરિ મુઝ નેહડઈ રે, સાખી ચંદ સુજાંણ,
ઘણું કહૂ સ્યું કારિમું રે, તુઝ હાથિ મુઝ પ્રાણ. વા૦ ૨૫
પસરી તુમ્હ મનમાંડવઈ રે, મનોહર અહ્લ ગુણવેલિ.
નેહિં-જલિં નિતુ સીંચયો રે, જિમ હુઈ રંગરેલિ. વા૦ ૨૬
કિહાં સૂરિજ કિહાં કમલિની રે, કિહાં મેહા કિહાં મોર,
દૂરિ ગયા કિમ વીસરઈ રે, ઉત્તમ નેહ સ જોઈ. વા૦ ૨૭
માંનસ સમરઈ હંસલા રે, ચાતિક સમરઈ મેહ,
કમલ ભમર, વિંઝ હાથીઆ રે, તિમ સમરું તુઝ નેહ. વા૦ ૨૮

[ઢાળ પાંચમી]

રાગ ધન્યાસી.

ચતુર ચમકઈ ચીતડઈ, તુ ચાલંતાં ભુંઈ સોહઈ રે,
અમીય ઝરઈ મુખિ બોલંતાં, તુ તોરઈ નયન-બ્રમિ સહુ મોહઈ રે. એ૦ ૨૯
એહવા રે ગુણ તુમ્હ તણા, [તુ] કાંઈ કહતાં નાવઈ પાર રે,
મન માંહિ જાણું ઘણા, [તુ] મોહનવેલિ અવતાર રે. દ્રુપદ.
જવ જગદીસર મેલસ્યઈ, [તુ] તવ મિલસ્યું સુરંગઈ રે,
કહિસ્યું મનની વાતડી, તુ અલજઈ છઈ અતિ અંગઈ રે. એ૦ ૩૦
સાયર મિસિ, મેરુ લેખણી, તુ કાગલ અંબર સાર રે,
તુહઈ મનની વાતડી તે, [તુ] લિખિતાં નાવઈ પાર રે. એ૦ ૩૧

અખિર બાવન, ગુણ ઘણા, તુ કહુ તાં કેતા લિખીઈ રે,
 થોડઈ ઘણું કરી જાણ્યો, [તુ] સુખ હોસ્યઈ તુમ્હ દેખી રે. એં ૩૨
 મનિ જે ઊપજઈ વાતડી, [તુ] તે લેખમાં ન લખાઈ રે,
 પાપી દોષી જન ઘણા, [તુ] મિત્યા પાખઈ ન કિહિવાઈ રે. એં ૩૩
 મન માહિ વાંચી રાખ્યો, [તુ] લાખ ટંકાનું લેખઈ રે,
 વિરી હાથિ રખે ચઢઈ, [તુ] રખે કોઈ દુરજન દેખઈ રે. એં ૩૪
 સવિ અક્ષર હીરે જડ્યા, [તુ] લેખ અમૂલિક એહ રે,
 વેધક-મુખિ તંબોલડું [તુ] મન-રીઝવણું એહ રે. એં ૩૫
 સાધુસિરોમણિ જાણીઈ, [તુ] શ્રી વિનયમંડણ ઉવઝાય રે,
 તાસ સીસ ગુણ-આગલા, [તુ] બહુલા પંડિતરાય રે. એં ૩૬
 આસો સુદી પુંનિમદિનઈ, તુ શુકવાર એકાંતિઈ રે,
 કાગલ જ્યવંત-પંડિતઈ, [તુ] લિખ્યઉ માઝિમ રાતિઈ રે. એં ૩૭

ઇતિશ્રી સીમંધરસ્વામિલેખ સમાપ્ત પં. શ્રી હેમરાજ પઠનાર્થ.

પાઠાંતર

[ઉચ્ચાર, ભાષાસ્વરૂપ ને અર્થની દષ્ટિએ અગત્યના જણાયા તે પાઠભેદો નોંધ્યા છે. કેવળ ભ્રષ્ટ પાઠો અને સામાન્ય ઉચ્ચારભેદવાળા પાઠો નોંધ્યા નથી. મુખ્ય પ્રત 'ક'ના છોડી દીધેલા પાઠો, અલબત્ત, બને ત્યાં સુધી નોંધવાનું રાખ્યું છે. પાઠભેદોની નોંધ કડી અને પંક્તિનો નિર્દેશ ધરાવે છે. આંચલી/દૂપદની કડીને અલગ કડી ગણેલ છે અને આં. એવી સંજ્ઞાથી એનો નિર્દેશ કર્યો છે.]

૧.૧ ગ. ગુંડરગિરિઈ; ક. સગુણ; ૧.૨ ગ. મુખિ; આં. ૧ ગ. પંક્તિ નથી;
 ૨.૩ ક. મિલિ; ૨.૪ ક. હૈ હિ, ગ. હો હો; ગ. ન વિહાય; ૩.૩ ખ. ગ. ઘ. ઘડલી;
 ગ. તમ વિના; ૪.૧ ક. દેસમઈ; ક. સિંયા; ૪.૪ ક. 'તુ' નથી; ૫.૨ ક. ખ. અંગ;
 ક. વાહલાનિ; ૬.૧ ઘ. મુઝ વિના; ૬.૩ ક. વલિ; ૬.૪ ક. દાઝિ; ૭.૧ ક. અલગી;
 ખ. ગ. ઘ. થાઈ તિમ/તેમ રે; ખ. ગ. ઘ. દેશી નથી; ૮.૨ ગ. સ્યું. ક. દેહ; આં.
 ૧ ક. તુ મૂ; આં. ૨ ગ. આંકણી; ૯.૨ ગ. કહુ કેણી ઉપાય; ૧૨.૧ ગ. કરઈ;
 ૧૨.૨ ઘ. જીભી; ક. દિ; ૧૩.૨ ગ. રડવડઈ, ૧૫.૧ ચીતિ; ખ. ગ. ઘ. દેશી નથી;
 ૧૬.૨ ઘ. દુખ; આં. ૧ ગ. ઘ. સામિ સીમંધરા; આં. ૨ ગ. આંચલી; ૧૭.૨ ક.
 તુમ; ખ. ગ. ભેટડી; ૧૮.૨ ક. મિલિ; ૧૯.૧ ક. કૌ; ૧૯.૨ ખ. ગ. મોકલઉ; ક.
 ઘ. કહું મન તણી વાત, ખ. કહું વાત જ ચીતિ, ગ. કહઈ વાત ન ચીત; ૨૦.૧

ખ. ગ. ઘ. મોરું; ૨૨.૧ ખ. ગ. છઇ ઘણા; ૨૨.૨ ક. ઘ. લેખ-પ્રસ્તાવ; ખ. ગ. ઘ. રાગ સવાલાખી સીંધૂઉ; ૨૩.૧ ક દસિ, તુમ; આં. ૧ ઘ. કરિ ન; ક. ઘ. ક્ષણિક્ષણિ; આં. ૨ ગ. આંચલી; ૨૪.૨ ક. બધૂ: ૨૫.૨ ક. ખ. ગ. ઘ. કહિ; ૨૬.૧ ક. તુમ, માંડઇવઇ; ૨૬.૨ ઘ. પંક્તિનો ઉત્તરાર્ધ નથી; ૨૭.૧ ઘ. પંક્તિ નથી; ખ. (પૂર્વાર્ધ) માનસ સમરઇ હંસલા; ૨૭.૨ ખ. ઉત્તમ સાધિ સનેહ; ઘ. નેહ સંજોગ; ૨૮ ખ. કડી નથી; ૨૮.૨ ખ. ઘ. તુમ્હ; આં. ૨ ગ. આંચલી; ૩૦.૧ ક. મલસુ; ૩૦.૨ ક. કહસુ; ૩૧.૧ ક. લૈખણી; ૩૧.૨ ક. મુહિ; ૩૨.૧ ખ. અખ્ખર, ગ. અખ્ખર, ઘ. અક્ષર; ૩૨.૨ ક. જાંણ્યા; ૩૪.૧ ખ. ગ. ઘ. લેખ; ૩૬.૧ ક. મુનિશ્રી; ૩૬.૨ ક. લિખયઉ.

અગત્યના શબ્દાર્થ

[શબ્દો પરત્વે કડીક્રમાંક અને પંક્તિક્રમાંકનો નિર્દેશ કર્યો છે. પણ આંચલીની કડીને કડીક્રમાંક આપવામાં આવ્યો ન હોઈ ત્યાં ઢાળક્રમાંક દર્શાવ્યો છે. તેથી ૨.આં.૧ એટલે બીજી ઢાળની આંચલીની પહેલી પંક્તિ એમ સમજવાનું છે. કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દો પરત્વે એકથી વધુ સંદર્ભો નોંધ્યા છે.]

અખિર ૩૨.૧ અક્ષર	કારક
અટારડુ ૨.૪ મસ્તીખોર, અટકચાળું,	કેણઇ ૮.૨, ૧૭.૨ કયા(થી)
વાંકું	કેતા ૩૨.૧ કેટલા
અમૂલિક ૩૫.૧ અમુલખ, અમૂલ્ય	કોડિ ૧૭.૧ કોટિ, કરોડ
અલજઇ ૧.૪, ૨.૧ (વગેરે) ઉત્કંઠા,	ખંતિ ૧૦.૨ ખાંત, હોંશ, ઉમંગ, તૃષ્ણા
આતુરતા	ખિણ ૩.૪ ક્ષણ
અવઘટ ૫.૧ વિકટ, દુર્ગમ	ખિણિખિણિ ૭.૪ ક્ષણેક્ષણે
અસૂર ૨૪.૨ સાંજ	ખોડિ ૮.૨ ખોડ
અંબ ૭.૨ આંબો	ઘણ ૭.૩ કાષ્ઠનો કીડો (સં. ઘુણ)
આગલા ૩૬.૨ અગ્રણી, આગળ છે તે	ચંદ, ચંદલઉ, ચંદુ ૨.૨, ૨૦.૧, ૨૫.૧
આવટું ૧૪.૧ દુઃખી થાઉં, પીડાઉં	ચંદ્ર
આંણી ૨૪.૧ આ	ચીત ૧૯.૨ ચિત્ત
ઉવઝાય ૩૬.૧ ઉપાધ્યાય, જૈન સાધુનું	જસ ૭.૨ જેના
એક પદ	જઇ ૪.૩ જઇ
ઉસિ ૨૧.૨ તેને	જોઅણ ૧૩.૧ જોજન, આઠ માઈલ, તેર
કારિમૂ ૨૫.૨ કારમું, અદ્ભુત, આશ્ચર્ય-	કિલોમિટર જેટલું અંતર

ટંકા ૩૪.૧ રૂપિયાના પ્રકારનું નાણું
 તપઈ ૨.૧, ૪.૩ ઉત્સુક થાય, અધીરું
 થાય
 તંબોલડું ૩૫.૨ તાંબૂલ, નાગરવેલનું
 પાન
 તાસ ૩૬.૨ તેના
 તુમ્હ ૨.આં. ૧ તમને; ૧૭.૨ તારી
 તુહઈ ૩૧.૨ તોપણ
 તુલ્હ ૨૩.૨ તારા
 દિન પ્રતિ ૪.૨ દિન પ્રત્યે, દરરોજ
 દોષી ૨૨.૧, ૩૩.૨ દોષવાળા, પાપી,
 કલંકી
 નવિ ૧૦.૨, ૧૩.૧ નવ, નહીં
 નિસિદ્દીહ ૧૪.૧, ૧૬.૨ નિશદિન, રાત-
 દિવસ
 નેહ, નેહડઈ ૧૧.૨, ૨૩.૨ (વગેરે) સ્નેહ
 પંજરડું ૧૩.૧ પિંજર, હાડપિંજર
 પાખઈ ૩૩.૨ વિના
 પુંડરગિણી ૧.૧ પુંડરીકિની નામની
 નગરી
 પ્રપંચ ૧૭.૨ યુક્તિ
 પ્રાપ્તિ ૧૭.૨ ભાગ્ય (સં.પ્રાપ્તિ)
 બલિહારિ જાઉં ૩.આં.૧, ૨૧.૨ વારી
 જાઉં
 બહુલા ૩૬.૨ બહોળા, મોટા
 બાધું ૨૪.૨ બદ્ધ, બંધાયેલું
 બારિ ૨૪.૧ બારણે
 ભંજિ ૧૦.૧ ભાંગ, નિવાર, દૂર કર
 ભુંઈ ૨૮.૧ ભૂમિ
 ભમિ ૨૮.૧ ભમર, ભવાં
 ભંતિ ૧૦.૧ ભાંતિ, મૂંઝવણ

માઝિમ રાતિ ૩૭.૨ મધ્ય રાત્રિ, મધરાત
 માંનસ ૨૮.૧ માનસસરોવર
 માંમ ૨૨.૧ માહાત્મ્ય, ગૌરવ, સ્વમાન
 મિલણ ૫.૨ મળવા
 મિસિ ૩૧.૧ મેશ, શાહી
 મુહિ ૧.૨ મુખે
 મેલણહાર ૨૧.૧ મેળવનાર, ભેગા
 કરનાર
 મેલસ્યઈ ૩૦.૧ મેળવશે, ભેગા કરશે
 મેલાવઉ ૧.આં.૧ મેળાપ, મિલન
 મેહ ૨૭.૧ મેઘ, વાદળ
 મોહન ૧.૨ મોહ પમાડનાર
 મોહનવેલિ ૫.આં.૨ મોહ પમાડનાર
 વેલિ
 રડચઉ ૫.૪ રડવડચો, ભટક્યો,
 અથડાયો-કુટાયો
 રયણિ, રયણી ૨.૪, ૬.૧ રજની, રાત્રિ
 રંગરેલિ ૨૬.૨ આનંદનો પ્રવાહ,
 આનંદની છોળ
 રુહાડિ ૨.૨ અભિલાષા, ઇચ્છા
 રેહ ૨.આં.૨ રેખા, સીમા, મર્યાદા
 લહિસ્યઈ ૫.૪ લહેશે, પામશે,
 ઓળખશે
 લેખ ૧.આં.૨, ૧૮.૨ પત્ર
 લેખઈ ૩૪.૧ પત્ર પણ
 લેખણી ૩૧.૧ લેખિની, કલમ
 વસંતડાં ૮.૧ વસતાં
 વિછોહિઆ, વિછોહીઆ ૨૦.૨, ૨૧.૧
 વિખૂટા થયેલા
 વિરી ૩૪.૨ વેરી, દુશ્મન
 વિહાઈ ૨.૪ અંત પામે, પૂરી થાય

વિંઝ ૨૮.૨ વિંધ્ય પર્વત
 વેધ.૨૪.૧ રસ, આસક્તિ
 વેધક ૩૫.૨ રસિકચતુર માણસ
 વેધડઉ, વેધડુ ૬.૨,૪, ૧૫.૨ આકર્ષણ,
 આસક્તિ
 વેધવિકાર ૩.૧ પ્રેમાસક્તિની લાગણી
 વેધીઉ ૧.૩, ૬.૩ વીધાયો, આસક્ત
 થયો
 વેધીડા ૩.આં.૨ રસિકચતુર
 સ ૨૭.૨ તે
 સલૂણા ૩.આં.૧ સુંદર
 સવિ ૧૧.૧ સર્વે
 સંચ ૧૭.૧ યુક્તિ, ઉપાય
 સાખી ૨૫.૧ સાક્ષી

સાયર ૩૧.૧ સાગર
 સાર ૩.આં.૨, ૪.આં.૧ મદદ; ૩૧.૧
 ઉત્તમ, સુંદર
 સિઉ ૧૪.૨ સાથે, પ્રત્યે
 સિંઈ ૪.૧ શૈ, કેમ
 સીસ ૩૬.૨ શિષ્ય
 સુ ૬.૧ સો
 સુરંગઈ ૩૦.૧ ખૂબ આનંદપૂર્વક
 સુહણઉ ૬.૨, ૧૦.૨ સ્વપન
 સૂડિલા ૩.૧ સૂડલો, પોપટ
 સોઈ ૭.૨ તે
 સ્યું ૨૨.૨ સાથે, પ્રત્યે
 ઢીઈ ૨.૩ હેયામાં
 હુંત ૪.૨ હતી

[જા.ગુ.સ. ત્રૈમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૯૪ (પુ. ૫૯, અંક ૩)માં પ્રકાશિત.]

સીમંધર જિન ચંદ્રાઉલા સ્તવન

કવિપરિચય

જયવંતસૂરિ (અપરનામ ગુણસૌભાગ્યસૂરિ) વડતપગચ્છના રત્નાકર શાખાના ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય હતા. એમની બે રાસકૃતિઓ ‘શૃંગારમંજરી’ અને ‘ઋષિદત્તા રાસ’ અનુક્રમે ૧૫૫૮ (વિ.સં. ૧૬૧૪) અને ૧૫૮૭ (વિ.સં. ૧૬૪૩)નાં રચનાવર્ષો બતાવે છે. તે ઉપરાંત ૧૫૯૬ (વિ.સં. ૧૬૫૨)માં એમણે ‘કાવ્યપ્રકાશ’ની ટીકાની હસ્તપ્રત લખાવીને જ્ઞાનભંડારમાં મુકાવ્યાની માહિતી મળે છે. એટલે કવિનો સમય સોળમી સદીનો કહેવાય – સોળમી સદીના બીજા ચરણની કદાચ સત્તરમી સદીનાં થોડાં વર્ષો સુધીનો.

જયવંતસૂરિને નામે બે રાસકૃતિઓ ઉપરાંત સ્તવન, લેખ (પત્ર), સંવાદ, ફાગ, બારમાસા વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ અને ૮૦ જેટલાં ગીતો મળે છે. અનેકવિધ ભાવછટાઓ અને અભિવ્યક્તિતરાહોથી ઓપતી એમની કાવ્યસૃષ્ટિ એમની વિદગ્ધતા અને એમના ઉચ્ચ કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે છે. (વિશેષ માટે જુઓ મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય, સંપા. જયંત કોઠારી, કાંતિભાઈ બી. શાહ, ૧૯૯૩ તથા ‘કવિલોકમાં’, જયંત કોઠારી, ૧૯૯૪ – ‘પંડિત, રસજ્ઞ, સર્જક કવિ જયવંતસૂરિ’ એ લેખ.)

કૃતિપરિચય

‘સીમંધર જિન ચંદ્રાઉલા સ્તવન’ ચંદ્રાવળા બંધની ૨૭ કડીની રચના છે. પહેલું-ત્રીજું ચરણ ચરણાકુળનાં છે અને બીજું-ચોથું ચરણ દુહાનાં છે. પાંચથી આઠ ચરણ પાછાં ચરણાકુળનાં છે. ચોથા અને પાંચમા ચરણની સાંકળી રચવામાં આવી છે – શબ્દો પુનરાવર્તિત કરીને. છેલ્લા ચરણની પહેલા ચરણ સાથે સાંકળી રચવામાં આવી નથી, જે ચન્દ્રાવળામાં અનિવાર્ય લેખાયેલ નથી. ઊલટું અહીં ચન્દ્રાવળા સાથે ધ્રુવપદ જોડીને એને એક વિશેષ ગેયતા અર્પવામાં આવી છે. આમ, આ પદ્યબંધ વિશિષ્ટ બની રહે છે.

આ કૃતિ વિહરમાન તીર્થંકર સીમંધરસ્વામીને વીનતી રૂપે લખાયેલ છે. એ

રીતે એ આ કવિની જ અન્ય કૃતિ 'સીમંધરસ્વામી લેખ' (લેખ એટલે પત્ર) સાથે મળતી આવે છે. પત્રમાં પોપટને સંબોધીને ઉક્તિ આવે, તો વીનતીમાં આવે એમાં નવાઈ નથી. ભાવાભિવ્યક્તિ, એ જ, અંતે તો, લક્ષ્ય છે. બન્ને કૃતિઓનું ભાવદ્રવ્ય પણ સમાન જ છે - સીમંધરસ્વામી પ્રત્યેની ઉત્કટ પ્રીતિભક્તિ, એમના વિયોગની વેદના અને એમના મિલનનો તલસાટ. વિરહભક્તિના સહચારી ભાવો, એને વ્યક્ત કરવા પ્રયોજાયેલી પ્રયુક્તિઓ તથા અલંકારરચનાઓ તેમ જ વાગ્બંગીઓ - આ સર્વમાં પણ બન્ને કૃતિઓ વચ્ચે સમાનતા શોધવી અઘરી નથી. પણ બીજી ક્ષણ, વાગ્ભિવ્યક્તિનો બીજો પ્રયત્ન, બીજો પદ્યબંધ - એ સાથે ઘણું બદલાઈ જાય છે. ક્યાંક જૂના નિરૂપણને નવો સ્પર્શ મળે છે કે એમાં નવી રેખા ઉમેરાય છે, ક્યાંક વાક્યમરોડ બદલાય છે, ક્યાંક નવા મનોભાવ તર્કતરંગો ફૂટે છે, ક્યાંક નવી અલંકારરચનાઓ પણ દાખલ થાય છે.

જુઓ, 'લેખ'માં હનું - 'વલી વલી એ દિસિ જોઈઈ રે, મનોહર દીસઈ વાટ.' અહીં ચિત્ર થોડું વિસ્તરે છે - 'ધન તે નગર તે રૂંખડાં રે, ધન તે દિસિ તે વાટો' અને એક નવી કલ્પના ઉમેરાય છે - 'મનમોહન, જિહાં તુમ્હે વસુ રે, ગુણક્રિયાણક-હાટો.' સીમંધરસ્વામીની સુગુણતાનો ઉલ્લેખ તો બન્ને કૃતિઓમાં અવારનવાર આવે છે, એ તો કવિને એમના પ્રત્યે આકર્ષનાર વસ્તુ છે, પણ એમને ગુણરૂપી કરિયાણાની હાટ કહેવાયા છે તે તો અહીં જ. આ કલ્પના એની અરૂઢતાથી આપણું ધ્યાન ખેંચે છે.

'લેખ'માં છે - 'ગુણકમલ તોરઈ વેધીઉ, મનભમર મુઝ રસપૂરિ.' અહીં રૂપક બદલાય છે - 'રસલોભી મન-પંખિઉ રે, તુહા ગુણપંજર-પાસી.' ઉપરાંત, 'તુહા ગુણિ ગહિલપણઉ અમ્હ કીધઉ' અને 'ચતુરપણઉ એણઈ વેધિઈ લીધું' એવા ઉદ્દગારો અહીં જ છે.

'લેખ'માં ઉત્કંઠાનું ચિત્રણ વધારે થયું છે, વિરહદુઃખનું ઓછું. 'ભૂખતરસ ઊડી ગયાં, તોરઈ વેધડઈ દાઝઈ મોરી દેહ' એવી એક પંક્તિથી કવિએ સંતોષ માન્યો છે. અહીં વિરહસ્થિતિનું ચિત્ર કવિએ ઘૂંટ્યું છે -

અરતિ અભૂખ ઊજગરુ રે,
 આવટણું નિસિદીહો,
 સહિવા તે દુરિજન બોલણાં રે,
 તિઈ સંતાપ્યાં, નેહો.
 તિઈ સંતાપ્યા, ફટિ રે, નેહા,
 ઝૂરી ઝૂરી પંજર હુઈ દેહા.

મનોદશા તો 'અવર અધ્યાતમ મેહલીઆ રે, વલી વલી એહ જ વાતો' સુધી પહોંચી છે. ને વિચાર ક્યાં સુધી પહોંચે છે ?

તુલ્સી સીખ હવી મુઝ હૈઈ,

નેહ ન કીજઈ તાં સુખ લહીઈ.

હૈયાને માટે અહીં આસક્તિના દવાનલથી ભડકે બળતા વનની કલ્પના થઈ છે તેથી તો વિરહવેદનાની પ્રચંડતા વ્યક્ત થાય છે - 'વેધદવાનલ લાઈ રહ્યા રે, બાલઈ તે હૈડા-વેડ્યો.'

સીમંધરસ્વામી વિદેસે - મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વસનારા છે એ આ બન્ને કાવ્યોની ભૂમિકા છે, જે એમાં નિરૂપિત વિરહવ્યથા અને ઉત્કંઠાના ભાવને નિમિત્ત પૂરું પાડે છે, કાવ્યનો સઘળો ઠાઠ એ ભૂમિકા પર ઊભેલો છે. પરદેશી સાથેની પ્રીતનો ઉલ્લેખ બન્ને કાવ્યોમાં અવારનવાર આવે છે. પણ 'ચંદ્રાઉલા'માં એ સાથે જ એક નવતર અને જરા મૂંઝવે એવો, વિચારફણગો પ્રાપ્ત થાય છે :

કાગલ કુહુનઈ મોકલુ રે, કુહુનઈ કાહાવૂં સંદેસો,

તુલ્સી આંહા કઈ હૂં ઈહાં રે, બિમાં કોઈ ન વિદેસો.

આપણને થાય કે કવિ આ શું કહી રહ્યા છે ? 'તમે અહીં ને હું પણ અહીં જ, બેમાંથી કોઈ વિદેશ નથી' એ તો આ કાવ્યમાં જ અન્યત્ર જે કહેવાયું છે તેની વિરોધી વાત થઈ. આમાં કંઈ ગરબડ તો નથી ને ? પણ આગળની પંક્તિઓ વાંચતાં લાગે છે કે આમાં કંઈ ગરબડ નથી :

બિમાં કોઈ ન વસઈ વિદેસઈ,

તુલ્સ્યું જીવ રમઈ નિસિદ્ધિસિઈ,

સંદેસુ મન મિલતિઈ જાણ્યો,

જીવ મિલતિઈ સાંઈ માન્યો.

સમજાય છે કે કવિ અહીં મનની - અંતરની વાત કરી રહ્યા છે. સ્થૂળ દેહે બન્ને ભલે જુદા જુદા દેશમાં હોય, પણ મન - અંતરની દૃષ્ટિએ ? મન સીમંધરસ્વામી સાથે મળેલું છે, જીવ એમની સાથે ઓતપ્રોત છે. અને કવિ કેવી મોટી વાત કહી દે છે ! - 'મન મળ્યું એટલે સંદેશાવ્યવહાર થઈ ગયો, પણ જીવ મળ્યો એટલે આર્લિંગન - ભેટણું થઈ ગયું.'

આ નિરૂપણની પૂર્વે પણ કાવ્યમાં પહેલી દૃષ્ટિએ અસંગત લાગતી એક પંક્તિ આવી ગઈ છે - 'મનકું નહીં ઉમાહલુ રે, નયણાંકું હઈ પ્યાસો.' મનને ઉમંગ નથી ને નયનોને પ્યાસ છે - એ કેવી રીતે ? એ પંક્તિનો ખુલાસો પણ આપણે ઉપરના

નિરૂપણમાંથી મેળવવાનો રહે : મન તો સીમંધરસ્વામીથી તરબતર છે, એને હવે શાની હોંશ રાખવાની ? પણ આંખોને વિદેશે વસતા સીમંધરસ્વામીની પ્યાસ જરૂર છે.

આવી મનોભૂમિકાને કારણે જ, કદાચ, ‘ચંદ્રાઉલા’માં ‘ઉલગડી રે સંદેસિ માનયો દૂરિથી’ (દૂરથી જ આ સંદેશ દ્વારા મારી સેવા લેખજો) અને ‘દૂરિથી સેવા મજરઈ દેયો’ (દૂરથી જ મારી સેવાને લેખામાં લેજો, એનું સાદું વાળજો) એવા ઉદ્ગારોને અવકાશ મળ્યો છે.

‘સંદેશો કોને મોકલું’ એમ કહ્યા પછી સંદેશો મોકલવાની વાત આવે અને સ્વામી તો અહીં જ છે એમ કહ્યા પછી દર્શનની અભિલાષા આવે એટલે આપણી આજની સુસંગતિની અપેક્ષાને ધક્કો લાગે. પણ આ મધ્યકાલીન કાવ્યો કોઈ એક ચોક્કસ મનોભૂમિકા કે કોઈ ચુસ્ત વિચારભૂમિકા લઈને લખાતાં નહોતાં. એમાં, અલબત્ત એક કેન્દ્રમાંથી પ્રસરતાં, પણ વિવિધ મનોભાવો ને તર્કોતરંગોના તણખા ઉડાડવામાં આવતા હતા. જાતભાતના બુદ્ધાનું ભરત ભરવામાં આવતું હતું. દરેક બુદ્ધાને પોતાની રમણીયતા હોય. આજના ગઝલ જેવા કાવ્યપ્રકારમાં એક કેન્દ્ર હોવાનીયે અનિવાર્યતા લેખાતી નથી, તો આ મધ્યકાલીન કાવ્યરચના શૈલીનોયે આપણે કેમ સ્વીકાર ન કરી શકીએ ?

દર્શનની અભિલાષા બન્ને કૃતિઓમાં એકથી વધુ વાર વ્યક્ત થઈ છે - ‘લેખ’માં વારંવાર. ‘ચંદ્રાઉલા’ દર્શનની સાથે વચનશ્રવણની અભિલાષાને જોડે છે અને એને એક સરસ શ્લેષરચનાથી વ્યક્ત કરે છે :

કોડિ સંદેસિ ન છીપીઈ રે,
જે તુલ દરશન પ્યાસો,
અંબફલે મન મોહીઈ રે,
પાનિ ન પુહચઈ આસો.
પાનિ પુહચઈ આસ અંબેકી
સીબલિફૂલે ચારુ ચંપેકી,
નયનિ-સવનિ તુમ્હ વયનકી પ્યાસાં,
પુણ્ય હુસઈ તવ ફલસઈ આસાં.

સંદેશાની તુલનામાં મૂકીને દર્શનની અભિલાષાનો અહીં મહિમા કર્યો છે : દર્શનની પ્યાસ સંદેશાથી કંઈ થોડી છીપે ? - જેમ આમ્રફળની ઝંખના કંઈ એના પાંદડાથી ન સંતોષાય. ને પછી શ્લેષથી એની સાથે વચનની અભિલાષા જોડી દીધી : ‘નયનો અને શ્રવણો તમારા વદન/વચનનાં પ્યાસી છે.’

દૂરત્વ ખરા સ્નેહને બાધક નથી હોતું એવી વાત વિરહકાવ્યોમાં ગૂંથાતી હોય છે અને એ માટે અપાતાં દષ્ટાંતો પણ રૂઢ થઈ ગયેલાં છે. 'લેખ'માં એ આમ મળે છે :

કિહાં સૂરિજ કિહાં કમલિની રે,
કિહાં મેહા કિહાં મોર,
દૂરિ ગયા કેમ વીસરઈ રે,
ઉત્તમ નેહ સ જોઈ.

આમાં 'ક્યાં સૂરજ અને ક્યાં કમલિની ?' એવી પ્રશ્નાર્થક વાક્યરચના દૂરત્વની તીવ્રતાને ઉપકારક બને છે, તો 'ચંદ્રાઉલા'માં સમાસોક્તિ - સંક્ષેપોક્તિથી કામ લીધું છે :

મોરચકોરા મહીઅલઈ રે,
ગયણિ વસઈ સસિ-મેહો,
તે તેહનઈ નહી વેગલાં રે,
જેહનઈ જેહ-સ્યું નેહો.

ને પછી 'ચંદ્રાઉલા' એક બીજું દષ્ટાંત યોજે છે, જે નવું જ છે અને અસ્પષ્ટ પણ રહે છે :

જેહનઈ જેહ-સ્યું નેહતરંગા,
તે તસ હૈડઈ લખ્યા સરંગા,
દૂરિથી પાનિઈ પ્રીતિ જ રાખી,
અંબર મૃગમદ નેહઈ સાખી.

દૂરથી પ્રીતિ રાખી તે પાન કયું ? કેસર-કસ્તૂરી એના સ્નેહના સાક્ષી તે કેવી રીતે ? શું અહીં નાગરવેલના પાનનો નિર્દેશ હશે, જે પોતાનામાં લાલી છુપાવી રહેલ હોય છે અને મોઢામાં ચવાતાં એને પ્રગટ કરે છે ? કેસર-કસ્તૂરી પાનના બીડામાં નખાતાં દ્રવ્યો તરીકે અહીં હશે ? પણ આમાં દૂરત્વની વાત ક્યાં આવા ? કંઈ સમજાતું નથી.

બન્ને કૃતિઓ સમાન પદાર્થોને પોતાની કંઈકંઈ આગવી છટાથી વ્યક્ત કરે છે તે ઉપરાંત એમાં એકબીજાથી સ્વતંત્ર કહેવાય એવાં રસપ્રદ ભાવ, વિચાર ને અભિવ્યક્તિનાં ઉન્મેષો પણ જડે છે. 'ચંદ્રાઉલા'ના આવા થોડા ઉન્મેષો જોઈએ :

પ્રીતિઈ ભલા પારેવડા રે,
જેહનઈ વિરહ ન થાયો,

અહ સરખઆ જંવારડુ રે,
 દૈવ તિઈં સરજ્યઉ કાંયો.
 દૈવ તઈં સરજ્યઉ કાંઈ અસારુ,
 દુખીઆં માણસનું રે જંવારુ,
 સજનવિયોગિઈં પ્રાણ ધરીજઈ,
 નેહ બધનામી તુ સી કીજઈ.

જોડમાં જ ઊડતાં પારેવાંને પોતાની વિરહસ્થિતિની સામે મૂકવામાં નૂતનતા છે ને એથી વિરહભાવને એક ધાર મળે છે. સજનવિયોગે પ્રાણ ધરવાનો અફસોસ એ કોઈ નવી વાત નથી પણ એથી સ્નેહને બદનામી મળે છે એ વાત કંઈક નવી છે.

જિમ મન પુહચઈ અલજ્યુ રે,
 તિમ જઈ પુહચઈ બાંહો
 દૂરિ વસંતા સાજના રે,
 સફલ હુઈ ઊમાહો.

આગળ મન અને નયનને જુદાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં. અહીં મન અને બાહુને જુદાં પાડવામાં આવ્યાં છે. મન તો પોતાની ઉત્કંઠાને પહોંચે છે - સંતોષી શકે છે (પ્રિયજનનું સ્મરણ-ચિંતન કરીને), તેમ બાહુ જો પહોંચી શકતા હોત તો ? તો દૂર વસતા પ્રિયજનને ભેટવાની હોશ પૂરી થાત. મનની ગતિ અને બાહુની ગતિનો આ વિરોધ ચમત્કારક છે.

સગપણ હુઈ તુ ઢાંકીઈ રે,
 પ્રીતિ ન ઢાંકી જાયો,
 વિહાણું છાબિ ન છાહીઈ રે,
 લહિરિ ન દોરિ બંધાયો.

સગપણ અને પ્રીતિ વચ્ચે અહીં કરવામાં આવેલો ભેદ મર્મરસિક છે અને પ્રયોજાયેલાં બે દૃષ્ટાંતો - 'પ્રભાત - સૂર્યોદયને છાબડે ઢાંકી ન શકાય, લહેર - મોજાને દોરીથી બાંધી ન શકાય' - અશક્યતાના અર્થને સબળ રીતે પુષ્ટ કરે છે. બેએક તાજગીભરી અલંકાર રચનાઓ પણ જુઓ :

.....કીલી,
 સુરિજન નેહકી મ કરે ઢીલી.

સ્નેહની કડી તો જાણીતી છે. અહીં સ્નેહને ખીલી સાથે સરખાવવામાં આવેલ

છે. આ ખીલી તે બે વસ્તુને જોડવા માટેની જડ, સ્કૂ. સ્કૂ ઢીલો પડે તો બે વસ્તુ છૂટી પડી જાય. સુજન સ્નેહની આ 'કીલી'ને ઢીલી ન થવા દે.

મનભંડાર ભર્યું ઘણુ રે,
યું જીવલોક નિગોદિઈ,
ઠાલવસ્યું સાંઈ મિલિઈ રે,
ઝીલીસિઈ નેહ-હોદિ.

વનસ્પતિમાં અનંત જીવ રહેલા છે તેમ મનભંડાર ભાવોથી-વાતોથી ખીચોખીચ ભર્યો છે એ તો જૈન કવિને જ સૂઝે એવી ઉપમા છે, કેમકે જૈન મત મુજબ વનસ્પતિ એ અનંત જીવોનું એક સાધારણ શરીર છે. સ્વામી મળશે એટલે એ ભંડાર ઠાલવીશું અને સ્નેહના હોજમાં નાહીશું એવી અભિલાષા વ્યક્ત થઈ છે.

'લેખ'માં કર્તા પોતાનું નામ 'જ્યવંત પંડિત' આપે છે, 'ચંદ્રાઉલા'માં 'જ્યવંતસૂરિ.' તેથી સંભવ એવો છે કે 'લેખ'-કૃતિ પહેલાં રચાયેલી હોય અને 'ચંદ્રાઉલા'-કૃતિ પછીથી, કર્તાને આચાર્યપદ મળ્યા પછી રચાયેલી હોય. 'ચંદ્રાઉલા'ની વહેલામાં વહેલી હસ્તપ્રત સં. ૧૬૩૫ની મળી છે, જે કર્તાના જીવનકાળની છે. પણ એ પ્રથમાદર્શ પ્રત નથી. કૃતિ સં. ૧૬૩૫માં કે તેનાં કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે રચાયેલી હોઈ શકે.

પ્રતપરિચય અને પાઠસંપાદનપદ્ધતિ

આ કૃતિની ચાર હસ્તપ્રત અને એક મુદ્રિત પાઠ મળ્યાં છે, જે નીચે મુજબ છે :

ક : મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, મુંબઈ, ક્રમાંક ૮૨૨. પત્ર ૨, ૨૫.૫ x ૧૦.૫ સે.મિ., પત્રમાં ૧૫ લીટી, બીજા પત્રની પાછળની બાજુએ ૧૨ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૩૮ અક્ષરો, વચ્ચે ચોખંડું. આરંભમાં ભલે મીંડું છે. પડિમાત્રાનો થોડો ઉપયોગ છે અને 'ખ'ને માટે 'ષ' વપરાયો છે.

અક્ષરો મોટા, ચોખ્ખા અને સુઘડ છે. સં. ૧૬૩૫માં કવિના જીવનકાળમાં લખાયેલી આ પ્રત સૌથી જૂની પ્રાપ્ત પ્રત છે. થોડા લેખનદોષો હોવા છતાં આ સૌથી વધુ આધારભૂત પ્રત છે.

ખ : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ, ખરીદ સૂચિક્રમાંક ૩૫૦૧. ગુટકામાં પત્ર ૪થી ૭ (પહેલી બાજુ) ૧૩ x ૧૨.૫ સે.મિ., પત્રમાં ૧૮ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૨૪ અક્ષરો, વચ્ચે ચોખંડું, જેમાં ચાર અક્ષર

લખેલા છે. આરંભમાં ભલે મીંડું કરી 'શ્રી વીતરાગાય નમઃ' લખેલું છે. પરિમાત્રાનો ક્વચિત્ ઉપયોગ થયો છે અને 'ખ' માટે 'ષ' વપરાયો છે.

અક્ષરો ચોખ્ખા પણ નાના છે. કવિના જીવનકાળમાં જ, સં. ૧૬૫૧માં આ પ્રત લખાયેલી છે, પણ બીજા લેખનદોષો ઉપરાંત શબ્દો રહી જવા ને પંક્તિ ભેવડાવી જેવી ભૂલો પણ થયેલી છે.

ગ : મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, મુંબી, ક્રમાંક ૭૯૨. પત્ર ૨, ૨૬ x ૧૧.૫ સે.મિ., પત્રમાં ૧૬ લીટી, બીજા પત્રની પાછલી બાજુએ ૭ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૮ અક્ષરો. કૃતિનો સીધો જ આરંભ થયો છે. પરિમાત્રાનો ક્વચિત્ ઉપયોગ થયો છે અને 'ખ' માટે 'ષ' વપરાયો છે.

અક્ષરો થોડા મોટા, ચોખ્ખા અને સુઘડ છે. લેખનસંવત વગરની આ પ્રત 'ક' પ્રતનીસમાંતર ચાલે છે ને જૂની હોવાનું પ્રતીત થાય છે, જોકે ક્વચિત્ બ્રષ્ટ પાઠ પણ મળે છે.

ઘ : હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ, ડા. ૧૧૫, ક્રમાંક ૩૨૮૯. ૪ પત્ર - તેમાં પત્ર ૧થી ૩ (આગલી બાજુ) ૨૨ x ૧૦ સે.મિ., પત્રમાં ૧૪ લીટી, ત્રીજા પત્રની આગલી બાજુએ ૭મી લીટીમાં ચાર અક્ષર પછી બીજી કૃતિ શરૂ થાય છે, દરેક લીટીમાં આશરે ૩૬ અક્ષરો. આરંભમાં ભલે મીંડું છે. પરિમાત્રા નથી, 'ખ' માટે 'ષ' વપરાયો છે.

અક્ષરો થોડા મોટા, ચોખ્ખા અને સુઘડ છે પણ લેખનદોષો ઘણા છે. એથી બ્રષ્ટ પાઠ નીપજે છે. પ્રતમાં લેખનસંવત નથી. પાછળની કૃતિઓ જુદી કલમથી અને જુદા અક્ષરોમાં લખાયેલી છે.

ચ : કક્કાબત્રીશીના ચંદ્રાવલા તથા ચોવીશ તીર્થકરાદિકના ચંદ્રાવલાનો સંગ્રહ, પ્રકા. જગદીશ્વર છાપખાનું, મુંબઈ, ૧૮૮૫માં પૃ. ૭૬થી ૮૪ પર મુદ્રિત. આરંભમાં 'અથ શ્રી સીમંધર જિન ચંદ્રાવલા પ્રારંભઃ' છે.

આમાં ભાષારૂપ થોડું અર્વાચીન કરી નાખવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત બ્રષ્ટ પાઠો પણ મળે છે.

પ્રસ્તુત સંપાદન ક પ્રતના પાઠને મુખ્ય રાખીને કરવામાં આવ્યું છે. એના જે થોડા લેખનદોષો છે તે સુધારવામાં ગ પ્રત ઉપયોગી બની છે. તે ઉપરાંત પુનરાવર્તિત થતા ભાગ માટે ક પ્રત માત્ર પ્રથમાક્ષર મૂકે છે (થોડેક સ્થાને એ પણ ચુકાઈ ગયેલ છે), જ્યારે ગ પ્રત એ ફરીને આપે છે, એટલે એ બાબતમાં પણ ગ પ્રત કામમાં આવી છે કેમ કે પુનરાવર્તિત થતા ભાગમાં મૂળનો છેલ્લો દીર્ઘ

અક્ષર હ્રસ્વ કરવાનો થાય છે. દુર્ભાગ્યે ગ પ્રતના પ્રથમ પત્રની પાછળની બાજુ ઝેરોક્સ થઈ નથી. પણ આવાં સ્થાનોએ અન્ય પ્રતોની મદદ પણ મળી શકી છે. જોડણી વગેરે યથાતથ રહેવા દેવામાં આવેલ છે, માત્ર ક્યાંક નકામો અનુસ્વાર છોડી દેવાનો થયો છે.

સીમંધર જિન ચંદ્રાઉલા સ્તવન

વિજયવંત પુષ્કલાવતી રે, વિજયા પુવ્વવિદેહો,
પુર પુંડરીક પુંડરગિણી રે, સુણતાં હુઈ સનેહો.

સુણતાં હુઈ સનેહ રે હૈઈ,

સ્વામિ સીમંધર વીનતી કહીઈ,

ગુણસોભાગઈ ત્રિભુવનિ દીપઈ

કેવલન્યાનિઈ કુમત જ જીપઈ. ૧

જી જીવનજી રે, તું મનમોહન સ્વામિ, સુણયો વીનતી રે,

ઉલગડી રે સંદેસિ માનયો દૂરિથી. દ્રૂપદ

ધન તે નગર તે રૂંખડાં રે, ધન તે દિસિ તે વાટો,

મનમોહન, જિહાં તુભે વસુ રે, ગુણક્રિયાણક હાટો.

ગુણક્રિયાણક હાટ, વાહાલેસર,

ધન ધન માણસ તે અલવેસર,

નિસિદ્ધિન જે તુભ પાસ ન છંડઈ,

અવરહકું વિહિ વિરહઈ દંડઈ. ૨ જી

માણિકમોતીડે જડી રે, કઈ એ મોહણવેલ્યો,

વલી વલી એ દિસિ જોયંતાં રે, હૈડઈ હુઈ રંગરેલ્યો.

હૈડઈ હુઈ રંગરેલિ જોયંતાં,

પંખીનઈ સંદેસ પૂછંતાં,

તુભ ગુણિ ગણિલપણઈ અલ્લ કીધઈ,

નિસનેહીનઈ હાંસું દીધું. ૩ જી

વીસાર્યાં નવિ વીસરઈ રે, સમરિઆ દહઈ અપારો,

વેધ લાઈ રહિયા વેગલઈ રે, વલતી ન કીધી સારો,

વલતી ન કીધી સાર સરાગી,

યોગીની પરિ રહી લઈ લાગી,

ચતુરપણઉં એણઇ વેધિઇં લીધું,
 લોક કહઇં કાંઇં કામણ કીધું. ૪ જી
 પરદેસી સિઉં પ્રીતડી રે, આવટણઉં દિનરાત્યો,
 અવર અધ્યાતમ મેહલીઆ રે, વલી વલી એહ જ વાતો.
 વલી વલી એહ જ વાત, રે સાંઈ,
 નિસિદિન તુલ્ય સ્યું રહે મન લાઈ,
 સંદેસઇં કરી હૈડું હીસઇં,
 પુણ્ય હુઇં તુ નયણે દીસઇં. ૫ જી

મનકું નહીં ઊમાહલુ રે, નયણાકું હઇં પ્યાસો,
 વિહિ મુઝ સરજિન પંખડી રે, જિમ પુહુચાડું આસો.
 જિમ પુહુચાડું આસ હું જાઇ,
 પંખ બિકાતી દિઇં નવ ધાઇ,
 તુલ્ય વિરહાનવિ છાતી તાતી,
 સમિધ વિના વિહિ મુહિ હઇં પકાતી. ૬ જી

રસલોભી મન-પંખીઉં રે, તુલ્ય ગુણ પંજર-પાસો,
 ડરતુ વિરહકું ઘાતીઆ રે, લીનુ લીલવિલાસો.
 લીનુ લીલવિલાસ હો કીલી,
 સુરિજન નેહકી મ કરે ઢીલી,
 સૂચક વચનઘણે મત ભાજઇં,
 તુલ્ય-સ્યુ લાડુ કરઇં તે છાજઇં. ૭ જી

પ્રીતિઇં ભલા પારેવડા રે, જેહનઇં વિરહ ન થાઓ,
 અલ્લ સરખા જંવારડુ રે, દૈવ તિઇં સરજ્યઉં કાંયો.
 દૈવ તઇં સરજ્યઉં કાંઇં અસારુ,
 દુખીઆં માણસનું રે જંવારુ,
 સજનવિયોગિઇં પ્રાણ ધરીજઇં,
 નેહ બધનામી તુ સી કીજઇં. ૮ જી

જિમ મન પુહયઇં અલજ્યુ રે, તિમ જઉં પુહયઇં બાંહો,
 દૂરિ વસંતાં સાજના રે, સફલ હુઇં ઊમાહો.
 સફલ હુઇં ઊમાહ જ એહો,
 સેવ કરું જિમ રાતિ નઇં દીહો,

વચન તુહારાં હૈડઇ જાગઇ,
અવર ન કહિ-સ્યું એ મન લાગઇ. ૯ જી

સુહણાંમાં સાજન મિલ્યાં રે, લાગુ રંગ અતીવો,
નીદ ગમાઈ પાપીઈ રે, દેખી ન સકઈ દૈવો.
દેખી ન સકઈ દૈવ જ પાપી,
જાગતિ વિરહઈ દેહ સંતાપી,
મેહવિણ ખલહલ વૂઢાં પાણી,
દુખભરિ રોતાં રાતિ વિહાણી. ૧૦ જી

સૂડા, તું બંધવ માહરુ રે, સંદેસુ કહઈ જાઈ,
તુહ પણ કામણગારડા રે, કઈસી ભરકી લાઈ.
કઈસી ભરકી લાઈ, હો સાંઈ,
તુહ વિણ અવર ન કિંપિ સુહાઈ,
મનની વાત કહું કુણ આગઈ,
ગુણ સંભારઈ બહુ દુખ જાગઈ. ૧૧ જી

વેધ-દવાનલ લાઈ રહ્યા રે, બલઈ તે હૈડ-વેડ્યો,
અવટાઈ મન માહરું રે, કુણ જાણઈ પરપીડ્યો.
પરની પીડા થોડાં જાણઈ,
જેહનઈ ભાર પડઈ તે તાણઈ,
મૂલિ વરાસ્યાં હૈડું આપી,
નેહવેલિ ધરથી નવિ કાપી. ૧૨ જી

અરતિ અભૂખ ઊજાગરુ રે, આવટણું નિસિદીહો,
સહિવા તે દુરિજન બોલણાં રે, તિઈ સંતાપ્યાં, નેહો.
તિઈ સંતાપ્યાં, ફટિ રે, નેહા,
ઝૂરી ઝૂરી પંજર હૂઈ દેહા,
તુહથી સીખ હવી મુઝ હૈઈ,
નેહ ન કીજઈ તાં સુખ લહીઈ. ૧૩ જી

નેહ સંભારઈ દુખ દહઈ રે, ગહિબર હોઈ સરીરો,
કાગલ સી પરિ મોકલું રે, કોઈ ન ગુણગંભીરો.
કોઈ ન ગુણગંભીર જે સાથઈ,
કાગલ પુહચઈ તુમ્હારઈ હાથઈ,

ગુણ સંભારઈ હેડું ખીજઈ,

આંસૂનીરિઈ કાગલ ભીજઈ. ૧૪ જી

કાગલ કુહુનઈ મોકલું રે, કુહુનઈ કાઢાવું સંદેસો,

તુલ્લો આંહાં કઈ હૂં ઈહાં રે, બિમાં કોઈ ન વિદેસો.

બિમાં કોઈ ન વસઈ વિદેસઈ,

તુલ્લસ્યું જીવ રમઈ નિસિદીસિઈ,

સંદેસુ મન મિલતિઈ જાણ્યો,

જીવ મિલતિઈ સાંઈ માન્યો. ૧૫ જી

કુસુમવને વાસુ વસ્યુ રે, અલિ માલતિ-ર્યું લીણો,

આઉલિ ફૂલ ન સાંભરઈ રે, પરિમલ રસગુણહીણો.

પરિમલરસગુણહીણ ન સમરઈ,

જિમ માલતિ-સોરંભ પસરઈ,

પગિ પગિ હંસ લહઈ સર ગમતાં,

જે છાંડયાં તે રહઈ જૂરંતાં. ૧૬ જી

મોરચોરા મહીઅલઈ રે, ગયણિ વસઈ સસિ-મેહો,

તે તેહનઈ નહી વેગલાં રે, જેહનઈ જેહ-સ્યું નેહો.

જેહનઈ જેહ-સ્યું નેહતરંગાં,

તે તસ હેડઈ લખ્યા સરંગાં,

દૂરિથી પાનિઈ પ્રીતિ જ રાખી,

અંબર મૃગમદ નેહઈ સાખી. ૧૭ જી

કોડિ સંદેસિ ન છીપિઈ રે, જે તુલ્લ દરશન પ્યાસો,

અંબફૂલે મન મોહીઉં રે, પાનિ ન પુહચઈ આસો.

પાનિ ન પુહચઈ આસ અંબેકી,

સીબલિ ફૂલે ચારુ ચંપેકી,

નયનિ-સવનિ તુલ્લ વયનકી પ્યાસાં,

પુણ્ય હુસઈ તવ ફલસઈ આસાં. ૧૮ જી

હાથી સમરઈ વિંઝનઈ રે, ચાતક સમરઈ મેહો,

ચકવાં સમરઈ સૂરનઈ રે, પાવસિ પંથી ગેહો.

પાવસિ પંથી ગેહ સંભારઈ,

ભમરુ માલતિનઈ ન વીસારઈ,

તિમ સમરૂં હૂં તુમ્હ ગુણખાણ્યો,
થોડઈ કહણિ ઘણું કરી જાણ્યો. ૧૯ જી.

વિરહાકુલ ઊઠી મિલું રે, જુ હુઈ પંખપ્રમાણો,
વાટ વિષમ અલજુ ઘણુ રે, ખિણ તે વરસ સમાનો.
ખિણ તે વરસ સમાન, હો સજજન,
તુભ ગુણ સુણતાં હીસઈ મુઝ મન,
વલીવલી એ દિસિ-સ્યું લઈ લાગી,
મેહલ્યું ન ગમઈ નામ સોભાગી. ૨૦ જી.

મનઈ મનોરથ મોટકા રે, સમુદ્ર ન ઝાંપ્યુ જાયો,
વયરાગર રયણે ભરિઉ રે, સરજ્યા વિણ ન લહાયો.
સરજ્યા વિણ ન લહાઈ વંછિત,
કહુનઈ વલ્લભ ન હુઈ અમૃત,
પરદેસી-સિઉં પ્રીતિ જ કીધી,
દૈવ વરાસ્યું પંખ ન દીધી. ૨૧ જી.

સગપણ હુઈ તુ ઢાંકીઈ રે, પ્રીતિ ન ઢાંકી જાયો,
વિહાણું છાબિ ન છાહીઈ રે, લહિરિ ન દોરિ બંધાયો.
લહિરિ ન દોરિઈ બાંધી જાઈ,
હેડાહેજિઈ નેહ જણાઈ,
ચંદા, તું સંભાર્યા સાખી,
અવિહડ રંગ જિસિઉં છઈ લાખી. ૨૨ જી.

મનભંડાર ભર્યું ઘણુ રે, યું જીવલોક નિગોદિઈ,
ઠાલવસ્યું સાંઈ મિલિઈ રે, ઝીલીસિઉં નેહહોદિ.
ઝીલીસિઉં નેહહોદિ સરંગાં,
જવથી મિલસિઈ સજન સરંગાં,
ધન તે વેલા અમીઅ સમાણી,
જવ તુમ્હે મિલસિઉં ગુણમણિખાણી. ૨૩ જી.

આભમંડલ કાગલ કરૂ રે, સાયરજલ મિસિ થાઈ,
જઉ સુરગુરુ તુભગુણ લિખઈ રે, તુહઈ પારિ ન જાઈ.
તુહિ પાર ન જાઈ ધાતા,
હેડા ભીતરિ છઈ બહુ વાતાં,

લેખ લખતાં પાર ન આવઈ,

ગુણ સંભારઈ વિરહ સંતાવઈ. ૨૪ જી

તુભ ગુણ સઘલા સારિખા રે, કેહા લિખીઈ, સાધો,
તેહ ભણી લેખ નવિ લખ્યુ રે, ખમયો તે અપરાધો.

ખમયો તે અપરાધ અભારુ,

કો અવસરિ હેડઈ સંભારુ,

દૂરિથી સેવા મજરઈ દેયો,

અવિહડ મન-સિઉં પ્રીતિ ધરેયો. ૨૫ જી

તુભ ગુણમાલા ફૂલની રે, કંઠિ ઠવી અભિરામો,
હંસ હંસ પરિ હૂં જપૂં રે, મોહણવેલી નામો.

મોહણવેલી નામ તુભારુ,

ચિંત થકી અધ-ખિણ ન વીસારુ,

તુમ્હથી અવર ન કોઈ વાહાલૂં,

ત્રિભુવન તુભમય સયલ નિહાલૂં. ૨૬ જી

અતિશય સયલિ અલંકરિયા રે, સીમંધર જિનરાયો,
કેવલન્યાનિઈં સવિ લહઈ રે, સુરનરસેવિત પાયો.

સુરનરસેવિત પાય જિણેસર,

સવિ સુખદાયક અતિ અલવેસર,

જયવંતસૂરિવર વયણ રસાલા,

ભગતિઈં ગાઈ જિનગુણમાલા. ૨૭ જી

- ઈતિ શ્રી ચંદ્રાઉલાબંધન શ્રીમંધર જિન વિહરમાન સ્તવનં સમાપ્તઃ.
સં. ૧૬૩૫ વર્ષે કાર્તિક વદિ ૧૩ ભૌમેઃ. શ્રાવિકા રીંડી પઠનાર્થઃ શુભં ભવતૂઃ.
કલ્યાણમસ્તૂઃ.

મહત્ત્વનાં પાઠાંતર

(કેવળ ઉચ્ચારભેદ-જોડણીભેદ દર્શાવતાં અને નિશ્ચિતપણે ભ્રષ્ટ પાઠાંતરો
લીધાં નથી. કડી અને ચરણક્રમાંકનો નિર્દેશ કર્યો છે.)

૧.૮ ખ. કુમની જીપઈ, ઘ. 'જ' નથી. દ્રૂપદ. ૩ ક. ખ. માન્યો, ગ. 'માનયો
દૂરિથી'ને સ્થાને 'જિનજી માનજો', ઘ. માનઉ, ચ. માનો. ૨.૨ ચ. ધન્ય તે દિન
તે વારો, ખ. દેસ નઈ વાટો, ઘ. દેસ. ૩.૬ ઘ. પંથીનઈ ૪.૧ ખ. વીસર્યા. ૪.૮

ખ. 'કાંઈ' નથી, ગ. 'કાંઈ'ને સ્થાને 'એ.' ૬.૩ ગ. પાંખડી ૬.૬ ચ. પંખ વિના પહોંચું નવિ ધાઈ, ક. ખ. દિ. ૬.૮ ચ. સીમંધર વિના મુજ હિએ કાતી. ૭.૮ ક. લાડ. ૮.૮ ચ. બદનામી તુમરોં, ખ. સિઉં, ઘ. સૂં. (ગ. કડી ૯થી ૧૬ અપ્રાપ્ત) ૧૧.૪,૫ ચ. ભુરકી. ૧૨.૫ ખ. પીડ જ. ૧૩.૮ ઘ. તુ. ૧૫.૫ ચ. ન દેશ વિદેશેં. ૧૭.૭ ખ. પાંનઈ, ચ. પારોં ૧૮.૭ ખ. નયન સવન, ચ. નયન શ્રવણ. ૧૮.૮ ખ. તુ. ૨૦.૧ ક. ઘ. મિત્યુ, ખ. મલિઉ. ૨૫.૭ ચ. સેવક મુજરો. ૨૭.૧ ચ. અતિશય લક્ષ્મી. ૨૭.૭ ગ. ચ. 'વર' નથી. પુષ્પિકા ખ. ઇતિ સીમંધર જિનવર વીનતી ચંદ્રાઉલા સંપૂર્ણ: સંવત નયન બાણ રસ ચંદ્ર લિખિત લાલજીગણિના સુશ્રાવક પુન્યપ્રભાવ સા. અદૂઆ પઠનાર્થ. ગ. ઇતિ શ્રીમંધરના ચંદ્રાઉલા. ઘ. ઇતિ શ્રીમંધર ચંદ્રાઉલા સમાપ્ત: ચ. ઇતિ શ્રી સીમંધર જિન ચંદ્રાવલા સમાપ્ત.

અગત્યના શબ્દાર્થ

(કડી અને ચરણક્રમાંક દર્શાવેલ છે.)

અતિશય ૨૭.૧ પ્રભાવક / ચમત્કારિક	જડ
લક્ષણ	કુહુ ૧૫.૧ કોણ
અલજયુ, અલજુ ૯.૧, ૨૦.૩ આતુરતા,	કેવલન્યાન ૧.૮ કેવળજ્ઞાન, સર્વ
ઉત્કંઠા	પદાર્થોનું જ્ઞાન
અલવેસર ૨.૬ અલબેલો, સુંદર, રસીલો	કોડિ ૧૮.૧ કોટિ, કરોડ, અસંખ્ય
અવટા ૧૨.૩ દુ:ખી થવું	ક્રિયાણક ૨.૪ કરિયાણું, વેચવાની વસ્તુ
અવિહડ ૨૨.૮ નષ્ટ ન થાય એવું;	(સં.કયાનક)
૨૫.૮ અખંડ	ખાણી ૨૩.૮ ખાણ
અંબર ૧૭.૮ એ નામનું સુગંધી દ્રવ્ય,	ખિણ ૨૦.૪ ક્ષણ
કેસર	ખીજ- ૧૪.૭ ખિન્ન થવું
આઉવિ ૧૬.૩ આવળ	ગમા- ૧૦.૩ ગુમાવવું
આવટણઉં ૫.૨ દુ:ખ, પીડા	ગયણ ૧૭.૨ ગગન, આકાશ
ઉલગડી દ્રૂપદ. ૩ સેવા	ગહિબર ૧૪.૨ વ્યાકુળ
ઉમાહ, ઉમાહલુ ૬.૧, ૯.૪ ઉમંગ,	ગહિલપણઉં ૩.૭ ઘેલાપણું
હોંશ	ગેહ ૧૯.૪ ઘર (સં.)
કહિ ૯.૮ કોઈ	ઘણ ૭.૭ હથોડો
કહુ ૨૧.૬ કોણ	ઘાત- ૭.૩ હણવું
કિંપિ ૧૧.૬ કંઈ પણ	ચિંત ૨૬.૬ ચિત્ત
કીલી ૭.૫ (બે વસ્તુને જોડતી) ખીલી,	છાહ- ૨૨.૨ છાઈ દેવું, ઢાંકી દેવું

જવથી ૨૩.૬ જ્યારથી, જ્યારે
 જંવારડુ, જંવારુ ૮.૩, ૮.૬ જન્મારો
 જિણેસર ૨૭.૫ જિનેશ્વર
 જીપ- ૧.૮ જીતવું
 ઝાંપ- ૨૧.૨ કૂદવું, ઠેકવું
 ઝીલ- ૨૩.૪ ઝાહવું
 ઠવ- ૨૬.૨ સ્થાપવું, મૂકવું, ધારણ કરવું
 તવ ૧૮.૮ ત્યારે
 તસ ૧૭.૬ તેના (સં.તસ્ય)
 તાતી ૬.૭ તખ્ત
 તાં ૧૩.૮ ત્યાં, તો
 તુ ૫.૮ તો
 તુહઈ, તુહિ ૨૪.૪, ૨૪.૫ તોપણ
 દીહ ૮.૬ દિવસ
 દુરિજન ૧૩.૩ દુર્જન
 ધરથી ૧૨.૮ મૂળથી
 ધાઈ ૬.૬ ધાત્રી, વિધાતા
 ધાતા ૨૪.૫ બૃહસ્પતિ
 નિગોદ ૨૩.૨ જેમાં અનંત જીવો હોય તે
 વનસ્પતિ
 પરિ ૪.૬ પેરે, પેઠે, જેમ
 પંખ, પંખડી ૬.૬, ૭ પાંખડી
 પંજર ૭.૨ પિંજર
 પાવસ ૧૮.૪ વર્ષાઋતુ (સં.પ્રાવૃષ)
 પાસ^૧ ૨.૭ પાસું, પડખું
 પાસ^૨ ૭.૨ પાશ, બંધન
 પુવ્વવિદેહ ૧.૨ પૂર્વવિદેહ - એક ક્ષેત્રનું
 નામ
 પુષ્કલાવતી ૧.૧ મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો એક
 પ્રદેશ
 પુંડરગિણી ૧.૩ પુષ્કલાવતી પ્રદેશનું

નગર
 પુંડરીક ૧.૩ -માં શ્વેતકમલ સમાન, -માં
 શ્રેષ્ઠ
 પ્રમાણ ૨૦.૪ વિસ્તાર, પરિમાણ
 બધનામી ૮.૮ બદનામી
 બાંહ ૮.૨ બાહુ, હાથ
 બિકાતી ૬.૬ વેચાતી
 ભણી ૨૫.૧ -ને કારણે, -ને લીધે
 ભરકી ૧૧.૪ ભૂરકી, મોહિની
 ભાજ- ૭.૭ ભાંગવું
 મજરે દે- ૨૫.૭ સાટું વાળવું, બદલો
 આપવો, ફળ આપવું
 મિસિ ૨૪.૨ મેશ, શાહી
 મુહિ ૬.૮ મને
 મૃગમદ ૧૭.૮ કસ્તૂરી
 મોટકા ૨૧.૧ મોટા
 મોહણવેલી ૩.૨ મોહ પમાડનારી વેલી
 રચણ ૨૧.૩ રત્ન
 રંગરેલિ ૩.૫ આનંદની છોળ
 રૂંખડાં ૨.૧ વૃક્ષ
 લઈ ૪.૬ લેહ, લગની
 લખ- ૧૭.૬ ઓળખવું (સં.લક્ષ)
 લહ- ૧૬.૭ મેળવવું, પામવું
 લા- ૪.૩ લગાડવું
 લાખી ૨૨.૮ લાખનો (રંગ)
 લીનુ ૭.૪ લીધું
 લીલવિલાસ ૭.૪ આનંદકીડા
 વચન ૧૮.૭ (૧) વદન, (૨) વચન
 વયરાગર ૨૧.૩ હીરાની ખાણ (સં.
 વજાકર)
 વરાસ- ૧૨.૭, ૨૧.૮ ભૂલ કરવી

વિજય ૧.૨ પ્રાન્ત, પ્રદેશ
 વિહા- ૧૦.૮ નષ્ટ થવું, વીતવું
 વિહાણું ૨૨.૩ વહાણું, સૂર્યોદય
 વિહિ ૨.૮ વિધિ, વિધાતા
 વિંઝ ૧૯.૧ વિંધ્ય પર્વત
 વૂઢ- ૧૦.૭ વહેવું
 વેડિ ૧૨.૨ વન (રા.)
 વેધ- ૪.૭ આકર્ષવું
 વેધ ૪.૩ આસક્તિ
 સયંગા ૨૩.૬ ખૂબ સુંદર
 સમિધ ૬.૮ લાકડું
 સયલ ૨૬.૮ સકલ, બધું, આખું
 સરંગ ૧૭.૬ ૨૩.૫ આનંદપૂર્ણ
 સરાગી ૪.૫ રાગી, સ્નેહી
 સવન ૧૮.૭ શ્રવણ, કાન
 સંતાવ- ૨૪.૮ સતાવવું
 સાખી ૧૭.૮ સાક્ષી
 સાયર ૨૪.૨ સાગર
 સાર ૪.૪ સંભાળ, સહાય

સાંઈ^૧ ૫.૫ સ્વામી, માલિક
 સાંઈ^૨ ૧૫.૮ આલિંગન, ભેટવું તે
 સિંઈ ૫.૧ સાથે
 સીબલિ ૧૮.૬ શીમળો
 સુરગુરુ ૨૪.૩ દેવગુરુ બૃહસ્પતિ
 સુરિજન ૭.૬ સુજન, સજજન ('દુરિ-
 જન'ના સાદૃશ્યથી 'સુરિજન')
 સુહણાં ૧૦.૧ સ્વપ્નાં, સોણાં
 સુહા- ૧૧.૬ સુખ આપવું
 સૂચક ૭.૭ વેધક, ભેદક
 સૂર ૧૯.૩ સૂર્ય (સં.)
 સોરંભ ૧૬.૬ સૌરભ, સુગંધ
 સ્યું ૫.૬ સાથે
 હંસ ૨૬.૩ એક મંત્રાક્ષર
 હાંસુ ૩.૮ હાંસી, મશ્કરી
 હીસ- ૫.૭ હર્ષ પામવો
 હેજ ૨૨.૬ હેત, આસક્તિ
 હોદ ૨૩.૪ હોજ (રા.)

[અનુસંધાન-૧૮ [હરિવલ્લભ ભાયાણી સ્મૃતિ વિશેષાંક], ૨૦૦૧માં પ્રકાશિત]

નેમિનાથ-રાજિમતી બારમાસ પ્રબંધ

કૃતિપરિચય

દેશી અને ત્રોટકનું એક એકમ ગણતાં ૭૫ કડીની તથા એને બે કડી ગણતાં ૯૬ કડીની આ કૃતિ એના વિશિષ્ટ પદબંધથી સૌથી પહેલું ધ્યાન ખેંચે છે. દેશી, દુહા અને ત્રોટક એ ત્રણ પ્રકારના પદબંધોનો ઉપયોગ કરતી આ કૃતિમાં દેશી અને દુહાની તથા દેશી અને ત્રોટકની ગૂંથણી કરવામાં આવી છે.

ત્રણ પ્રકારનાં એકમો અહીં રચાય છે : (૧) એક કે વધુ કડી દેશીની અને ત્રણચાર કડી દુહાની, (૨) એક કડી દેશીની અને એક કડી ત્રોટકની, અને (૩) એક કડી દેશીની, એક કડી ત્રોટકની અને ત્રણચાર કડી દુહાની. આ જાતના પદબંધથી ગાનની વિવિધસૂત્રી ભાતને અવકાશ મળે.

૯૬ કડીની કૃતિમાં ચાર દેશી વપરાયેલી છે અને એની કડી ૩૫ છે. દુહાની ૪૧ કડી છે અને ત્રોટકની ૨૦.

એક, બીજું રચનાવૈશિષ્ટ્ય પણ આ કૃતિમાં છે. આ બારમાસ-કાવ્ય છે અને ઋતુકાવ્ય પણ છે. બારે માસને ઋતુ અનુસારી ત્રણ ચતુર્માસિકમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. શ્રાવણ, ભાદરવો, આસો અને કારતક એ વર્ષાચતુર્માસિક છે (જેમાં વર્ષા અને શરદ બે ઋતુઓ સમાય છે), માગશર, પોષ, મહા અને ફાગણ એ શીત ચતુર્માસિક છે (જેમાં હેમંત અને શિશિર બે ઋતુઓ સમાય છે), તથા ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ અને અસાડ એ ગ્રીષ્મ ચતુર્માસિક છે (જેમાં વસંત અને ગ્રીષ્મ એ બે ઋતુઓ સમાય છે). વળી, કવિ બારમાસ કે ઋતુચક્રની સીમાને વશ વર્તતા નથી. ૬૪ કડીમાં એનું નિરૂપણ કરી, એની સાથે ૩૨ કડી રાજિમતીની સામાન્ય વિરહલયથાના નિરૂપણની જોડે છે. બારમાસી કાવ્યની સીમાને તોડીને ઊછળતી જાણે એક ઊર્મિ-છોળ !

બહુધા રાજિમતીના ઉદ્ગારો રૂપે ચાલતા આ કાવ્યમાં બારમાસ-વિભાગમાં પણ પ્રકૃતિવર્ણનનો આશ્રય કવિએ ઓછો લીધો છે અને વિરહભાવની અભિવ્યક્તિ પર જ વધારે લક્ષ આપ્યું છે. વર્ષાઋતુની પ્રકૃતિનો જરા ધ્યાન ખેંચે એવો વિનિયોગ થયો છે - વસંતની પ્રકૃતિ કરતાંયે. વિરહભાવને સંદર્ભે પ્રકૃતિચિત્રના નિયોજનની

ત્રણેક તરેહી દેખાય છે. એક પ્રકૃતિમાં શુંગારભાવનું આરોપણ કરી ઉત્તેજક વાતાવરણ ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. જેમ કે, વર્ષાઋતુની ધરતીને એક મદના - કામિની તરીકે કલ્પી છે :

“શ્રાવણ સંયોગનો માસ છે. ભૂમિ હરિયાળી થઈ ગઈ છે. જાણે એ બાલાએ લીલાં ચોળી-ચણિયા ન પહેર્યા હોય ! વર્ષાના પ્રથમ સંયોગે એને અંકુરરૂપી રોમાંચ પ્રગટ્યા છે. પાંદડીરૂપી નખ નીરખતી એ મદના ગર્વભાવ અનુભવે છે.” (૪)

બે, પ્રકૃતિને બિભીષિકા તરીકે પણ રજૂ કરવામાં આવી છે. જેમ કે,

“(આકાશમાં) વાદળની સઘન ઘટા જામી છે. જાણે (વિરહિણીના) મનને વલોવી નાખવા સૈન્ય ઊમટ્યું ન હોય ! જે જલધારા વરસે છે તે વિરહીના શરીર પર કોરડા સમાન છે. વીજળી રૂપે તલવાર ઝલકે છે અને વિરહીઓને એ ડરાવે છે.” (૫)

ત્રણ, પ્રકૃતિનું સ્વાભાવિક રૂપ જ વિરહીજનોને વિપરીત રૂપે ભાસે - પરિણમે એ તો આ પ્રકારનાં કાવ્યોની એક સર્વસામાન્ય નિરૂપણરીતિ છે. જેમ કે, “ફાગણમાં કેસૂડાં ખીલ્યાં. વિરહીઓને તો એ દાવાનલ જેવાં લાગે છે.” (૪૩) વસંત ઋતુમાં -

ફૂંપલ્યાં કેસૂ, લાલ વેસૂ, કપૂર-કેસર-છાંટણાં,
ગુલાબિ રાતી, છીટિ માતી, ઊપરિ આછાં ઉઢણાં,
જોડિ મદમતિ હસત ખેલતિ

એ જોઈને વિરહિણીને દુઃખ થઈ આવે છે - પિયુ વિના એ કોની સાથે વસંત ખેલે ? કોને પિયકારી ભરી છાંટે ? (૪૪)

ઋતુગત પ્રકૃતિનો ક્યારેક ઉપમાન તરીકે પણ સમુચિત ઉપયોગ થયો છે : “આસોમાં મોર જેમ પીંછાં તજે છે તેમ પ્રિયતમે મને તજી.” (૧૮) “કારતકના મેહ જેવા ખોટા, તેવા સજન ખોટા નીવડ્યા.” (૨૫) કારતકમાં : “ઊમટી આવેલા પણ બપૈયાને તુષ્ટ કરીને વરસે નહીં તેવા મેઘ સમા સજન અણદીઠા ભલા.” (૨૬) ચૈત્ર માસના વર્ણનમાં : “તે સજન આંબા-સાખની જેમ દર્શન-મીઠા છે.” (૫૧)

આ સિવાય પણ મનોભાવ-અભિવ્યક્તિમાં તથા વસ્તુવર્ણનમાં સાદૃશ્યાલંકારની સહાય વારંવાર લેવાયેલી છે. મનમાં ને મનમાં મૂંઝાયા કરતી, બહાર વ્યક્ત ન થઈ શકતી વિરહિણીની સ્થિતિને કૂવાની છાયા - જે કૂવામાં જ સમાય છે - તેની ઉપમાથી આબાદ મૂર્ત કરી છે. (૧૨) વિરહભાવે એને અંદરથી ખાલી - સત્ત્વ-હીન કરી નાખી છે એનું આ ચિત્ર પણ જુઓ : “ઘટભીતર ઘણ - વિરહસ્થિતિનો

હથોડો લાગ્યો છે, (સત્ત્વ નષ્ટ થયું છે) અને બહાર દેખાય છે તે તો ખાલી ખોખું જ.” (૨૨) જાણે પ્રાણહીન પિંજર. અહીં વિરહ-ઘણની કાર્યસાધકતા છે, તો વળી, જુદા સંદર્ભમાં એની અકાર્યસાધકતા પણ દર્શાવાઈ છે : “ઠેયા, તું તે લોઢાથી ઘડાયું છે કે વજ્રથી, સ્નેહથી તપાવેલું છતાં આ વિરહ-ઘણથી તું ફાટતું નથી.” (૪૭) વિરહિણીમાં ચેતનહીનતા છે, પણ હૃદયહીનતા નહીં. હૃદય છે તો પ્રેમની લાગણી અને પ્રેમની પીડા છે.

વિરહને ભિન્નભિન્ન રૂપે મૂર્ત કરવાનું અહીં બન્યું છે. વિરહ એ ઘણ, તેમ વિરહ એ અંગીઠી - સગડી પણ. સખી ઠંડા પાણીનું પોતું શરીરે ફેરવે છે, પણ વિરહરૂપી સગડીના તાપે તે ક્ષણમાં સુકાઈ જાય છે. (૧૯)

પ્રીતિસંબંધના ઉદ્ભવ-વિકારની કથા કહેતું એક જોડિયું રૂપક ધ્યાનપાત્ર છે : “પહેલાં તેં દષ્ટિથી પ્રીતિનો અંકુર રોપ્યો. મેં એને મારા મન-મંડપમાં મોટો કર્યો.” (૭૫) સંયુક્ત જવાબદારીનું આ સાહસ. એમાંથી એકથી કેમ છટકી શકાય ?

એકથી વધુ ઉપમાનોની ગૂંચણી અવારનવાર થયા કરે છે. ઉપરના ઉદાહરણમાં ઉપમાનો પરસ્પરાશ્રિત છે એમ કહેવાય, તો આ ઉદાહરણમાં બે ઉપમાનો તુલનાત્મક રીતે જોડાયાં છે અને એ દ્વારા પ્રિયજનનો મહિમા દર્શાવાયો છે : “સખી, એ સુંદર સ્વજન અને બીજાઓ વચ્ચે રત્નરેડ (રત્નરાશિ ? રત્નાખંડ ?) અને કાંકરા જેટલું અંતર છે.” (૪૯) કડી ૬૯,૭૦,૭૨માં ઉપમા-દષ્ટાંતની શ્રેણી છે.

શબ્દાલંકારની ચમત્કૃતિનો પણ આ કાવ્યમાં કવિએ અવારનવાર આશ્રય લીધો છે. “ફાગણમાં હોળી સહુ કોઈ કરે, વિરહીઓને તો બારે માસ એ હોય છે” (૪૫) એ ઉક્તિમાં ‘હોળી’ શબ્દ એક પ્રસંગવિશેષના અર્થમાંથી વિરાહાગ્નિના અર્થમાં પરિવર્તન પામે છે. યમક પાંચપાંચ આવર્તન સુધી વિસ્તરતા પણ પ્રયોજાયા છે :

* કાતી માસ મેલાપ કિ દેઆ, ક્યું સહું રે રે,
નેહ-કાતી લાઈ માંસ કિ સોઈ પીડિ કિસ કહું રે રે. (૨૩)

કાતી = (૧) કારતક માસ, (૨) છરી.

* શરદ તણી પરિ હોઈ કિ દીહા શરદના રે રે. (૨૩)

શરદ = (૧) બાણ મારનાર, (૨) શરદ ઋતુ.

* મનમોહન કલહાર કિ કલ-હાર રુચઈ નહી રે રે. (૨૪)

કલહાર = (૧) કલ્હાર, કમળ, (૨) મનોહર / સોનાનો હાર.

* શરદિ સોહામણ અન્ન કિ અન્ન ન મુઝ ગમઇ રે. (૨૪)

અન્ન : (૧) અનાજ, (૨) અન્ય

* કોઇલડી કુહુ કહુ કરી, કોઇલિ ડીલિ લગાઇ,
મદમસ્ત માનિનિ પરિહરિ, કોઇ લડી ઈણિ સમઇ જઇ. (૪૮)

કોઇલડી = કોયલ; કેઇલિ = કોયલો, અંગાર

* માગસિરિ માગ સિરિ નવિ ગમઇ, માગ સિરિ કીધુ જઉ દૈવઇ રે,
માગ સિરિ સાજન જવ હવાં, રાખિઉં ન જઇ જીવ રે. (૨૮)

માગ સિરિ = (૧) માગશર માસ, (૨) માથે સેંથો, (૩) શિર ઉપર માર્ગ, (૪) માર્ગ ઉપર.

* મેહકી આ રતિ આરતિ આવઇ મોરડી રે રે,
આ રતિ સેજઇ આરતિ જૂરઇ ગોરડી રે રે,
બિનિબિનિ ઉંડૂંની આરતિ બપીહા દેતુ હઇ રે રે. (૬)

રતિ = ઋતુમાં; રતિ-સેજ = સુખ-શય્યા, રતિસુખની શય્યા; આરતિ = (૧) આતુરતા, ઝંખના, (૨) દુઃખ, પીડા, (૩) આર્તનાદ, દુઃખનો પોકાર ?

વિરહિણીની ભાવ-અનુભાવસૃષ્ટિ તો એકંદરે પરંપરાગત છે એમ કહેવાય - અસુખ, અભૂખ, ઉજાગરો, લોહી-માંસનું સોસાવું, સુખના પદાર્થો દુઃખરૂપ નીવડવા, પ્રિયતમનું સ્મરણ, એને ઉપાલંભો વગેરે. આ ભાવો-અનુભાવો પુનરાવર્તન અને પ્રસ્તારથી રજૂ થયા છે એમ પણ કહેવાય. બપૈયો કેટલી વાર આવે છે અને ઉજાગરો કેટલી વાર આવે છે એ નોંધી જુઓ. કવિકૌશલ અભિવ્યક્તિની નવતામાં કે સચોટતામાં વ્યક્ત થાય છે. એનાથી કોઈ વાર ભાવને પણ નવું પરિમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ કાવ્યમાં પ્રકૃતિના અને અલંકારના વિનિયોગમાં શી વિશેષતા છે તેની નોંધ આપણે ઉપર લીધી. હવે અન્ય કેટલાક ઉક્તિવૈશિષ્ટ્ય અને એને અનુષંગે ભાવવૈશિષ્ટ્યની નોંધ લઈએ.

નિસાસા અને આંસુ એ બે વિરહિણીના જાણીતા અનુભાવો. એ બન્નેને કોઈ રીતે જોડી દઈને ચમત્કૃતિ સાધવાની પ્રણાલી જૂની છે. હેમચંદ્રીય અપભ્રંશ દુહામાં ‘અંસૂસાસેહિં કંચુઆ તિંતુવ્વાણુ કરંત’ (આંસુથી અને ઉચ્છ્વાસ - નિસાસાથી કંચવાને ભીનો અને સૂકો કરતી) ગોરીની વાત આવે છે. અહીં જરા જુદી કલ્પના થઈ છે : સાગર ઓસરી ગયા અને આંસુથી પાછા ભરાઈ ગયા.” (૫૦)

અનિદ્રાની વાત પણ અહીં એક સ્થાને નવી રીતે અભિવ્યક્તિ પામી છે : “જેને (વિરહ) શલ્ય સાલતું નથી તે નર્ચિત થઈને સૂતા છે. અમે તો સ્નેહવ્રત પાળીને

નિદ્રાને સ્વજનની પાસે નિયુક્ત કરી દીધી છે.” (૩૫) સ્વજનને વિરહ પીડતો નથી ને એ નિદ્રાસુખ અનુભવે છે એવો વ્યંગ પણ અહીં અભિપ્રેત હશે ? એમ હોય તો આ ઉદ્ગારને માર્મિકતાની એક વધુ ધાર મળે.

રાત્રિને નિષ્કારણ વૈરિણી કહેવામાં તો ખરેખરું વાક્યપાટવ રહેલું છે. વૈરિણી એટલા માટે કે એ પ્રિયવિરહમાં લાંબી થાય છે, જલદી ખૂટતી નથી, તો પ્રિયસંગમ હોય ત્યારે જલદી પૂરી થઈ જાય છે. નિષ્કારણ એટલા માટે કે વિરહિણી પ્રત્યે વેર રાખવામાં એને કોઈ પ્રયોજન નથી, એને કોઈ લાભ નથી. નિષ્કારણ – નિર્વ્યાજ પ્રેમનો તો મહિમા છે, પણ નિષ્કારણ વેરને માટે આપણે શું કહીશું ? એ તો વધુ નિંદનીય. આવી રજની ફીટો – એનું નખખોદ જાઓ એવી અભિશાપ-વાણી વિરહિણી પાસે ઉચ્ચારાવીને કવિએ ઉદ્દિષ્ટ ભાવને વધુ વેધકતા અર્પી છે. (૩૬)

લોકસમુદાયની વચ્ચે વિરહિણીની જે મૂંઝવણભરી સ્થિતિ થાય છે તેની કેટલીક રસપ્રદ રેખાઓ આ કાવ્યમાં આપણને સાંપડે છે : “સુંદર ચાંદનીવાળી મીઠી રાત છે. ભોગી લોકો વિરહિણીઓને હસે છે. હું ચકવાકીની પેઠે વિલાપ કરીશ તો બધાં લોક જાગી જશે અને જેમના ચિત્તમાં સ્નેહ નથી તેવા અણરાગી મારી હાંસી કરશે.” (૨૦-૨૧) વિરહિણીને તો બે બાજુથી માર છે, “એક બાજુથી આસક્તિ ભાલા ભોંકે છે અને બીજી બાજુ લોકલાજ સંતાપે છે.” આ તો કેવું છે ? એક બાજુ વાઘ અને એક બાજુ નદી – એવું ઉખાણું છે તેના જેવું. લોકલાજથી લાગણી દબાવીને બેસતી વિરહિણીની સ્થિતિ કાષ્ઠપિંજરમાં પુરાયેલા સિંહ જેવી છે.

આવા સંતાપો વેઠતી વિરહિણીને સ્નેહ કરીને જાણે વેર વહોરું એવું લાગે છે (૧૦, ૪૬) અને જે દાઝવાનું છે તે તો જાણે ખેરના લાકડાના અંગારાવાળી ચિતામાં હોઈએ એવું (૪૬).

વિરહિણી અહીં પ્રિયજન પ્રત્યે પણ બે વિરુદ્ધ પ્રકારની લાગણીઓ અનુભવતી અને એ લાગણીઓનો માર સહન કરતી વર્ણવાઈ છે. સ્નેહબંધન તોડીને જતા રહેલા અને પાછા ન વળતા પ્રિયજન ખોટાડા લાગે છે અને આમ ફરીને ન મળીને તનને શોષી લેતા સ્વજન જોવા જ ન મળે તો સારું એમ પણ કહેવાઈ જાય છે. પણ એમ મનમાંથી કાઢી નાખી શકાય એવા આ સ્વજન છે ખરા ? જ્યાં જુએ ત્યાં એનો મુખચંદ્ર જ સામે આવ્યા કરે છે (૫૨) અને –

સો બઈકઈ, સો સોવતઈ, સો ભમતઈ, સો વાતિ,

સો ચિંતનિ, જગ સોઈ-મય, સો સો દિવસ નઈ રાતિ. (૩૨)

પ્રિયજન અસ્તિત્વમાં કેવા ઓગળી ગયેલ છે એની વેધક અભિવ્યક્તિ તો આ

ઉદ્દગારમાં છે - 'સાસ પહિલાં સાંભરઈ.' (૫૦) સ્વજનમાં ઘણા ગુણો છે અને એના એક-એક ગુણરૂપી ઊંડા કાદવમાં ખૂંપેલું મન કેમે બહાર નીકળતું નથી. (૫૯)

કોઈ માણસ ચિત્તમાં આવ્યા કરે તો કાં તો એની સાથે વેર બંધાયું હોય તેથી અથવા તો એણે આસક્તિ લગાડી હોય તેથી. આ વિરહિણીને તો સાજન દિનરાત આ બન્ને રીતે ખટકે છે ! (૫૮)

અંતે આ વિરહિણીને કહેવાનું થાય છે કે “મારા મનમાં તો તું જ વસે છે, વાલમ ! તું જ મને સુખદુઃખનો દેનાર છે. આશાલુબ્ધોને તરછોડવા એ કંઈ ઉત્તમ (પુરુષનું) કાર્ય નથી.” (૬૬)

રાજિમતી હોય કે કોશા, એ પ્રિયતમ પ્રત્યે વ્યંગબાણ મારે કે “બીજી નારી - મુક્તિસુંદરીમાં લોભાઈને તમે મને તરછોડી છે” એ આ પ્રકારનાં જૈન કાવ્યોમાં મળતી એક સર્વસામાન્ય બાબત છે, એની અભિવ્યક્તિમાં નવીનતા હોય તે ખરી. અહીં આ વાત નવા જ રંગ લઈને આવે છે. રાજિમતી કહે છે, “જેને વશ થઈને, હે વાલમ ! તેં મારી ચિંતા છોડી અને જે તારા ચિત્તમાં વસી છે, તે ખરેખરી સુહાગણ નારી છે.” (૭૭) એ કોણ છે ? “તું એના ચોટલાના લાખેણા લડસડાટમાં લીલાપૂર્વક લટકી પડ્યો કે એનાં મદદેનભર્યાં અણિયાળાં નયનોએ તને ફંદામાં ફસાવ્યો છે ?” (૮૦) અને આમ, સ્ત્રીના સૌંદર્ય-શણગાર-વિલાસ-વિભ્રમનું એક વિસ્તૃત વર્ણન દાખલ થાય છે, જેને આવા વિરહોદ્દગારના કાવ્યમાં ભાગ્યે જ અવકાશ હોય છે. ઘણી પરંપરાગત રેખાઓ હોય એમાં નવાઈ નથી, પણ ‘કે’ના લટકાથી પ્રશ્નછટાથી એની રજૂઆત એને એક નવી આકર્ષકતા અર્પે છે અને એમાં થોડીક તાજગીભરી મનોરમ રેખાઓ પણ આપણને સાંપડે છે. અહીં કુચકુંભ કામદેવના ડેરા સમાન અને જેની વચ્ચે ‘પાતળો’ પિયુ સમાઈ જાય એવા વર્ણવાયા છે. (૮૧) અહીં શરીરના તેજપૂર (૮૭) જેવી અસાધારણ અને મખમલનાં કાંચળી-ઘાઘરાની ભાતનો તથા વસ્ત્રપરિધાનની સહજ સુંદરતા (૮૫) જેવી સાધારણ પણ બારીક દષ્ટિની નીપજ સમી વીગતોનો પણ સમાવેશ છે.

આ વર્ણન ખરેખર તો વ્યંગ રૂપે થયેલું છે એમ કહેવાય કેમ કે જેના પર નેમિનાથ આસક્ત થયા છે એ નારીમાં તો, રાજિમતી કહે છે કે, “એ એકેય ગુણ નથી, રૂપ નથી, મધુર વાણી નથી.” અને પૂછે છે, “જેના મુખમાં તંબોલ નથી તેનાથી તારું મન કેમ માન્યું ?” (૮૮)

‘મુખ-તંબોલ’નો ઉલ્લેખ ફરીને કવિની રસસૌંદર્યની દષ્ટિનો પરિચય કરાવે છે.

વિરહિણીના ઉદ્દગારોમાં કવિએ નેમિ-રાજિમતી વૃત્તાંતનો કશો લાભ લીધો

નથી એમ કહેવાય. એ એક સામાન્ય વિરહિણી સ્ત્રીના જ ઉદ્ગારો છે. કાવ્યના આરંભમાં “મુક્તિ-માનિનીને મનમાં ધરીને નેમિએ રાજલને તરછોડી” એવી પંક્તિ હતી અને અહીં વસ્તુને આ રીતે વળાંક આપીને કવિએ એનું અનુસંધાન સાધ્યું. એટલું જ નહીં, અહીં નેમિનાથને પણ હાજર કર્યાં. રાજિમતીના પ્રશ્નનો એ સમુચિત મર્મભર્યો ઉત્તર વાળો છે, “તું તો ભોળી સ્ત્રી છો. જે રસિકચતુર છે તે તો ગુણથી રીઝે છે. રીંગણથી રાયણ વધુ ગમે છે તે એના ગુણને કારણે જ ને ? મુક્તિ-માનિની તો કદી છેહ ન દેનારી નારી છે. સર્વ ગુણે ભરી, સદાય એકરંગી અને અદેખી પણ નહીં.” મુક્તિનારીના આ ગુણ સાંભળી રાજલ પણ એ સખીને મળવા ઉત્સુક થઈ. નેમિનાથ પાસે એણે દીક્ષા લીધી અને એ મોક્ષનગરીને પામી.

એક પરંપરાગત વિષય અને કાવ્યરૂપમાં જયવંતસૂરિએ આવાઆવા જે વિશિષ્ટ ઉન્નેષો પ્રગટાવ્યા છે તે એમના સુ-કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે એવા છે એમાં શંકા નથી.

પ્રતપરિચય અને પાઠસંપાદનપદ્ધતિ

આ કૃતિની સાત પ્રતો મળી છે.

ક : લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ, પ્રતક્રમાંક ૨૬૫૬. પત્ર ૫, ૨૪x૧૦.૫ સે.મિ. દરેક બાજુએ ૧૩ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૦ અક્ષરો, લેખનસંવત નથી, પણ પડિમાત્રાનો ઉપયોગ છે એટલે પ્રત સંવત સત્તરમી સદીની - કદાચ ખ પ્રત કરતાં થોડી વહેલી પણ હોવા સંભવ છે. આરંભમાં લક્ષ્મીસોમગણિ પાઠકને નમસ્કાર લખ્યા છે. લક્ષ્મીસોમ પંડિત શિષ્ય ઋષિ વાવસેણે સં. ૧૭૦૭માં લખેલી પ્રત મળે છે (જૈન ગૂર્જર કવિઓ, બીજી આવૃત્તિ ભાગ ૩, પૃ. ૨૬૨) તે જ લક્ષ્મીસોમનો ઉલ્લેખ અહીં છે એમ માનીએ તો પ્રત સં. ૧૭૦૦ આસપાસની ઠરે.

અક્ષરો મોટા, ચોખ્ખા, સુઘડ છે.

આરંભ : ભલે મીંડું. શ્રી લક્ષ્મી સોમગણિ પાઠકેભ્યો નમઃ.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી નેમિનાથ-રાજી(મતી)મત્યાર્દ્દશમાસ પ્રબંધઃ સંપૂર્ણઃ. શ્રી વાલ્હા પઠનાર્થ. છ.

ખ : એ જ, પ્રતક્રમાંક ૨૨૧૭. પત્ર ૪, ૨૫x૧૧ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૭/૧૮ લીટી, ૪૬ પર છ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૬ અક્ષરો. પ્રત સં. ૧૬૮૮માં લખાયેલી છે. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ નથી. અક્ષરો ચોખ્ખા, સુઘડ પણ ઝીણા છે. દેશીઓના ઉલ્લેખ વગેરેની દષ્ટિએ આ પ્રત નોંધપાત્ર છે.

પુષ્પિકા : ઇતિશ્રી નેમિનાથ રાજમતીદ્વાદશમાસ પ્રબંધ: સંપૂર્ણ: માસ ૧૨, ઋતુ ૬, ચતુર્માસ ૩, દેસી ૪, રાગ ૫, પદ ૭૫, ગ્રંથાગ્ર શ્લોક ૨૧૫, સંવત ૧૬૮૮ વર્ષે ફાગણ સુદિ ૨ રવૌ શ્રી અહમદાવાદનગરે વા. ૧ શ્રી શ્રી ૪ શ્રી રત્નસુંદર, મુ. રાજસુંદર, મુ. સગુણસુંદર, મુ. જયસુંદર, મુ. દાનસુંદર જ [?] જાતિસુંદરાદિ સપરિવાર મુ. દાનસુંદર સ્વવાચનાર્થે લિપીકૃતવાનુ. શ્રીયોરસ્તુ શુભં ભવતુ.

ગ : એ જ, પ્રતકમાંક ૪૭૩૬. પત્ર ૪, ૨૫x૧૧ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૭ લીટી, ૪ ક પર ૭ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૮ અક્ષરો. લેખનસંવત નથી, પણ પડિમાત્રાનો ઉપયોગ છે. એટલે હસ્તપ્રત સંવત સત્તરમી સદીની હોવા સંભવ છે. અક્ષરો સુવાચ્ય અને સુઘડ છે, પણ જરા નાનામોટા છે.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી નેમિનાથરાજમતીદ્વાદશમાસપ્રબંધ: સંપૂર્ણ:

ઘ : 'પ્રાચીન મધ્યકાલીન બારમાસા સંગ્રહ'માં પાઠાંતર માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલી આત્મારામ જૈન જ્ઞાનમંદિર, વડોદરાની પ્રત, કમાંક ૧૩૬૧. વિશેષ માહિતી ત્યાં પ્રાપ્ય નથી.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી નેમિજિનરાજ બારમાસ સંપૂર્ણ:

ચ : 'પ્રાચીન-મધ્યકાલીન બારમાસા-સંગ્રહ'માં પાઠાંતર માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલી અગરચંદ નાહટાએ મોકલેલી, મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈએ ઉતારેલી નકલ. વિશેષ માહિતી ત્યાં પ્રાપ્ય નથી."

પુષ્પિકા : ઇતિ બારમાસ નેમિનાથના સમાપ્ત છે. શ્રી મુનિ સુખસાગર.

એ નોંધપાત્ર છે કે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં આ કૃતિની મુનિ સુખસાગરે લખેલી કોઈ પ્રત નોંધાયેલી નથી.

છ : લીંબડી જૈન જ્ઞાનભંડાર, સૂચિકમાંક ૧૪૩૪, પ્રતકમાંક ૨૫૫૨. પત્ર ૪, ૨૬x૧૧ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૭/૧૮ લીટી, ૪ખ પર ૧ લીટી, દરેક લીટીમાં આશરે ૪૩ અક્ષરો. અક્ષરો ચોખ્ખા, સુઘડ, મધ્યમ કદના. પડિમાત્રાનો થોડો ઉપયોગ છે. પ્રત સંવત સત્તરમી સદીની હોવાની શક્યતા છે.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી નેમિનાથ રાજમત્યોદ્વાદશમાસપ્રબંધ: સંપૂર્ણ: માસ ૧૨, ઋતુ ૬, ચતુર્માસિક ૩, દેશી ૪, રાગ ૫, પદ ૭૫, ગ્રંથાગ્ર શ્લોક ૧૭૫.

જ : પાટણ હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર, પ્રતકમાંક ૮૦૮૬. પત્ર ૬, ૨૩.૫x૧૧ સે.મિ., દરેક બાજુએ ૧૩ લીટી, ૬ખ પર નાના અક્ષરે નીચે એક વધારાની અને હાંસિયામાં ત્રણ ઉપરાંત લીટી લખવાની થઈ છે. અક્ષરો મોટા, સુઘડ

છે, પણ સુધારા કરવાના થયા છે, હાંસિયામાં પણ સુધારાવધારા કરવાના થયા છે. પડિમાત્રાનો થોડો ઉપયોગ છે તેથી પ્રત સંવત સત્તરમી સદીની હોવા સંભવ છે.

પુષ્પિકા : ઇતિ શ્રી નેમિનાથ બારમાસ સંપૂર્ણ.

આ કૃતિ ઉપરમાંથી પહેલી પાંચ પ્રતોનો ઉપયોગ કરીને અને ક પ્રતને મુખ્ય રાખીને સંપાદિત થઈ 'પ્રાચીન-મધ્યકાલીન બારમાસા-સંગ્રહ ભા. ૧' (સંપા. શિવલાલ જેસલપુરા, ૧૯૭૪)માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. પણ એમાં ક્યાંક ક્યાંક હસ્તપ્રતવાચનમાં ભૂલ થઈ હોવાનું દેખાય છે. અહીં બે વધારે પ્રતોની મદદ મળી છે. ક પ્રતમાં લેખનદોષો છે - પંક્તિઓ છૂટી જવા જેવા પણ, તેમ છતાં અહીં પણ એ પ્રતને જ મુખ્ય ગણી છે, પણ એના પાઠો અન્ય પ્રતોની મદદથી સુધર્યા છે. બધી પ્રતોમાં ઓછાંવત્તાં સ્ખલનો છે, પણ બધી પ્રતો પાઠનિર્ણયમાં ઉપયોગી થઈ છે - થોડી છેકછાક ને સુધારાવધારાવાળી જ પ્રત પણ.

મૂળમાં ૭૫ કડીઓ છે. પણ દેશી અને ત્રૂટકના એકમને એક ગણવામાં આવ્યું છે. આ સંપાદનમાં સગવડ ખાતર દેશી અને ત્રૂટકના ઘટકોના અલગ ક્રમાંક આપવામાં આવ્યા છે. તેથી કડી સંખ્યા ૮૬ થઈ છે. 'પ્રાચીન-મધ્યકાલીન બારમાસા-સંગ્રહ'માં ચાર પંક્તિની કડીઓને બે-બે પંક્તિની કડીઓમાં વહેંચી નાખવામાં આવી છે. તેથી ત્યાં ૧૨૮ કડી થઈ છે.

નેમિનાથ-રાજિમતી બારમાસ પ્રબંધ

રાગ મલ્હાર; દૂહા

૫

વિમલ વિહંગમવાહના, માતા, ઘઉં વરદાન,
દ્વાદશ માસ સોહામણા, ગાઈસુ જિનગુણગાન. ૧
વેધકજનમન રીઝવઈ, માનિનિ મોહણવેલિ,
ગુણસોભાગસોહામણી, વાણી દુ રંગરેલિ. ૨
મુગતિમાનિનિ મનમાં ધરી, રાજલિ છંડી નેમિ,
પીઉ-વિદ્યુરતિ ભોજકું અરિકું, વિરહ દહિ યું નેમિ. ૩

રાગ મલ્હાર; ઉલગિ દેવ અરિહંત એ દેશી
શ્રાવણ સંજોગી માસ કિ ભુઈ હરીયાલીઆં રે રે,
ચોલી ચરણા નીલ કિ પહિરઈ યું બાલીયાં રે રે,
પાવસ પ્રથમ સંયોગિ કિ રોમંચી અંકુરઈ રે રે,
પાલવ-નખ નિરખંતિ કિ મયણાં મદ કરઈ રે રે. ૪

વાદલ મન મથવા દલ, ઘનાઘન ઘનઘટા રે રે,
જે જે વરસઈ ધાર તે વિરહી-તનિ સટા રે રે,
વીજલી-અસિ ઝલકાય, ડરાવઈ વીછડ્યાં રે રે,
કેકી-બોલ સુહાંત કિ મૂર્છાઈ પડ્યાં રે રે. ૫

મેહકી આ રતિ આરતિ આવઈ મોરડી રે રે,
આ રતિસેજઈ આરતિ ઝૂરઈ ગોરડી રે રે,
ખિનિ ખિનિ ઉહૂંની આરતિ બપીહા દેતુ હઈ રે રે,
પાવસિ વિરહી પ્રાણ કિ દૈઆ લેતુ હઈ રે રે. ૬

દૂહા

વરસાવઈ સાલઈ ઘણું, વાલિભ પર તીરિ,
ભીડી તબ હી જાઈઈ, જઈ હુઈ પંખ સરીરિ. ૭

વરમંડ રોકિઈ બદરીયાં દેખિ ઘિરાઈત ચીંત,
કુંથુ પરિ સો જીયમઈ, જાકું બિદેસી મીત. ૮

બિછુરે છતીયાં ઉઠત ક્યું પાવક ભટકિ હટકિ,
બીજુરીઆઈ પરોકીયાં, બદરી ધૂન-ઘટકિ. ૯

અબધિ બધી બિષભર ભઈ, બિરહિનિ બિરખા દેખિ;
પીઉ પીઉ કરતાં જીભ ગયુ, સોઈ પોકારઈ ભેક. ૧૦

દેસી પાછિલી

ભાદવઈ ગુહિર-ગંભીર કિ મેહા ઝડિ કરઈ રે રે,
રયણી ઘોર અંધાર કિ વાહલાં સાંભરઈ રે રે,
વીજલીયાં ચમકતિ કિ કલમલ હુઈ હઈયા રે રે,
દાધા ભિપરિ લૂણ કિ લગાવઈ બપીહા રે રે. ૧૧

સૂનાં રતિ નહી સેજિં કિ બઈઠાં તનુ કલમલઈ રે રે,
કોઉ લાગી ભીતરિ કિ ભટકે પરજલઈ રે રે,
જિમ કૂયાની છાંહ કિ અમુઝી માહિ રહઈ રે રે,
વયર વસાયું નેહ ફરિ મન, દુખ મન લહઈ રે રે. ૧૨

અસલ સલાવિ મ સાલ કિ કિગાઈ વિરહણી રે રે,
સોહલી તરલ તરવાર, કિ દોહિલી નર-હિણી રે રે,

સહી ન સકું એ વેદન, કિ મેહલિ-ન વિરહણી રે રે,
ઊલટપાલટ સેજિ કિ રોઈ વિરહણી રે. ૧૩

દૂહા

મત હી સુરાઉ બપ્પીહા, જબ હી સુભગ સરાઈ,
એક હિ નીસાસઈ જગ જલઈ, સબ સોજિત સોસાઈ. ૧૪

ગડયડ ગાજઈ મેહલા, મયણ તણા નીસાણ,
મીત સંભારી અપ્પણા, વિરહણિ છંડિ પ્રાણ. ૧૫

મોર-બપીહા બોલતઈ, વાદલ ગડયડ મેહ,
ઈણિ રતિ અણમાર્યા મરઈ, જેહનઈ સાલઈ નેહ. ૧૬

મહિર ન આણી, મીત તઈ, ઈણિ દિનિ તિજી નિરાસ
તિમ પીલી જિમ ઘાણીઈ, તિલ પીલીઈ સરાસ. ૧૭

[દેસી]

પીઈ તિજી તિમ આસોઈ કિ પીછ જિમ મોરડઈ રે રે,
રાજલિ કહઈ માંડી અહિરણિ [કિ] હૈડઈ મોરડઈ રે રે,
જંપ ન નિસિદિન સમરતિ [કિ] અંગણિ ઉરડઈ રે રે,
ઝૂરી ઝૂરી હૂઈ પંજર, [કિ] છાની રડઈ રે રે. ૧૮

જોયઉ ન જાઈ ચંદ કિ વરસઈ ભટકલે રે રે,
રયાણિ અનીઠી, નીંદ ન આવઈ નયણલે રે રે,
શીતલ જલ ભરી ચીર કિ તનિ સીચઈ સહી રે રે,
વિરહ-અંગીઠી-તાપિ [કિ] તે ખિણિ સૂકઈ સહી રે રે. ૧૯

દૂહા

મીઠી રતિ સુચાંદ્રણી, વીછડ્યાં હીસઈ ભોગિ,
ચકવાકી પરિ વિલપતાં, જાગીસઈ સવિ લોક. ૨૦

તવ હસતી અણરાગીયાં, નેહ નથી જવ ચીતિ,
અબ મઈ બૂજ્યા એતના, કોઈ મ કરયો પ્રીતિ. ૨૧

ઘણ લાગુ ઘટ-ભીતરિ, બાહરિ દીસઈ ખોખ,
સો કિમ માચઈ જેહનઈ, પીડિ આસખ-દોષ. ૨૨

[દેસી]

કાતી માસ મેલાપ કિ દૈઆ ક્યું સહું રે રે,
નેહ-કાતી લાઈ માંસિ કિ સોઈ પીડિ કિસ કહું રે રે,
નદીયાં કેરા પાર, [કિ] ન દીઆ વિરહના રે રે,
શરદ તણી પરિ હોઈ કિ દીહા શરદના રે રે. ૨૩

કલમલીઈ ગોપી [કિ] મુઝ મન કલમલઈ સહી રે રે,
મનમોહન કલહાર કિ કલ-હાર રુચઈ નહી રે રે,
શરદિ સોહામણા અન્ન, કિ અન્ન ન મુઝ ગમઈ રે રે,
પિઅ, મેહ ચલતા દેખિ કિ મોરા મન સુન ભમઈ રે રે. ૨૪

દૂહા

સજજન ખોટારા તેહવા, જેહવા કાતી-મેહ,
આડંબર અતિ દાખવઈ, આસ ન પૂરઈ એહ. ૨૫
ઊનઈઉ વરસઈ નહી, કરિ બપ્પીહ સંતોસ,
તે સજજન અણદીઠા ભલા, જે મિલઈ ન તન લિઈ સોસિ. ૨૬
એક એક ઊપરિ આવટઈ, એક નાણઈ મન-માંહિ,
બાલિ એકંગી વેધડુ, દેખન ઊઠઈ દાહિ. ૨૭

ઈતિ વર્ષાયતુર્માસક

રાગ અસાઉરી; લાલાજીના ચઉમાસાની દેશી

માગસિરિ માગ સિરિ નવિ ગમઈ,
માગ સિરિ કીધુ જઈ દેવરી રે,
માગ સિરિ સાજન જવ હવાં,
રાખિઉં ન જઈ જીવ રે. માગ૦ ૨૮

ત્રૂટક

નવી ગમઈ સૂતાં, વલીય બઈઠાં, વિરહ વ્યાપઈ પાપીઉ,
ખિણ માહિ બાહરિ સાસ સોસિઈ, વિલપિ તન સંતાપીઉ,
પીઉ પંથ જોતાં ધ્રસકિ રોતાં, દીસ દોહિલઈ નીગમું,
નવિ જઈ વઈરણિ રયણિ કિમહઈ, કંત વિણ સૂની ભમું. ૨૯

મારુણી માહિલા દૂહા

અરતિ અભૂખ ઉજાગરુ, સોર્યાં લોહી-માંસ,
વાહલા ! તું વિણ તિમ થઈ, જિમ પાકું પાન-પલાસ. ૩૦
ભરકી-ભર કાંમણ કર્યાં, રે રઢીઆલા મીત !
તનકી ખબરિ ગમાઇયા, ચોરી લીધું ચીત. ૩૧
સો બઈકઈ, સો સોવતઈ, સો ભમતઈ, સો વાતિ,
સો ચિંતનિ, જગ સોઈ-મય, સો સો દિવસ નઈ રાતિ. ૩૨

[દેસી]

પોસિ સોસ જ અતિઘણઉ, પીઉ વિણ કિસ્યુ રંગરોલ રે,
ભોજન તુ ભાવઈ નહી, કેસર કુસુમ તંબોલ રે. પો. ૩૩

ત્રૂટક

અતિઘણઉ સોસ જ પોસ માસિઈ, પ્રીતિ સાલઈ પાછિલી,
વલવલઈ બાલા વિરહ-જાલા, નીર વિણ જિમ માછિલી,
તાપવ્યું સીસું જિમ ઊસીસું, સેજિ સૂલે-સૂં જડી,
હેમંતકાલઈ સજન સાલઈ, નયણિ નાઠી નીદડી. ૩૪

દૂહા

સોઈ નચિંતઉ થઈ સૂઉ, સાલ ન સાલઈ જાસ,
અહે તુ નીમી નીદડી, નેહવતિ સજન પાસિ. ૩૫
વિરહઈ વાધઈ પાપિણી, સંગમિ વહિત વિહાઈ,
એ નિસવારથ-વઈરણી, રયણી ફીટઉ, માય ! ૩૬
વિરહિ તાં મિલવા તણું, મિલઈતે વિરહ સરંત,
વીસમસઈ મન સાલએ, ચહિમાં તન સીચંત. ૩૭

[દેસી]

માહઈ અતિ ઊમાહીયાં, રહીઈ મન માહિ ઝૂરિ રે,
વેદ જે વિરહવેદન તણુ, તે વાહાલેસર દૂરિ રે. મા. ૩૮

ત્રૂટક

ઊમાહીયાં મન માહિ રહીઈ, જેમ પંખી પાંજરઈ,
દેસાઉરી સો સજન મેરા, સાસ પહિલાં સાંભરઈ,

સપ્તિ સોઈ સુંદર, અવર અંતર રચણરેડઈ ન કાકરા,
સપીઆરડઈ પીઉ કદહી મિલસિ હસત-મુખ ગુણ-આગરા. ૩૯

દૂહા

જાણું સો કબ વીસરઈ, છૂટગિં નેહકે બંદિ,
જિહાં જોગિં તિહાં સામહું, વાહાલા ! તુઝ મુખચંદ. ૪૦

મુઝ મનિ નિસિદિન તુભે વસુ, તુભે મન કલ્યું ન જાઈ,
તુમ વિણદીઠઈ સુખ નહી, ઘડી જંવારુ થાઈ. ૪૧

નિશિ મોટી, નિદ્રા નહી, પાંગરી યૌવનપાલિ,
વાહલુ વિદેસી, વિરહ રે, જિમ ચાલિ તિમ સાલિ. ૪૨

[દેસી]

ફાગુણિ કેસુ કુંપલ્યાં, દાવાનલ વીછડ્યાઈ રે,
કેસૂ-રંગ સુરંગ વિના, વિરહી કાં દૈવિ ઘડ્યાઈ રે ? ફા. ૪૩

ત્રૂટક

કુંપલ્યાં કેસૂ, લાલ વેસૂ, કપૂર-કેસર-છાંટણાં,
ગુલાલિ રાતી, છીટિ માતી, ઊપરિ આણાં ઉઢણાં,
જોડિ મદમતિ હસત ખેલતિ, દેખતઈ દૂખ સંભરઈ,
પીઉ વિના કહિ-સ્યું વસંત ખેલું, છાંટણાં પચરકી ભરઈ. ૪૪

દૂહા

ફાગુણિ હોલી સહૂ કરઈ વીછડ્યાં હી બારઈ માસ;
સજન, છોડાવઉ વિરહથી, જુ અભે જીવિત-આસ. ૪૫

પ્રીતિ પ્રીતિ સહૂ કો કહિ, અભે તુ જાણઉં વઈર,
દાઝી દાઝી તે મરઈ, ચહિ અંગારા ખઈર. ૪૬

લોહિ રેણ્યું [ઘડ્યું] રે હીયા, કઈ ઘડીઉં વચરેણ,
નેહ-ધીકું ફાટું નહીં, વાલિભ, વિરહ-ઘણેણ. ૪૭

ઈતિ સપ્તયતુર્માસકં

રાગ સામેરી; કૃષ્ણના બારમાસાની દેશી

કોઈલડી કુહુ કુહુ કરી, કોઈલિ ડીલિ લગાઈ,
મદમસ્ત માનિનિ પરિહરી, કોઈ લડી ઇણિ સમઈ જાઈ,

સખિ ચૈત્ર માસિ અંબ મુરિયા, અતિ મધુર મલય સુવાય,
 પીઉ વિના પીડઇ પુષ્કકેતન, કેતકી કરવત થાઇ. ૪૮
 રે વાર્લિભજ, ઇણિ રતિ મનમથ માહાલીઇ રે,
 મદમત યૌવનપૂર રે લાલનજ, મીનતિ કરું, મન વાલીઇ રે,
 અતિઘણું ન કીજઇ જોર રે, વાર્લિમભજ! દૂં ૪૯

દૂંહા

સજન, વિરહઇ તાહરિ લાગી વેડિ શરીરિ,
 સાયર નીસાસે સર્યા, ભર્યા તિ આંસૂનીરિ. ૫૦
 જાણું જઇ ઊડી મિલું, સૂડા, આપિ-ન પાંખ,
 દરસનમીઠા સજન તે, જેહવી આંબાસાખ. ૫૧
 જાણું વલી વલી મુખ જોઉં, કેડિ ન છાંડું રેખ,
 અમીઇ ઘડયા રે સજના! જોતા મ કરસિ તેખ. ૫૨

[દેસી]

તુઝ સાથિ વાર્લિભ, પ્રીતિ કીધી, વૈશાખ જાણી ચંગ,
 વૈશાખ માસિ વિરહ લાઈ, રાઈ મ દિઈ મુઝ અંગિ,
 તુઝ વિના અવર ન કોઈ સુહણઇ ચિંત દેવઇ સાખિ,
 મીઠી તિ ગોરી નવલ નેહઇ, મીઠી જ આંબા-સાખ રે. ૫૩

દૂંહા

એકેકે તુઝ બોલડે જીવ કરું ખુરબાન,
 ગુણ સઘલા ઇણિ તનિ મિલ્યા, અવર ટલ્યાં ઉપમાન. ૫૪
 અવગુણ એક ન, ગુણ ઘણા, લેતાં મન મુંઝંતિ,
 લોભી વઇરાગરિ પરિઉ, તૃપતિ ન લહઇ લૂટંતિ. ૫૫
 માણસ કોડિ ગમે વસઇ, સો વિણ સવિ ઊજાડિ,
 જેણઇ સીખાયુ પ્રેમરસ, વેહ જ પાડયા હાડિ. ૫૬

[દેસી]

પંતીયાં અવધિ જ જેઠિ ઠેઠઇ, ગોરી તિ ધરઇ ઊચાટ,
 સંદેસ જણ જણ હાથિ પૂછઇ, ઉભી જોઇ પ્રીઉ-વાટ,

અનીઠ દીહા, તપઈ દેહઈ વિરહીયા સ-વિસેસ;
પ્રથમ ગોરી ગોઝ લેઈ, પછઈ પધારુ તુમ્હે પરદેસિ રે વાલંભજી. ૫૭

દૂહા

કઈ વઈરિઈ કઈ વેધડઈ, માણસ આવઈ ચિત્તિ,
માહરિ મનિ બેહુ પરિ, તુ ખટકઈ દિન-રત્તિ. ૫૮
એકેકઈ ગુણ તાહરઈ, અકલણિ કલણિ મહંત,
મન ખૂતું નવિ નીસરઈ, વિચરંતાં ભવ જંતિ. ૫૯
સજજન સેજિં સાંભર્યા, આંસુ વહિયાં પરનાલ,
ખિણ અંગણિ, ખિણ ઉરડઈ, જંપ ન, ઊઠી ઝાલ. ૬૦

[દેસી]

આસાઢઈ આશા કંત કેરી કરઈ કામિનિ કોડિ,
પંખીયા પુષ્કરિ પાંતિ પોઢી, કેકરઈ બગલાં કોડિ,
વ્યાપઈ તે વાદલ, વિરહીયાં પંચીયા ઉચ્છક થાઈ;
ઇણિ સમઈ જાવા નહી દેઉં,

મુંહનઈ પાવસ સી પરિ જાઈ રે. વા૦ ૬૧

દૂહા

ભાલા ચુંકઈ વેધડુ, બીજી સંતાપઈ લાજ,
વાઘ નદી ઉખાણલુ, કકપંજરિ મૃગરાજ. ૬૨
તુઝ કારણિ દુખ લખ સહ્યાં, મન મેહલ્યું ધંધોલિ,
મહિરિ કરેસિ, મીત, જઉ, ચિત ઠરસિ ઇક બોલિ. ૬૩
વાલિંભ, વદન તુમ્હારડું, મહિમ મોહણવેલિ,
જોવાનઉ અલજઉ ઘણઉ, હેડું દિઈ અતિ હેલિ. ૬૪

ઇતિ શ્રી ત્રીખમયતુર્માસકં

રાગ મારુણી ધન્યાસી

બારઈ માસ સોહામણા હો સંયોગીનિઈં નિદાનિ,
વાલિંભુ તુઝ વિણ મુંહનઈ હો ખિણ તે વરસ સમાન. ૬૫

ત્રૂટક

ખિજ તે વરસ સમાન જ થાઇ, નિસિદ્ધિન દોહલિ જાઇ,
એ દુખ હૈડા માંહિ ન સમાઇ, તુંહનઇં મહિરિ ન થાઇ.
માહરઇં મનિ તુ તુંહ જિ, વાલિંભ સુખદુખ દેવિસિ તુંહિ,
આશાલબધાંનઇં રે નીછેછઇં, એ ઉત્તમ ગતિ ન હુઇ. ૬૬

[દેસી]

પહિલઈં માણસ મોહ કરઇં હો, જેઠ-ઉધાણ-ઉમાહિ,
પછિ ખિજ માહિ ખસરકઇં હો, નેટિ ન હુઇં રે નિરવાહ. ૬૭

ત્રૂટક

નેટિ નિરવાહ ન હુઇં રે જેણિઇં, તે કાં પ્રીતિ દેખાડઇં,
મોટે બોલે મોહ જ માંડી, પલ ચવી છોહડઇં છાંડઇં,
સાહમાનઈં ન લહઇં અવટાયું, આપ સરંગઇં રાયઇં,
એક એક વેધઇં ખઇંતું જાઇ સાહમું એક તનિ માયઇં. ૬૮

[દેસી]

ઉત્તમ માણસિ આદર્યાં હો સોભા નિરવહિતાઇં,
ધોરી ન છૂટઇં છાંડતા હો જે ધુરિ ધુરિ ધરીઆઇં. ૬૯

ત્રૂટક

જે ધુરિ ધુરિ ધુરીઆઇં ન છંડઇં, જિમ હર ધતૂરાઇં,
તેતી પહિલઈં પ્રીતિ જ કીજઇં, જેતી નિરવહિવાઇં,
કેસરિ સમરિ ભુઅંગમ ખેલન, સાયર બાંહ તરીજઇં,
જાણે મંદર મસ્તકિ તોલિઈં, જઈં સુદ્ધ પ્રીતિ પલીજઇં. ૭૦

[દેસી]

પહલું લાડિ લાગવીયા હો, દાખ્યા નવ નવ રંગ,
તે રસ તે દિન સમરતાં હો ભટકુ ઊઠઇં રે અંગિ. ૭૧

ત્રૂટક

ભટકુ ઊઠઇં નિસિદ્ધિન સાલઇં, તે મન તેહ સનેહા,
હેડુ કઠિન કર્યું જિમ લોહું, અભ અપરાધ જ કેહા,
એવડું જોર કિસ્યું દાસી-સ્યું, કીડીનઇં ફોજ કીસ,
તરણા ઉપરિ કસુ રે કુહાડઇં ઉત્તમ થોડી રીસ. ૭૨

[દેસી]

પ્રેમ-પરિ પહિલું ન જાણતી હો, ઠગતિ સનેહા રે કીસ,
તાડઈ કુહુનઈ ન માનતી હો, દુખ ન લહતી લવ-લેસ. ૭૩

ત્રૂટક

દુખ લવલેશ ન લહતી વાલિંભ, તે પરિ તિહિ જ સિખાઈ,
જણ જણ લાલચિ કરવા લાગી સંદેસા તુઝ તાઈ,
મુહનઈ એ સી પરિ, જવ ચીંતું મુંઝાઉં તતખેવઈ,
ફટ રે પાપી વઈરી નેહા, જે તું ઈમ દુખ દેવઈ. ૭૪

[દેસી]

પહિલઈ પ્રીતિ-અંકુરડુ હો તઈ રોપ્યઉ નયણેણ,
મઈ મન-મંડપિ મોટઉ કરિઉ હો, હવઈ તું છેદઈ કેણિ. ૭૫

ત્રૂટક

હવઈ તું છેદઈ કેણિ કારણિ, મઈ તુ નવિ છેદાઈ,
પહિલી માયા તઈ રે લગાઈ. હવઈ તુ મઈ ન રહાઈ,
અવર પુરુષ કીહું તું સાહિબ, તુઝ પય-નખકી દાસી,
જિમ તું તાણઈ તિમ તુ ઝપાવઈ, જુ પ્રીતિ કરત વરાંસી. ૭૬

[દેસી]

વાલિંભ, તઈ જસ વસિ થકઈ હો મેહલી માહરડી ચીંતિ
તે તુ સોહાગિણિ સાચિલી હો જે વસી તાહરડઈ ચીંતિ. ૭૭

ત્રૂટક

જે વસી તાહરઈ ચિંતઈ ગોરી, અવર-સૂં પ્રીતિ વિછોરી,
નિતુ નવયૌવનિ કરઈ અતિ જોરી, તુઝ મન લીધું ચોરી,
આપસવારથ સહૂ કો તાંણઈ, કો પરપીડ ન તામઈ,
સુભગ વયરાગર-રયણ લૂટાઈ, ભાગ્ય હુઈ તે પામઈ. ૭૮

[દેસી]

લાખીણઈ વેણિ-લટકડઈ હો, લટક્યુ લીલ-વિલાસ,
મદ-ઘૂમત અણીઆલડિ હો નયને પાડ્યુ પાસિ. ૭૯

ત્રૂટક

નયણે પાડ્યુ પાસિ, પનુતા કઇ મુખ-મટકઇ મોહિઉ,
કઇ વાંકડી ભમુહઇ રે ભમાડિઉ કઇ સિંગાર સ સોહિઉ,
કઇ કલકંઠી કોમલ કંકિઇ, કાંઇ કામણ કીધું,
દેસવિદેસ દેખાડીઉ વાલિંભ, તુઝ મન લૂંટી લીધું. ૮૦

[દેસી]

કુચકુંભ કંચૂ-કસિ કસ્યા હો ડેરા કામ-નિવેસિ,
જિહાં પીઉ સમાઇ પાતલુ હો નયન ખલ્યાં તિણિ દેસિ. ૮૧

ત્રૂટક

નયન ખલ્યાં તિણિ દેસિ અનોપમ, કઇ ગૌરે ભુજ-પાસે,
જિણે ભુજિ કામિનિ કંતનઇ ભીડઇ, પંકજનાલ-સંકાસે,
કઇ તું કોમલ ગૌરઇ ઉદરઇ, કઇ કેસરિ-કટિ ઝીણઇ,
કુલી સમાઇ લંકિઇ લોભ્યુ, કઇ કટિ-યંત્રઇ પીનઇ. ૮૨

[દેસી]

કઇ ગૌર જંઘા-જુઅલી હો કમલ કેલિ સમાન,
મોહણવેલિ ભોલવ્યુ હો જે કરિ-કર ઉપમાન. ૮૩

ત્રૂટક

જે કરિ-કર ઉપમાનઇ જંઘા તેહનઇ વેધિ વિલૂધઉ,
મુઝ મંદિરિ આવતુ મોહન, તેણીઇ તું રુંધ્યઉ,
કઇ જે છયલ્લ તણી ગતિ ચંચલ, મંદ લડસડ લટકાલી,
તે ગતિ-ગુણઇ ગમી તુઝ ગોરી, જિણિ ગતિ જીત મરાલી. ૮૪

[દેસી]

નીલા તે કંચૂ ઘાઘરા હો, કઇ કથીપાની રે ભાતિ,
અલવીંઇ આછિમિ પહિરણઇ હો જિણિ મનિ લાગઇ ખંતિ. ૮૫

ત્રૂટક

જિણિ મનિ લાગઇ ખંતિ જ વેસઇ કઇ કટિમેખલ-ખલકઇ,
કઇ ઝાંઝર-ઝમકઇ રણઝણિઉ, કઇ વીછીયાનિ ઠમકઇ.
કઇ પાચિ પોહીસા કે કસબોઇ, કુસુમ કપૂર કરતૂરી,
કેસર ચૂયા અગર જબાદિં, ચાલઇ પરિમલ પૂરી. ૮૬

[દેસી]

કઈ ઘડી મોહણવેલડી હો, કઈ જડી માણિક-હીરિ,
કઈ ચાલઈ કડિ મોડતી હો, કઈ તેજપૂર શરીરિ. ૮૭

ત્રૂટક

કઈ તેજપૂર સરીરઈ અધિકુ, જાણઈ ચંદ કઈ સૂર,
હેજઈ હસતઈ હેડૂં હરીઉં નાસિકા નઈ મુખ-નૂર,
કઈ વેધાલા બોલે વેધ્યુ, જે વેધક-મનિ બાણ,
કઈ અંગ-ભાવઈ મોડામોડઈ, મન મોહિઉ, રે સુજાણ. ૮૮

[દેસી]

એ એકઈ ગુણ તિહાં નહી હો, રૂપ ન, મધુર ન બોલ,
તુ તુઝ મન કિમ માનીઉં હો, જસુ મુખિ નહી તંબોલ. ૮૯

ત્રૂટક

જસ મુખિ નહી રે તંબોલ જ તેહ-ચ્યું, તું કિમ રાતુ, વાહલા,
નેમિ કહિ, તું મુગધા બાલા, ગુણઈ રીઝઈ વેધાલા,
રીંગણિથી રાઈણિ ગુણિ ગમતી, તે તુ અવિહડ ગોરી,
નહી રે અદેખી સદાઈ સરખી રંગિ, સવિ ગુણિ પૂરી. ૯૦

[દેસી]

મુગતિ તણા ગુણ સાંભલી હો, જે કઠ્ઠા શ્રી નેમિનાહિ,
તે સખિ મિલવા કારણઈ હો રાજલિ ધરઈ રે ઉમાહ. ૯૧

ત્રૂટક

રાજલિ ધરઈ ઊમાહુ અધિકુ, મુગતિ-સખીનઈ મિલવા,
શ્રી જિન પાસઈ સંયમ યાયઈ, તેજ માહિ તેજ ભલવા,
પૂરવ ભવનઈ નેહિં રાતી, સુંદરિ સુગુણ સ-હેજ,
શ્રી જિનરાજિઈ દીપ્યા દેઈ, રાજલિ શિવપુરિ ભેજ. ૯૨

[દેસી]

સુભગ-સિરોમણિ, ગુણિ ભરુ હો શ્રી જિન નેમિકુમાર,
જિણિ શિવરમણી કારણઈ હો છંડી રાજલિ નારિ. ૯૩

ત્રૂટક

છંડી રાજલિ નારી સરાગિણિ, જીવદયા મનિ આણી;
તે શ્રી જિનવરના ગુણ થુણતાં, સુખસંપતિ લહઈ પ્રાણી,
સોભા ગુણ સોભાગ સદાઈ, પામઈ જયવંત રાજ,
સૂઘી જિનવર-સેવા લાઘી, સુરતરુ ફલીઉં આજ. ૯૪

[દેસી]

બાર માસ જિનગુણ તણા હો ગાતાં ન કરુ પ્રમાદ,
લાભ અનંતુ આગમિઈ હો, સુણતાં હુઈ આલ્હાદ. ૯૫

ત્રૂટક

સુણતાં હુઈ આલ્હાદ સદાઈ, જિનગુણ અતિહિં રસાલ,
મનનઈ રંગિ તેહ જ સુણતાં, નિતુ નિતુ મંગલમાલ,
શ્રી વિનયમંડન ગુરુરાજ અનોપમ, તપગણ-ગયણઈ ચંદ,
તાસ સીસ જયવંતસૂરિવર વાણી, સુણતાં હુઈ આજંદ. ૯૬

મહત્વનાં પાઠાંતર

૪.૦ ક. ઘ. ચ. દેશીનો ઉલ્લેખ નથી. ૪.૨ ગ. ઘ. ચરણા ચીર કિ. પ. ૨.
ઘ. વરસઈ મેહ તે. ૬.૩-૪ ચ. આ પંક્તિઓ નથી. ૬.૪ ક. ઘ. હરઈ. ૮.૧ ક.
ઘ. ચ. ચિરાઉત. ૮.૨ ખ. ગ. ચ. છ. જ. કુંધુ; ખ. છ. જ. જઈગુ (જયગુ). ૧૨.૧
ઘ. 'રતિ'ને સ્થાને 'સુખ.' ૧૩.૨ જ. 'તરલ'ને સ્થાને 'તન.' ૧૩.૪ ગ. આ પંક્તિ
નથી. ૧૮.૨-૩ ક. પાછળથી ભષ્ટ રીતે ઉમેરાઈ છે, ગ. આ પંક્તિઓ નથી. ૧૮.૨
ખ. મુહિરણિ. ૧૯.૩ ગ. આ પંક્તિ નથી. ૨૧.૨ ખ. જ. કોઉ. ૨૩.૧ ખ. ગ. ઘ.
ચ. છ. જ. મેલાપક ૨૫.૧ ક. ગ. જેહવા જેહવા. ૨૮.૦ ક. ઘ. ચ. દેશીનો ઉલ્લેખ
નથી. ૨૯.૩ ક. પીઉ જોતાં. ૩૦.૦ ક. ઘ. ચ. 'મારુણી માહિલા' નથી, ગ. છ.
મારુણી અસાવરી માહિ. ૩૪.૦ ક. 'ત્રૂટક' નથી. ૩૫.૨ ખ. 'નીમી' નથી. ૩૯.૦
ક. ખ. ગ. જ. 'ત્રૂટક નથી. ૩૯.૩ ખ. રેણુરેડ. ૩૯.૪ ક. ઘ. ચ. કબહી. ૪૧.૨
ઘ. ઘડી છમાસી થાય. ૪૩.૨ ગ. આ પંક્તિ નથી, ખ. ગ. છ. કેસ્યઉં રંગ કે,
ઘ. કિસ્યો રંગ, જ. કેસુ રંગ કે. ૪૪.૩ ખ. ગ. છ. જ. એ જોડિ. ૪૬.૨ ખ. ગ.
છ. જ. આ પંક્તિને પાઠાંતર તરીકે પાછળ મૂકી છે અને એને સ્થાને આ પંક્તિ
છે : કે રીબઈકે તવ મરઈ, નગુરા પ્રેમકા જાહેર. ગ. અમ્હે તુ દાઝી દાઝી મરુ.
૪૭.૧ ઘ. આ પંક્તિ નથી. ૪૭.- ખ. જ. ઇતિ શ્રી હેમંતચતુર્માસકં. ૪૮.૦ ક.
ઘ. ચ. દેશીનો ઉલ્લેખ નથી. ૫૪.૧ ક. જઈ. ૫૭.૨ ક. આ પંક્તિ નથી. ૬૫.૦

ઘ. ચ. રાગનું નામ નથી. ૬૬.૩ ગ. દૈવવસિ તુહઇ, જ. દેવઇ. ૬૬.૪ એ તુમ
 ગતિ તુહઇ, ગ. જ. તુહઇ. ૬૮.૦ ક. ગ. છ. 'ત્રૂટક' નથી. ૬૯.૦ ઘ સિવાય 'દેસી'
 નથી. ૭૦.૦ જ. સિવાય 'દેસી' નથી. ૭૨.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૭૪.૦
 ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૭૪.૩ ગ. ચ. ચીતવઉં. ૭૬.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક'
 નથી. ૭૬.૪ ગ. છ. જ. તુઝ ફાવઇ, ઘ. તું ફાવઇ, ચ. તમ્હ ફાવઇ. ૭૮.૦ ઘ.
 જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૮૧.૦ ઘ. સિવાય 'દેસી' નથી. ૮૨.૦ ઘ. જ. સિવાય
 'ત્રૂટક' નથી. ૮૫.૧ ખ. ગ. ઘ. ચ. છ. કથીપાલી. ૮૬.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક'
 નથી. ૮૬.૩ પોઇસા. ૮૭.૨ ઘ. તેજપુંજ. ૮૮.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૯૦.૦
 ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૯૨.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૯૨.૪ ઘ. રાજુલ
 મુગતિ ભેજ. ૯૩.૦ ઘ સિવાયા 'દેસી' નથી. ૯૩.૧ ક. મુગતિ-સિરોમણિ, ખ.
 સુભગતિ સિરોમણિ. ૯૬.૦ ઘ. જ. સિવાય 'ત્રૂટક' નથી. ૯૬.૨ ઘ. જેહ જ ભણસઇ,
 દિન દિન મંગલમાલ. ૯૬.૩ ઘ. ઊવઝાય અનોપમ, ચ. સીસી અનોપમ, ઘ. ચ.
 તપગછ ૯૬.૪ ખ. ગ. ઘ. છ. જ. તસ.

બાર ભાવના સજ્જાય

જયવંતસૂરિ (અપરનામ ગુણસૌભાગ્યસૂરિ)એ વડતપગચ્છની રત્નાકર-શાખાના ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય હતા. એમની બે રાસકૃતિઓ ‘શૃંગારમંજરી’ અને ‘ઋષિદત્તા રાસ’ અનુક્રમે ૧૫૫૮ (વિ.સં. ૧૬૧૪) અને ૧૫૮૭ (વિ.સં. ૧૬૪૩)માં રચનાવર્ષો બતાવે છે અને ૧૫૯૬ (વિ.સં. ૧૬૫૨)માં એમણે ‘કાવ્યપ્રકાશ’ની ટીકાની હસ્તપ્રત લખાવીને જ્ઞાનભંડારમાં મુકાવ્યાની માહિતી મળે છે એટલે કવિનો સમય સોળમી સદીનો ગણાય - સોળમી સદીના બીજા ચરણથી કદાચ સત્તરમી સદીનાં થોડાં વર્ષો સુધીનો.

જયવંતસૂરિને નામે બે રાસકૃતિઓ ઉપરાંત સ્તવન, લેખ(પત્ર), સંવાદ, ફાગ, બારમાસા વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ અને ૮૦ જેટલાં ગીતો મળે છે. અનેકવિધ ભાવછટાઓ અને અભિવ્યક્તિતરાહોથી ઓપતી એમની કાવ્યસૃષ્ટિ એમની વિદગ્ધતા ને એમના ઉચ્ચ કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે છે. (વિશેષ માટે જુઓ ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય’, સંપા. જયંત કોઠારી, કાંતિભાઈ બી. શાહ, ૧૯૯૩ તથા ‘કવિલોકમાં’, જયંત કોઠારી, ૧૯૯૪ - ‘પંડિત, રસજ્ઞ અને સર્જક કવિ જયવંતસૂરિ’ એ લેખ.)

કૃતિપરિચય

‘બાર ભાવના સજ્જાય’ ઢાળ અને ત્રોટકના પદબંધમાં રચાયેલી ૩૯ કડીની રચના છે. ૩૯ કડી કહેવાથી સમજાય એના કરતાં એનું પરિમાણ મોટું છે કેમ કે પંદરેક કડીઓ ઢાળ અને ત્રોટકના વિભાગો ધરાવે છે અને ૬થી ૮ પંક્તિ સુધી વિસ્તરે છે. બેએક અન્ય કડીઓ પણ ચાર પંક્તિ સુધી વિસ્તરે છે. ઢાળ અને ત્રોટકના વિભાગો વચ્ચે શબ્દસાંકળી છે. કૃતિનો વિશિષ્ટ પદબંધ અને ત્રોટકના પ્રયોગથી આવતી ગાનછટા ધ્યાનાર્હ છે.

આ કૃતિ જયવંતસૂરિની એકમાત્ર એવી કૃતિ છે જે સંપૂર્ણપણે સાંપ્રદાયિક વિષયવસ્તુની છે અને જેમાં એમના કવિત્વને વિલસવાનો ખાસ કશો અવકાશ મળ્યો નથી. (થોડાં ગીતો પણ આવાં મળે છે ખરાં.) કૃતિમાં જૈન પરંપરામાં ખૂબ જાણીતી, મોક્ષમાર્ગના સાધનરૂપ બાર ભાવનાઓ વર્ણવાયેલી છે. ભાવના એટલે જેનું ચિંતન-

પર્યાલોચન કરવું જોઈએ એવા તાત્ત્વિક પદાર્થો - દેહાદિની અનિત્યતા વગેરે. અનિત્યભાવનાને સંદર્ભે રાવણનાં સમૃદ્ધિ અને પ્રતાપનું તથા સંસારની - ભવભ્રમણની અસારતાને સંદર્ભે નરકનાં દુઃખોનું વીગતે વર્ણન દાખલ થયું છે, પરંતુ આ વર્ણનો કેવળ પરંપરાગત છે. તત્ત્વવિચારના નિરૂપણમાં અભિવ્યક્તિની કશી તાજગી કે નૂતનતા આણવાનું કવિએ ઇચ્છ્યું નથી.

પ્રતપરિચય

આ કૃતિની લા. દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિરની ક. ૬૬૮૦ની એકમાત્ર પ્રત મળી છે. બીજી કોઈ પ્રત જાણવા મળી નથી. પ્રતનાં ચાર પત્ર છે. પત્રનું માપ ૨૧x૧૦ સે.મિ. છે. પત્રની દરેક બાજુએ ૧૩ લીટી છે. છેલ્લા પત્રની બીજી બાજુએ ચાર લીટી છે. દરેક લીટીમાં આશરે ૩૭ અક્ષર છે. પ્રતના અક્ષર મોટા, ચોખ્ખા અને સુઘડ છે. પ્રત ઘણી શુદ્ધ રીતે લખાયેલી છે. પડિમાત્રાનો ઉપયોગ થયો છે અને 'ખ'ને માટે 'ષ' વપરાયો છે. લહિયાનું નામ નથી, લેખનસંવત પણ નથી, પણ પ્રત સંવત સત્તરમી સદીની જ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે.

બાર ભાવના સજ્જાયા

પુરીયાં મનિહિં વિમાસઈ - એ ઢાલ

સરસતિ સરસ તિ વાણી, આપુ અમીઅ સમાણી,
ભાવન બાર વખાણી, બૂઝવું ભવીઅણ પ્રાણી. ૧

દુર્લભ માનવ-જંવારુ, ભવીઅણ, એ લહી સારુ,
ભોલિમિ, ભોલડા, મ હારુ, આપ-સવારથ સારુ. ૨

માયા મમતા ઊતારુ, મન ઉનમારગિ વારુ,
વાણી-અમી અવધારુ, ભાવન બાર સંભારુ. ૩

ભાવન મુગતિ-નિધાન, શ્રીજિનશાસનિ પ્રધાન,
તે સુણ થઈ સાવધાન, ઇંડી કુમત અજ્ઞાન. ૪

શાસનદેવી-પય પણમેવીઅ - એ ઢાલ

ભવીઅણ પ્રાણીઅ, ભાવન આણીઅ,
પહિલીઅ અનિત્યતા ભાવિવી એ,
જગિ જિ સુહુણડા સમવડિ, સાજન,
ઘડીઅ નવ હિંડતાં જાણિવી એ.

ત્રૂટક

જાણીવી માયા માયતાયા, અથિર કાયા એ સહી,
એ મિત્ર પુત્ર કલત્ર ભાઈ, ધિર સગાઈ કો નહીં,
યૌવન્નિ માતુ વિષયિ રાતુ, ફોક મમતા વાહીઈ,
જે જીવ પાહિં સુજન વાહાલા, નેહિ છેહુ તે દીઈ. ૫

જોઅણ લંક શત અધિક યુરાસીઅ,
ઉંચમિ ગાઉ સત ગઢ રખઈ એ,
ત્રણિ સહિસ યુપન પોલિ સ-બારીઅ,
શત દુર્નિ કોઠડા એક લખ એ.

ત્રૂટક

એ લક્ષ ત્ર્યાસી સહિસ કોઠા, બુરુજ છપ્પન હવિ સુશુ,
યુ કોડિ લખ ઉગણચ્યાલીસ કોડી, સહિસ યુ કોડિ શત ભણઈ,
ત્રિપન્ન કોડી લક્ષ બારે સહિસ પંચાસ કોસીસ એ,
યુ સહિસ છણું સુભટ સૂરા, કોસીસઈ એક નિવસએ,
ઈમ સર્વ સંખ્યા સુભટ કહીઈ, અઢાર કોડાકોડિ શતી,
સોવિન્ન ગઢ દઢ જલધિ ખાઈ, લંકનગરી જસવતી. ૬

રાવણ ભૂપતિ, લંકનુ અધિપતિ,
સુરપતિ જસ સુતિ જાંપીઉ એ.
એક લખ પંચવીસ, સહિસ સુત બત્રીસ,
જોઅણ પરિષદિ દીપતુ એ.

ત્રૂટક

દીપતુ ત્રિભુવનમાંહિ કંટક, ખાટિ બાંધ્યા નવ ગ્રહે,
વિહિ દલઈ કોદવ, અગ્નિ ધોઈ વરત્ર, વાયુ બાહારઈ ગ્રહે,
યમ વહઈ જસ ઘરિ નીર નિરમલ, છએ રિતુ નિતુ વનિ વસઈ,
એક હાથિ પર્વત જેણિ તોલ્યુ, ભુવનિ ભુજબલિ ઉહલસઈ,
તે નિત્ય ન રહિઉ ભૂપ રાવણ, મુંજ ભોજ ગયા સહી,
તુ અથિર કાયા મૂઢ માયા, અનિત્ય ભાવન એ કહી. ૭

બાહુબલિની વેલીની ઢાલ

અશરણ બીજી ભાવના, શરણ નહીં જગિ કોઈ જી,
માતપિતા બાંધવ વલી, હય ગય પાવક જોય જી.

ત્રૂટક

નહીં શરણ મરણ જનમ રોગિઈ, સુજન, રાણિમ રિધિ છતાં,
રિધિ અનાથી થયુ સનાથી, એહ ભાવન ભાવતાં,
એક ધર્મ અશરણ-શરણ પરભવિ, સુજન, સંબલ આદરુ,
એ ધરુ ભાવન ચિત્તિ પાવન, અલવિ ભવસાયર તરુ. ૮

ઢાલ એકવીસાની

આવિઉ આવિઉ રે સંસારિઈ જીવ એકલુ,
વલી પ્રાણી રે પાપ કરી જાજાસઈ એકલુ,
કો કહિનુ રે નહીં સંધાતી જાણીઈ,
કુણ વઈરી રે બંધવ કવણ વખાણીઈ.

ત્રૂટક

વખાણીઈ કુણ સ્વાર્થિ વાહાલાં, મિલઈ સજજન અતિઘણાં,
જે વિના ન સરઈ એક ઘડલી, જનમ જાઈ તે વિના,
કુટુંબ કારણિ પાપભારઈ જીવ વેઈ એકલુ,
એકત્વભાવન ભાવતાં નમિરાય બૂઝિઉ ગુણનિલુ. ૯

કોઈ વારુ રે મેઘરથ રાય - એ ઢાલ

યુથી ભાવન ભાવીઈ, અન્ય સહૂ જગમાહિં રે,
તનુ ધન સુજન અનેરડા, પરલોકઈ રે નહીં કોઈ સહાય કિ. ૧૦

ભવીઅણજી, ઈમ ભાવુ રે, કિમ પામુ રે મુગતિનિવાસ,

જિણિ છૂટુ રે ભવભયપાસ. આંચલી

જનમિ જનમિ પામ્યાં ઘણાં, માતપિતા સુત ભાઈ રે,
તરુઅરથી જિમ જૂજૂઆં, પ્રહિ ઊગઈ રે પંખીડાં સવિ થાય કિ. ૧૧ ભ૦

એણઈ સંસારિ સંયોગડા, સુહુણા સરિસા જાણિ રે,
અતિ સંયોગવિયોગનઈ મનિ માયા રે અલીઅ મ આણિ કિ. ૧૨ ભ૦

ઘડીઅ ન લાગઈ વહિડતાં, જિમ કાતીના મેહ રે,
તનુ ધન સુજન અનેરડાં, તે સાથઈ રે મંડિ મ ચિંતસનેહ કિ. ૧૩ ભ૦

અન્યત્યભાવન ભાવતાં, સનતકુમાર વઈરાગી રે,
ઘર પુર અંતેઉર ત્યજ્યાં, ઈમ મેહલુ રે મમતાનુ તુહમે ભાગ કિ. ૧૪ ભ૦

એક દિનિ સારથપતિ ભણઇ - એ ઢાલ

ભાવન ભાવુ પંચમી, એ સંસાર અસાર,
યુ ગઇ માંહિ ભમંતડાં, સુખદુખ સહ્યાં અપાર રે. ૧૫

ભાવન ભાવીઇ, આણી આણી હિયાડઇ વિરાગો રે,
સાધુ મુગતિનુ માગો રે, છંડી છંડી ભવ તણઉ રાગો રે.
બૂઝઉ બૂઝઉ પ્રાણીઆ, પરિહરી મમતા નઇ મોહો રે,
મંડુ મંડુ ધરમ-સ્યું નેહો રે, જાણી જાણી અથિર સ દેહો રે. ભા૦

નિરયા ગતિ અતિ જીવડુ, વેઇ દુખ અસાય,
સંકડ કુંભઇ ઊપનુ તલિ શિર ઊપરિ પાયો રે. ૧૬ ભા૦

પીડઇ પાપ પચારતાં, પરમાધામી અપાર,
સાંડસઇ ત્રોડઇ, તેલિ તલઇ, દિઇ વલી મોગર-પ્રહારો રે. ૧૭ ભા૦

પારાની પરિ વલી મિલિઇ, કીધ સ ખંડોખંડિ,
સુખ એક મેષોન્મેષ નહીં, નલિ મેહલિ ટલવલતાં રે. ૧૮ ભા૦

ઝડપઇ આમિષ પિંડનઇ, સમલીરૂપ કરેલિ,
યાંચ જિસ્તી હુઇ ભાલડી, તન વીંધઇ તતખેવો રે. ૧૯ ભા૦

વજ્રમુખરૂપી કંથૂઆ, વેદન કરઇ શરીર,
માહોમાંહિ આયુધિ હણઇ, મુખિ મુંકઇ અતિ રીરો રે. ૨૦ ભા૦

માહા માઝિમ નિસિ જલ વડઇ, છાંટી વીંજઇ રે વાય,
અનંત ગુણી શીત-વેદના, તેહથી નરકિ સહાયો રે. ૨૧ ભા૦

તાવડિ તાપિઉ ટલવલઇ, વંછિ વનતરુ વાય,
સામલિ અસિવનિ રાખીઉ, તે દુખ મિઇં ન કહાયો રે. ૨૨ ભા૦

કરવતધારા પાનડાં, પડિ પડિ ખંડઇ દેહ,
સમલીરૂપઇ ઠણક દિઇ, તે દુખનુ નહીં છોહો રે. ૨૩ ભા૦

ભાર ભરી ઊતારીઇ, વઇતરણીનઇ માંહિ,
મત્સ્ય ભખઇ વલી દેહ ગલઇ, પગિ ગોખરૂ વીંધાયો રે. ૨૪ ભા૦

અગનિવર્ણ કરી પૂતલી, દિઇ આલિંગન દેહિ,
તાતાં તરુઆં પાઈઇ, કહી ન સકું દુખ એહો રે. ૨૫ ભા૦

દસવિધ વેદનદુખ સહ્યાં, જે મિઠં નરક મઝારિ,
કોડિ જીભ કહઈ કેવલી, તુહિ ન આવઈ પારો રે. ૨૬ ભા૦
ઇમ તિરીઆં ગતિ માનવી, દેવ તણી ગતિ માંડિ,
પરિ પરિ જે દુખ મિં સહ્યાં, તે વલી કહ્યાં ન જાયો રે. ૨૭ ભા૦
ઇમ ભવભાવન ભાવતાં, જે વિરમઈ સંસારિ,
તે પુષ્ક્યૂલાની પરઈ, પામઈ પામઈ ભવ તણઉ પારો રે. ૨૮ ભા૦

[ઢાલ]

અસ્થિર કાયા હો પ્રાણી એ ખરી,
વહઈ નવ દારઈ હો મલમૂત્રઈ ભરી.

ત્રૂટક

મલમૂત્રિ ભારી, અતિ અસારી, રુધિર વીર્ય થકી ઘડી,
આહાર-જલ મલ-મૂત્ર થાઈ, શુચિ ન થાઈ દેહડી,
વાધી અમા મુખ અશુચિ અન્નઈ, નુહિ કિમહિઈ નિર્મલી,
એ અશુચિ સાતે ધાતિ બાંધી, ઊપરિ ચરમહ કોથલી.
આભરણિ સોહઈ સહુ મોહઈ, અશુચિભાવન ભાવતાં,
શ્રી ભરત ભૂપતિ લહિઉ કેવલ, આરીસઈ મુખ જોયતાં. ૨૯

સિરિ સંતિ જિહોસર - એ ઢાલ

હવિ સાતમિ ભાવન, લોકસરૂપ અપાર,
સુર નર પાતાલઈ, ત્રિભુવન તણઉ રે વિચાર.
એક પુણ્યસંયોગઈ, સુખ વેઈ સુરલોકિ,
એક માનવની ગતિ, નરકિ સહઈ દુખ એક.

ત્રૂટક

એક થાઈ માતા વલી વનિતા, તાત સુત વલી સુત પિતા,
કુબેરદત્ત કુબેરદત્તા, કુબેરસેના અતિ મતા,
એ લોકભાવન જીવભાવન, જેહ ધ્યાઈ એકમનાં,
વૈરાગ્યચંદ્રઈ ચિત્ત ચંગઈ, નુહિ ભવભય આસના. ૩૦

જય જગગુરુની ઢાલ

અક્રમિ ભાવન ભાવતાં, મનિ આશ્રવ રૂંધુ,
વઈરી વિષયાદિક સબલ, તે ચિત્તિ મ બંધુ.

રાગ રોસ પરિહરુ દૂરિ, હિંસાદિક ટલુ,
 આશ્રવ-પરવસિપણઇ દુઃખ, મૃગાપુત્ર સંભાલુ.
 એ, મોકલડઇ છિદ્રિ જિમ, પ્રવહણ બૂડઇ તોઇ,
 તિમ આશ્રવથી પ્રાણીઉ, ભવસાયરિ બૂડેઇ. ૩૧

ઢાલ વેલિની

નુમી ભાવન ભાવતાં, આશ્રવ તિજઉ સદેદ,
 મન વચને કાયા કરી, સંવર કરિ રે જીવ.

ત્રૂટક

સંવર કરિ રે જીવ સંસારિ, વિષયાદિક વલી વારિ,
 ક્રોધ ક્ષમાઇં માન જિ વિન્યઇં, માયા સરલઇં વારિ,
 લોભ સંતોષઇં ટાલી, ચારિત્ર પાલી જિનવર-આણ,
 સંવર આણી પ્રસન્નચંદ્રાદિક પુહુતા મુગતિ નિદાનિ. ૩૨

[ઢાલ]

દશમીય દશમીય ભાવન ભાવીઇ એ.
 નિરજરા નિરજરા તપહ પ્રમાણિ કિ,
 બાહ્ય અભ્યંતર બિ પરઇં એ.
 અણસણ ઊણોદરીઅ વખાણિ કિ.

ત્રૂટક

અણસણ ઊણોદરી જાણી, વૃત્તિસંખેપ સંલીનતા,
 રસત્યાગ કાયાક્લેશ બાહિરિ-ભેદ છ એ ગુણવતા,
 પ્રાયશ્ચિત્ત કાસગ ધ્યાન વિનઇં, વૈયાવૃત્ય સઝાય-સ્યું,
 એ ભેદ આભ્યંતરિક નિર્જર ભાવિ ભાવન ભાવ-સ્યું. ૩૩

ગુરુ ગિરુઆ ગુણસાગર - એ ઢાલ

ઉત્તમ ભાવન ભાવતાં, ઉત્તમ ગુણ સંભારિ,
 ચારિત્ર નિરમલ આદરી, પુહુતા મુગતિ મઝારિ.
 નારીનઇ બૂડા નહી, તારૂ હૂઆ તારુન્નિ,
 ઈંદ્રિય-હય જીપી કરી, આણી નિન્ વસિ મન્ન. ૩૪

જંબૂકુમર તણી પરિ છંડી સોવિન નારિ,
 આપ સવારથ સાધીઅ, જે રહ્યા સિદ્ધિદૂઆરિ.

ઉત્તમ ભાવન ભાવતાં, પ્રાણીતરણ સંસારિ,
જનમ-જરા-ભવભય થકી, પામઈ તે નર પાર. ૩૫

ગિરિવર માંહિં મેરુ વડુ રે - એ ઢાલ

બોધિભાવન હવિ ભાવીઈ રે, દુર્લભ તે જગિ હોઈ,
ચકવર્તિપદવી સોહિલી રે, સોહિલાં સુરસુખ હોઈ.

ત્રૂટક

સોહિલાં સુરસુખ હોઈ, પ્રાણી, લક્ષ વાર સ પામીઈ,
એક ધર્મ દોહિલુ વલી ભવિ ભવિ દુઃખ જેહથી વામીઈ,
સંસારમાંહિં અનંત પુદ્ગલપરાવર્તિઈ ભવિ ભમઈ,
મિથ્યાત્વ મોહિઉ, પાપ વાહિઉ, ધર્મ-અક્ષર નવિ ગમઈ. ૩૬

[ઢાલ]

જિમ નઈ-પાહાણ તણી પરિઈ રે, યથાપ્રવૃત્તિકરણેણ,
કોડાકોડિ એક થાકતાં રે, આઠઈ કરમ તણેણ.

ત્રૂટક

આઠઈ કર્મ તણી ગતિ, કોડાકોડિ એકેકી જવ રહઈ,
એ ચૌદ અંતરગ્રંથિ ભેદક સમય જિનવર તવ કહઈ,
જે રાગદોષપ્રણામસરૂપી ગ્રંથિ તે અણભેદતઈ,
નવિ લહઈ પ્રાણી શુદ્ધ સમકિત, ગ્રંથિ દઢ પોતઈ છતઈ. ૩૭

[ઢાલ]

પર્વતની પરિ ભેદવા રે, કો લઘુકરમી હોઈ,
ભેદઈ અપૂરવકરણડઈ રે, અનિવૃત્તિકરણ સ જોઈ.

ત્રૂટક

અનિવૃત્તિકરણિ સ જોઈ પ્રાણી, સૂઝતુ ખિણિ ખિણિ ઘણઉં,
ઉદીર્ણ મિચ્છતક્ષઈ ઘાતી, અનુદીર્ણ ઉપશમાવી ઘણઉં,
ઇમ લહઈ સમકિત પંચ ભેદિઈ, ક્ષાયિકાદિક અતિ ભલાં,
દસ ભેદ વલી નિસર્ગ આદિક લહઈ પ્રાણી નિર્મલાં. ૩૮

[ઢાલ]

બોધિભાવન બારમી એ, ભાવઈ જેહ મહંત,
તે નર નિરમલ સંપજઈ રે, પામઈ સુકખ અનંત.

ત્રૂટક

પામઇ સુક્રમ અનતં પ્રાણી, ભાવન બાર વખાણી,
એકમનાં જે ભાવન ભાવઇ, તે સુખ આણઇ તાણી,
વડ તપગણિ અતિ મહિમામંદિર, શ્રી વિનયમંડન ઉવગ્રય,
તસ સીસ જ્યવંત પંડિત વીનવઇ, સુખસંપદ ચિર થાઇ. ૩૯

ઇતિ શ્રી ૧૨ ભાવના સજ્જાય સમાપ્તઃ. શ્રી. શ્રી. શ્રી. શ્રી.

શબ્દાર્થ

(મધ્યકાલીન અને કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોનો સમાવેશ કર્યો છે. કડી અને પંક્તિક્રમાંકનો નિર્દેશ છે.)

અગનિવર્ણ ૨૫.૧ અગ્નિના વર્ણનું, રાતુંચોળ, તપેલું	પાંદડાંવાળાં વૃક્ષોનું વન (સં.) અંતેઉર ૧૪.૨ અંતઃપુર, રાણીવાસ, રાણીઓ
અટ્ટમિ ૩૧.૧ આઠમી (સં.અષ્ટમી)	આદર- ૮.૫ સ્વીકારવું, આશ્રય લેવો (સં.આનંદ)
અચિર ૭.૧૦ અસ્થિર	આપ ૨.૨ આત્મા
અનિવૃત્તિકરણ ૩૮.૨ અપૂર્વકરણરૂપ પરિણામ પાછું જાય નહીં તેવી અવસ્થા (સં.અનિવૃત્તિકરણ)	આમિષ ૧૯.૧ માંસ (સં.)
અનુદીર્ણ ૩૮.૪ ઉદય ન પામેલ અથવા જેનો ઉદય દૂર છે તે (સં.)	આરીસઇ ૨૯.૨ અરીસામાં (સં.આદર્શ)
અનેરડાં ૧૩.૨ જુદેરાં (સં.અન્યતર)	આશ્રવ ૩૧.૧ જે દ્વારા કર્મો આવે એ તે, કર્મબંધનાં કારણ (સં.)
અપૂરવકરણઉઉ ૩૮.૨ પૂર્વે ક્યારેય પ્રાપ્ત ન થયેલા એવા આત્માના શુભ પરિણામની પ્રાપ્તિ (સં.અપૂર્વ- કરણ)	આસના ૩૦.૮ પાસે રહેલા (સં. આસન્ન)
અમા. ૨૯.૫ અમાપ, ખૂબ (સં.)	ઉદીર્ણ ૩૮.૪ ઉદય પામેલ (સં.)
અમીય ૧.૧ અમૃત	ઉન્મારગ ૩.૧ અવળો - ખોટો માર્ગ
અલવિ ૮.૬ સહેજમાં, અનાયાસે	ઉપશમાવ- ૩૮.૪ શાંત કરવું
અલીય ૧૨.૨ મિથ્યા, ખોટું (સં. અલીક)	ઉવગ્રાય ૩૯.૫ ઉપાધ્યાય, જૈન સાધુની એક પદવી
અસાય ૧૬.૪ અશાતાવેદનીય કર્મનો એક પ્રકાર, શારીરિક-માનસિક પીડા	ઉહ્લસ- ૭.૮ શોભવું, પ્રકાશવું (સં.ઉલ્લસ)
આસિવન ૨૨.૨ તરવારના આકારનાં	ઉંચમ ૬.૨ ઉંચાઈ (સં.ઉચ્ચ પરથી) એકમનાં ૩૯.૪ એક ચિત્તે

કરણેણ ૩૧.૧ કરવાથી (સં.)
 કવણ ૯.૪ કોણ (સં.ક: પુનઃ)
 કહિ ૯.૩ કોઈ
 કંથૂઆ ૨૦.૧ એક નાનકડું જીવડું
 (સં.કુંથુ)
 કાતી ૧૩.૧ કારતક મહિનો (સં.કાર્તિક)
 કાસગ ૩૩.૭ કાઉસગ્ગ, દેહથી પર થવું
 તે, એક જૈન ધ્યાનક્રિયા (સં.
 કાયોત્સર્ગ)
 કિમહિઈં ૨૯.૫ કેમેય
 કુંભી ૧૬.૬ ઘડાના આકારની નાના
 કોટડી, જેમાં નરકના જીવોને
 પકવવામાં આવે છે (સં.)
 કોડાકોડિ ૩૭.૨ કરોડને કરોડથી
 ગુણવાથી થતી સંખ્યા
 કોડિ, કોડી ૬.૬, ૮ કરોડ (સં.કોટિ)
 કોદ્રવ ૭.૬ કોદરા, એક હલકું ધાન્ય
 (સં.)
 કોસીસ ૬.૭ કોસીસાં, કોટનાં કાંગરાં
 (સં.કપિશીર્ષક)
 ક્ષઈં ૩૮.૪ ક્ષયથી, નાશથી
 ક્ષાયિક ૩૮.૫ કર્મનાશથી ઉત્પન્ન
 થયેલ, સમ્યક્ત્વનો એક પ્રકાર (સં.)
 ખંડ- ૨૩.૧ ટુકડા કરવા (સં.)
 ખંડોખંડિ ૧૮.૧ ટુકેડટુકડા
 ખિણ ૩૮.૩ ક્ષણ
 ગઈ ૧૫.૨ ગતિ, જીવયોગિ
 ગય ૮.૨ ગજ, હાથી
 ગ્રહ ૭.૬ ગૃહ, ઘર
 ઘડલી ૯.૬ ઘડી, ચોવીસ મિનિટનો
 સમય, અલ્પ સમય (સં.ઘટિકા)

ઘાતી ૩૮.૪ આત્માના ગુણોનો નાશ
 કરનાર (સં.)
 ચિંત ૧૩.૨ ચિત્ત
 ચુ ૬.૬ ચાર (સં.ચતુઃ)
 ચુપન ૬.૩ ચોપન (સં.ચતુઃપંચાશત)
 છતઈ ૩૭.૬ હોતાં
 છંડ- ૧૬.૨ છાંડવું, છોડવું (સં.છર્દ)
 જવ ૩૭.૩ જ્યારે
 જંવારુ ૨.૧ જન્મારો (સં.જન્મ+કાર કે
 વાર)
 જપ- ૭.૨ જીતવું (સં.જિ- પ્રા. જિત,
 જિપ્પ)
 જૂજૂઆં ૧૧.૨ જુદાં, અભાગાં
 જોઅણ ૭.૪ જોજન, તેર કિલોમિટર
 જેટલું અંતર (સં.યોજન)
 ઠણક ૨૩.૨ ચાંચનો પ્રહાર, ભોંકવું તે
 તતખેવ(વો) ૧૯.૨ તત્ક્ષણ, તરત જ
 (સં.તત્+ક્ષિપ્)
 તરૂઆં ૨૫.૨ કલાઈ, ટીન (સં.ત્રપુક)
 તવ ૩૭.૪ ત્યારે
 તસ ૩૯.૬ તેનું (સં.તસ્ય)
 તાતાં ૨૫.૨ તપ્ત, તપેલાં
 તાય ૫.૫ તાત, પિતા
 તાવડ ૨૨.૧ તાપ
 તિજ- ૩૨.૧ તજવું (સં.ત્યજ્)
 તિરીઆં ૨૭.૧ તિર્યચ, પશુપંખી,
 જીવજંતુ આદિ પ્રાણીવર્ગ
 તુહિ ૨૬.૨ તોપણ
 તોઈ ૩૧.૫ પાણીમાં (સં.તોય)
 ત્રિપન્ન ૬.૭ ત્રેપન (સં.ત્રિપંચાશત)
 થાકતાં ૩૭.૩ બાકી રહેતાં, બચતાં

ધિર ૩૯.૬ સ્થિર
 દુર્નિ ૬.૪ બમણું, બે
 દૂઆર ૩૫.૨ દ્વાર
 દોષ ૩૭.૫ દ્વેષ (પ્રા.)
 દોહિલુ ૩૬.૪ કરવું કે મેળવવું મુશ્કેલ
 (સં.દુ.ખ+ઇલ્લ)
 નઇ ૨૪.૧, ૩૪.૪, ૩૭.૧ નદી
 નિરજરા ૩૩.૨ કર્મો ખરી જવાં તે,
 કર્મોનો નાશ થવો તે (સં.નિર્જરા)
 નિરયા ૧૬.૫ નારકી, નરકની (પ્રા.
 નિરય)
 નિલુ ૯.૮ નિવાસ, વાસસ્થાન (સં.
 નિલય)
 નિસર્ગ ૩૮.૬ સ્વાભાવિકપણે થવું તે,
 સમ્યક્ત્વનો એક પ્રકાર (સં.)
 નુમી ૩૨.૧ નવમી
 નુહિ ૨૯.૫ ન હોય
 નેટિ ૫.૮ નક્કી, જરૂર
 પચાર- ૧૭.૧ મહેણાં મારવાં, ટોણાં
 મારવાં, ઠપકો આપવો (અપ.
 પરચાર)
 પરમાધામી ૧૭.૧ નરકવાસીઓને
 શિક્ષા કરનાર દેવયોનિ (સં.પરમ+
 અધાર્મિક)
 પરિ ૧૮.૧ પેટે, જેમ (સં.પ્રકારે)
 પંચાસ ૬.૭ પચાસ (સં.પંચાશત્)
 પાય(યો) ૧૬.૬ પગ (સં.પાદ)
 પાયક ૮.૨ પગપાળા સૈનિક
 પાસ ૧૧.આંચલી પાશ, બંધન
 પાહાણ ૩૭.૧ પથ્થર (સં.પાષાણ)
 પાર્હિ ૫.૮ -ના કરતાં (સં.પાર્થે)

પુદ્ગલપરાવર્ત ૩૬.૫ જીવ બધાં કર્મ-
 પુદ્ગલોને સ્પર્શી રહે તેટલો કાળ,
 કાળનું એક મોટું માપ (સં.)
 પુહુતા ૩૨.૬ પહોંચ્યા (સં.પ્રભૂત, પ્રા.
 પહુત)
 પોત ૩૭.૬ ભંડાર, સિલક
 પોલિ ૬.૩ દરવાજો (સં.પ્રતોલિ)
 પ્રણામ ૩૭.૫ પરિણામ, પરિણીત
 મનોભાવ, અધ્યવસાય
 પ્રવહણ ૩૧.૫ વહાણ (સં.
 પ્રહ ૧૧.૨ પ્રભાત, સવાર
 બંધ- ૩૧.૨ બાંધવું, જોડવું (સં. બધ)
 બાહાર- ૭.૬ વાળવું, ઝાડુ કાઢવું (દે.
 બોહારી પરથી)
 બાહારિ ૩૩.૬ બહારનો, બાહ્ય (સં.
 બહિર)
 બુરુજ ૬.૫ બુરજ, કિલ્લાને મથાળે તોપ
 ગોઠવવા માટેનું અગાશી જેવું
 ગોળાકાર બાંધકામ (અ.બુર્જ)
 બૂઝ- ૯.૮ સમજવું, જ્ઞાન પામવું (સં.
 બુધ્ય-)
 બુઝવ- ૧.૪ સમજાવવું, જ્ઞાન આપવું,
 બોધ કરવો
 બોધિ ૩૬.૧ આત્મજ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન
 ભખ- ૨૪.૨ ભક્ષ કરવો, ખાવું
 ભવીઅણ ૧.૨ ભવિજન, મોક્ષનો
 અધિકારી જીવ
 ભલ્લડી ૧૯.૨ નાનો ભાલો (સં.ભલ્લ)
 ભાવ- ૫.૧ ચિંતન કરવું (સં.ભાવય)
 ભાવન ૧.૨ ચિંતન, પર્યાલોચન, તેના
 વિષયરૂપ તત્ત્વસિદ્ધાંત (સં.)

ભોલિમ ૨.૨ ભોળપણ (દે. ભોલઉ
પરથી)
મઝારિ ૧૬.૧ મધ્યે, -માં (સં.મધ્ય+કાર)
મહંત ૩૯.૧ ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, મોટું (સં.
મહાન્ત)
માગ ૧૬.૨ માર્ગ, રસ્તો
માઝિમ ૨૧.૧ મધ્ય (સં.મધ્યમ)
માય ૫.૩ માતા
માયા ૩૨.૩ કપટ (સં.)
માહા ૨૧.૧ મહા મહિનો (સં.માઘ)
મિચ્છત ૩૮.૪ મિથ્યાત્વ, સત્ય તત્ત્વ પર
અશ્રદ્ધા
મિલ- ૧૮.૧ મેળવવું, મિશ્રિત કરવું,
મસળવું ? (સં.)
મેષોન્મેષ ૧૮.૨ આંખના પલકારા
મોકલડઉ ૩૧.૫ મોકળું, ખુલ્લું
(સં.મુક્ત, દે.મોકલ્લ)
મોગર ૧૭.૨ હથોડાના પ્રકારનું એક
શસ્ત્ર (સં.મુદ્ગર)
યથાપ્રવૃત્તિકરણ ૩૭.૧ અનાદિથી
ચાલતી પ્રવૃત્તિ તેમની તેમ રહીને
જીવમાં શુભ પરિણામ પ્રવર્તવું તે.
રણિમ ૮.૩ રાજત્વ, રાજપદ
રિતુ ૭.૭ ઋતુ
રિષિ ૮.૪ ઋષિ
રીર(રો) ૨૦.૨ ચીસ, આર્કદ
લઘુકરમી ૩૮.૧ થોડાં કર્મ બાકી રહ્યાં
છે તેવો જીવ
લહ- ૨૯.૮ મેળવવું, પામવું
વખાણ- ૯.૪ કહેવું (સં.વ્યાખ્યાન પરથી)
વહિડ- ૧૩.૧ વિઘટિત થવું, નષ્ટ થવું

વામ- ૩૬.૪ દૂર કરવું (સં.વામય)
વાહ- ૫.૭ વહન કરવું; ૩૬.૬ ખેંચવું,
ખેંચાવું (સં.વાહય)
વિનઈ ૩૩.૭ વિનય, ગુણવાનોનું
બહુમાન
વિહિ ૭.૬ વિધિ, વિધાતા
વૃત્તિસંખેપ ૩૩.૫ ખાવું, પીવું વગેરે
ભોગો ઓછા કરતા જવા તે (સં.
વૃત્તિસંખેપ)
વે- ૯.૭, ૩૦.૩ અનુભવવું, ભોગવવું
(સં.વેદ)
વૈયાવૃત્ય ૩૩.૭ સેવા, સુશ્રૂષા (સં.
વૈયાવૃત્ય)
સઝાય ૩૩.૭ સ્વાધ્યાય, ધર્મચિંતન
સ-બારીઅ ૬.૩ દ્વાર - બારણાં સાથે ?
સમકિત ૩૭.૬ સમ્યક્ત્વ, સત્ય તત્ત્વ
પર શ્રદ્ધા
સરલ ૩૨.૩ નિષ્કપટ (સ્વભાવ)
સરસતિ ૧.૧ સરસ્વતી
સરિસા ૧૨.૧ સરખા, જેવા (સં.સદશ)
સરૂપ ૩૦.૧ સ્વરૂપ
સહિસ ૬.૪ સહસ્ર હજાર
સંકડ ૧૬.૬ સાંકડું (સં. સંકટ)
સંઘાતી ૯.૩ સંગાથી, સાથી (સં.)
સંપજ-૩૯.૨ નીપજવું, થવું (સં.સંપદ)
સંબલ ૮.૫ ભાથું (સં. શંબલ)
સંલીનતા ૩૩.૫ શરીર અને ઈન્દ્રિયોનું
સંગોપન, પોતામાં રોકાવું તે (સં.)
સંવર ૩૨.૨ કર્મો આવતાં - કર્મબંધ
થતા અટકાવવા તે
સામલ ૨૩.૨ શ્યામલ, કાળું

સાયર ૩૧.૬ સાગર
સાર- ૨.૨ સિદ્ધ કરવું, સાધવું
સુક્રમ ૩૯.૨ સુખ
સુજન ૧૦.૨ સ્વજન
સુરપતિ ૭.૨ ઇન્દ્ર (સં.)
સુહુણડા, સુહુણા ૫.૩, ૧૨.૧ સ્વપ્ન,
સોણાં

સૂઝ- ૩૮.૩ શદ્ધ થવું (સં.શુધ્ય-)
સોહિલી ૩૬.૩ સહેલી, સરળતાથી
પ્રાપ્ત (સં.સુખ+ઇલ્લ)
સોવિન ૩૫.૧ સુવર્ણ
સોવિન્ન ૬.૧૦ સુવર્ણનું (સં.સૌવર્ણ)
સ્યું ૩૩.૭ સાથે, વડે (સં.સમમ્)
હય ૩૪.૪ ઘોડો (સં.)

[અનુસંધાન-૧૭ (પં. દલસુખભાઈ માલવણિયા સ્મૃતિ વિશેષાંક),
૨૦૦૦માં પ્રકાશિત]

જયવંતસૂરિ એ ઈશુની સોળમી સદીના ઉત્તરાર્ધ-કાળના એક નોંધપાત્ર રસજ્ઞ અને કાવ્યજ્ઞ જૈન સાધુકવિ છે. તેઓ એમની કૃતિઓમાં પોતાને મોટે ભાગે 'જયવંત પંડિત' કે 'જયવંતસૂરિ' તરીકે તો ક્યારેક 'ગુણસૌભાગ્ય' તરીકે પણ ઓળખાવે છે. 'શૃંગારમંજરી' એ એમની જાણીતી, કાવ્યત્વથી ઓપતી દીર્ઘ રાસકૃતિ છે. પણ એ સિવાયની એમની કાવ્યકૃતિઓમાંયે એમની સર્જકતા સુપેરે પ્રગટ થઈ છે.

જયંતભાઈ એમની ઉત્તરાવસ્થામાં જયવંતસૂરિની કવિપ્રતિભાથી અત્યંત પ્રભાવિત હતા. જીવનનાં અંતિમ વર્ષોમાં એમણે આ કવિની સમગ્ર કવિતાનું સંશોધિત સંપાદન પ્રગટ કરવાનું લક્ષ્ય રાખેલું. પરંતુ એમના દિવંગત થવાને કારણે એ કામ અપૂર્ણ રહ્યું. દરમ્યાન સમયાંતરે, જયવંતસૂરિની છ કાવ્યકૃતિઓનાં હસ્તપ્રત-સંપાદનો (કર્તા-કૃતિ-પ્રતપરિચય, વાચના, પાઠાંતર, શબ્દકોશ સમેત) એમણે તૈયાર કરેલાં; તે કૃતિઓ છે 'સ્થૂલીભદ્ર ચંદ્રાયણિ', 'સ્થૂલીભદ્ર-કોશા પ્રેમવિલાસ ફાગ', 'સીમંધરસ્વામી લેખ', 'સીમંધર જિન ચંદ્રાઉલા સ્તવન', 'નેમિનાથ-રાજિમતી બારમાસ પ્રબંધ' અને 'બાર ભાવના સજ્જાય'. જેમાંથી પહેલી અને ત્રીજી કૃતિ 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક'ના અંકોમાં તેમ જ ચોથી અને છઠ્ઠી 'અનુસંધાન'ની પુસ્તિકાઓમાં પ્રકાશિત થઈ હતી. હવે આ સંપાદનમાં આ છયે કૃતિઓ ગ્રંથસ્થ થતાં એકસાથે સુલભ બની છે. આ કૃતિઓ પણ 'શૃંગારમંજરી'ની જેમ જ કવિની રસજ્ઞતાને ઉજાગર કરી આપે છે, તો એનું સંપાદન જયંતભાઈની વિવેચક-સંશોધક-સંપાદક-આસ્વાદક તરીકેના સામર્થ્યની પ્રતીતિ કરાવે છે.

9 788184 803433